МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РУДИК ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 338.242.4:368.914(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ОРГАНІЗАЦІЙНО – ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Спеціальність 051 «Економіка»
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О.В. Рудик
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник – Корженівська Наталія Леонідівна, доктор економічних наук, професор

КАМ”ЯНЕЦЬ - ПОДІЛЬСЬКИЙ – 2026

АНОТАЦІЯ

Рудик О.В. Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». – Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», Кам'янець - Подільський, 2026.

Дисертаційна робота присвячена обґрунтуванню теоретичних засад і методичного інструментарію формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, а також визначенню пріоритетних напрямків його подальшого розвитку в умовах інституційних трансформацій. Обґрунтовано, що організаційно - економічний механізм пенсійного забезпечення громадян є ключовим інструментом реалізації соціально-економічної політики держави.

Визначено, що пенсійне забезпечення є конституційною гарантією держави, спрямованою на матеріальну підтримку населення. а його економічна сутність розкривається через відтворювальну, розподільчу. соціальну та стабілізаційну функції. Обґрунтування принципів пенсійного забезпечення: солідарності та забезпечення стабільності і сталості економічних систем дозволило визначити його як частину соціальної політики держави, які сприяють створенню справедливої, ефективної та стійкої пенсійної системи, що відповідає як соціальним потребам, так і вимогам стабільного розвитку економіки. На основі них формуються базові основи організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян.

Визначено особливості реформування пенсійних систем європейських країн на сучасному етапі розвитку суспільства, а саме: визначення тісного зв'язку розміру пенсійних виплат із величиною страхових внесків до державної пенсійної системи; використання "автоматичних стабілізаторів", які дозволяють коригувати основні параметри пенсійних систем, враховуючи зростання очікуваної тривалості

життя громадян; більш ширше використання основних елементів багаторівневих пенсійних моделей. що дасть змогу збільшити їх фінансовий потенціал і забезпечити зростання доходів громадян пенсійного віку.

Доведено, що еволюція системи пенсійного забезпечення в Україні відбувалася під впливом демографічних, економічних та інституційних змін, а проведення пенсійних реформ мало переважно параметричний характер. Обґрунтовано, що відсутність комплексного підходу до реформування пенсійної системи зумовила збереження її фінансової нестійкості та посилення залежності від державного бюджету.

Сформовано структурно-логічну модель організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян**,** що включає цілі, суб'єкти, об'єкти. інституційне, нормативно – правове, фінансове забезпечення, механізм адміністрування пенсійних внесків, контроль та нагляд за діяльністю, основні методи і інструменти, що формують всебічний і інтегрований підхід до його ефективного функціонування в умовах системних викликів у пенсійній сфері.

Визначено методичні підходи щодо обґрунтування основних етапів формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, які включають: визначення організаційних – правових аспектів; методи адміністрування пенсійних фондів**;** методи оцінки пенсійних виплат; моніторинг ефективності пенсійної системи. Обґрунтовано необхідність його функціонування на основі системного поєднання солідарного, накопичувального та добровільного рівнів пенсійного забезпечення.

Проведений аналіз економічного стану вітчизняної пенсійної системи і рівня пенсійних доходів українських пенсіонерів показує, що вона не спроможна у повній мірі забезпечити належний рівень матеріального добробуту осіб пенсійного віку. Сфера пенсійного забезпечення в Україні перебуває в умовах численних системних викликів, що потребують всебічного та інтегрованого підходу до реформування. Встановлено, що значний рівень бідності серед осіб пенсійного віку в Україні, а також істотна диференціація в розмірах пенсійних

виплат становлять серйозну соціальну проблему, що негативно позначається на загальному рівні життя значної частини населення.

Визначено, що ключовими стримуючими чинниками, які впливають на ефективність функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян є тінізація зайнятості та низька мотивація участі у накопичувальних формах пенсійного забезпечення. Удосконалено) економічну модель організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, яка поєднує солідарний і накопичувальний рівні пенсійної системи, та дозволяє оцінювати їхній вплив на фінансову стійкість і економічну ефективність пенсійного забезпечення.

Обґрунтовано, що саме держава є визначальним чинником забезпечення надійності та результативності функціонування пенсійної системи України. Ефективність процесів реформування та перспективи сталого розвитку пенсійного забезпечення безпосередньо залежать від здатності державних інституцій адаптувати управлінські інструменти до динамічних соціально-економічних умов. Удосконалення організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення можливе за умови сумлінного виконання державою своїх соціальних зобов’язань і впровадження всебічних системних перетворень.

Визначено, що для України важливим є посилення інституційної автономії Пенсійного фонду України, що сприятиме підвищенню якості управління, зниження політичного впливу на фінансові рішення і створення умов для розвитку багаторівневої пенсійної системи, включно з обов’язковим накопичувальним рівнем;

Доведено, що налагодження дієвого державного контролю за функціонуванням недержавних пенсійних фондів є визначальною умовою результативного становлення багаторівневої пенсійної моделі України. З’ясовано, що зміцнення інституційної спроможності органів нагляду, впровадження цифрових інструментів моніторингу, забезпечення надійних гарантій для учасників і відкритість процедур становлять базові чинники стабільної діяльності НПФ, їх фінансової надійності, захисту інтересів вкладників та зростання

суспільної довіри до пенсійної системи, а також посилення їх ролі у формуванні майбутнього пенсійного забезпечення громадян.

Запропоновано удосконалену інституційну модель організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, яка передбачає удосконалення правового регулювання, підвищення прозорості діяльності пенсійних інститутів та посилення державного нагляду за накопичувальними й недержавними пенсійними фондами.

Обґрунтовано, що впровадження та розбудова накопичувального компонента пенсійної системи слід трактувати не тільки як складову соціальної політики, а як стратегічний вектор оновлення організаційно-економічних засад функціонування держави. Удосконалено ключові складові організаційного механізму функціонування накопичувальної пенсійної системи, зокрема визначено комплекс фундаментальних гарантій для її учасників. До них належать: забезпечення збереження сплачених внесків, механізми страхування інвестиційних ризиків, запровадження мінімально допустимих показників прибутковості, а також правовий захист вкладників у разі неплатоспроможності чи ліквідації недержавних пенсійних фондів. Реалізація цих інструментів сприятиме зміцненню довіри населення та активізації участі громадян у накопичувальних пенсійних програмах.

Сформовано комплекс стратегічних орієнтирів удосконалення організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення населення України з урахуванням курсу на європейську інтеграцію. У межах цієї стратегії окреслено ключові напрями: зміцнення фінансової збалансованості солідарного рівня, впровадження й розбудова обов’язкової накопичувальної складової, активізація недержавного пенсійного сектору, адаптація національного законодавства до стандартів ЄС, цифрова трансформація системи, а також посилення відкритості й результативності управління пенсійними активами.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо удосконалення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних

трансформацій. Вони можуть бути використані в діяльності органів державної влади та управління при розробці Програм соціально – економічного розвитку місцевих громад на найближчу перспективу.. в діяльності фінансових інститутів пенсійної сфери, зокрема Пенсійного фонду України. при проведенні нинішнього етапу пенсійної реформи

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна реформа, недержавні пенсійні фонди, організаційно – економічний механізм, накопичувальне пенсійне забезпечення, демографічне старіння населення, вітчизняна пенсійна система, соціально – економічна політика, інституційна модернізація, фінансова грамотність громадян, цифровізація пенсійної системи

ABSTRACT

Rudyk O.V. ***Organizational and Economic Mechanism of Citizens' Pension Provision under Conditions of Institutional Transformations*** — Qualifying Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 051 "Economics". — Higher Education Institution "Podillia State University", Kamianets-Podilskyi, 2026.

The dissertation is devoted to substantiating the theoretical foundations and methodological tools for the formation of the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision in Ukraine, as well as determining the priority directions for its further development under conditions of institutional transformations. It is substantiated that the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision is a key instrument for implementing the socio-economic policy of the state.

It has been determined that pension provision is a constitutional guarantee of the state aimed at providing material support to the population, while its economic essence is revealed through reproductive, distributive, social, and stabilization functions. The substantiation of the principles of pension provision — solidarity and ensuring the stability and sustainability of economic systems — made it possible to define it as a component of the state's social policy, contributing to the creation of a fair, efficient, and sustainable pension system that meets both social needs and the requirements of stable economic development. On this basis, the fundamental principles of the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision are formed.

The peculiarities of pension system reforms in European countries at the current stage of social development have been identified, namely: establishing a close relationship between the amount of pension payments and the size of insurance contributions to the state pension system; the use of "automatic stabilizers" that allow adjustment of the main parameters of pension systems considering the increase in citizens' life expectancy; and broader application of the main elements of multi-level

pension models, which will increase their financial potential and ensure growth in the incomes of pensioners.

It has been proven that the evolution of the pension provision system in Ukraine occurred under the influence of demographic, economic, and institutional changes, while pension reforms were mainly parametric in nature. It is substantiated that the absence of a comprehensive approach to pension system reform has led to the preservation of its financial instability and increased dependence on the state budget.

A structural and logical model of the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision has been developed, including goals, subjects, objects, institutional, legal, and financial support, mechanisms for administering pension contributions, control and supervision activities, as well as the main methods and tools that form a comprehensive and integrated approach to its effective functioning under systemic challenges in the pension sphere.

Methodological approaches to substantiating the main stages of forming the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision have been identified, including: determination of organizational and legal aspects; methods of pension fund administration; methods for evaluating pension payments; and monitoring the efficiency of the pension system. The necessity of its functioning based on a systemic combination of solidarity, funded, and voluntary pension provision levels has been substantiated.

The conducted analysis of the economic condition of the domestic pension system and the level of pension incomes of Ukrainian pensioners demonstrates that it is unable to fully ensure an adequate level of material well-being for elderly people. The pension provision sphere in Ukraine operates under numerous systemic challenges that require a comprehensive and integrated approach to reform. It has been established that the significant level of poverty among elderly people in Ukraine, as well as substantial differentiation in pension payment amounts, constitute a serious social problem that negatively affects the overall standard of living of a large share of the population.

It has been determined that the key restraining factors affecting the efficiency of the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision are shadow

employment and low motivation to participate in funded forms of pension provision. The economic model of the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision has been improved by combining solidarity and funded levels of the pension system, which makes it possible to assess their impact on the financial sustainability and economic efficiency of pension provision.

It has been substantiated that the state itself is the determining factor in ensuring the reliability and effectiveness of the functioning of Ukraine's pension system. The effectiveness of reform processes and the prospects for sustainable development of pension provision directly depend on the ability of state institutions to adapt management instruments to dynamic socio-economic conditions. Improvement of the organizational and economic mechanism of pension provision is possible provided that the state conscientiously fulfills its social obligations and implements comprehensive systemic transformations.

It has been determined that strengthening the institutional autonomy of the Pension Fund of Ukraine is important for Ukraine, as this will contribute to improving management quality, reducing political influence on financial decisions, and creating conditions for the development of a multi-level pension system, including a mandatory funded level.

It has been proven that establishing effective state control over the functioning of non-state pension funds is a determining condition for the successful formation of Ukraine's multi-level pension model. It has been clarified that strengthening the institutional capacity of supervisory authorities, introducing digital monitoring tools, ensuring reliable guarantees for participants, and maintaining transparency of procedures constitute the basic factors of stable activity of non-state pension funds, their financial reliability, protection of depositors' interests, and growth of public trust in the pension system, as well as strengthening their role in shaping future pension provision for citizens.

An improved institutional model of the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision has been proposed, providing for the improvement of legal

regulation, increasing transparency in the activities of pension institutions, and strengthening state supervision over funded and non-state pension funds.

It has been substantiated that the introduction and development of the funded component of the pension system should be interpreted not only as a component of social policy, but also as a strategic vector for updating the organizational and economic foundations of state functioning. The key components of the organizational mechanism for the functioning of the funded pension system have been improved, particularly through defining a set of fundamental guarantees for its participants. These include ensuring the preservation of paid contributions, mechanisms for insuring investment risks, introduction of minimum acceptable profitability indicators, and legal protection of depositors in cases of insolvency or liquidation of non-state pension funds. The implementation of these instruments will contribute to strengthening public trust and increasing citizens' participation in funded pension programs.

A set of strategic guidelines for improving the organizational and economic mechanism of pension provision for the population of Ukraine has been developed, taking into account the course toward European integration. Within this strategy, the following key areas have been outlined: strengthening the financial balance of the solidarity level, introduction and development of the mandatory funded component, activation of the non-state pension sector, adaptation of national legislation to EU standards, digital transformation of the system, and increasing transparency and effectiveness of pension asset management.

The practical significance of the obtained research results lies in the development of specific recommendations for improving the organizational and economic mechanism of citizens' pension provision under conditions of institutional transformations. They can be used in the activities of state authorities and management bodies in developing programs for socio-economic development of local communities in the near future, in the activities of financial institutions in the pension sphere, particularly the Pension Fund of Ukraine, and during the current stage of pension reform implementation.

Keywords: pension provision, pension reform, non-state pension funds, organizational and economic mechanism, funded pension provision, demographic

population aging, domestic pension system, socio-economic policy, institutional modernization, citizens' financial literacy, digitalization of the pension system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Рудик О.В., Корженівська Н.Л. Роль держави у забезпеченні фінансової стабільності пенсійної системи України. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка – 43 (2024), ЗВО «Подільський державний університет, м. Кам'янець – Подільський, с. 148-153. https://orcid.org/0009-0003-1160-2875
   DOI: https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-2 (0,55 друк. арк.) (особистий внесок автора – 0,3 друк. арк., досліджено роль держави щодо формування системи захисту пенсійних активів накопичувальних пенсійних програм громадян.)
2. Рудик О.В. Історичний нарис розвитку пенсійних систем. Економіка та суспільство. 2024. № 64. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4260 DOI: 10.32782/2524-0072/2024-64-65 (0,5 друк.арк.)
3. Рудик О.В. Особливості розвитку пенсійних відносин в Україні в умовах воєнного стану. Бізнес Інформ. 2024. № 12. С 200 -206. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-12-200-206 (0,6 друк.арк.)
4. Рудик О.В. Методичні аспекти формування фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Бізнес навігатор. 2025. №1(78). С. 224-228. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.78-36 (0,5 друк.арк.)
5. Рудик О.В. Інституційне забезпечення функціонування фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. Економічний простір. 2025. №201. С. 144-149. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.201.144-149. (0,55 друк.арк.)

6. Рудик О.В. Роль накопичувального рівня у ефективному функціонуванні фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія Економіка : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025. Вип. 3. 154 с. С.96 -101. (0,5 друк.арк.).
7. Рудик, О. (2026). Основні напрями удосконалення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян на шляху інтеграції в ЄС. *Сталий розвиток економіки*, (1 (58), 856-862. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2026-58-114 (0,55 друк. арк..)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Рудик О.В. Особливості пенсійного забезпечення громадян на сучасному етапі розвитку суспільства/О.В. Рудик // Забезпечення сталого розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Кам'янець-Подільський, 14 квітня 2023 року). – Кам'янець-Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2023. – 147 с. С.129 – 130. (0,10 друк.арк.)
9. Рудик О.В. Головні напрямки розвитку пенсійної системи України на сучасному етапі її реформування / О.В. Рудик // Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобальних викликів: зб. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів. 28 жовтня 2022 р. Кам'янець-Подільський, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2022. С. 581–584. (0,25 друк.арк.)
10. Рудик О.В. Корженівська Н.Л. Особливості пенсійного забезпечення громадян України в умовах війни. Фінансові інструменти регіонального

розвитку. Матеріали IX Всеукраїнської науково – практичної інтернет - конференції (м. Житомир, 27 жовтня 2023 р.). – м. Житомир: Поліський національний університет, 2023р. – с. 170. С. 69 -71. (0,2 друк.арк.)

11. Рудик О.В. Правові аспекти формування фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян / О.В. Рудик // Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: зб. наук. пр. II Всеукраїнської науково-практичної інтернетконференції науковців та здобувачів вищої освіти (м. Кам'янець-Подільський, 17 квітня 2024 року). Кам'янець-Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2024. 326 с. С. 69 – 72. (0,25 друк.арк.)
12. Рудик О.В. Фінансово – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян: основні етапи його формування. Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва та торгівлі: зб. наук. пр. Всеукраїнської науково-практичної інтернет- конференції науковців та здобувачів вищої освіти (м. Кам'янець-Подільський, 30 квітня 2025 року). Кам'янець Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2025. 392 с. (0,15 друк.арк.)
13. Рудик О. В. Організація системи нагляду за використанням пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм. Актуальні проблеми бухгалтерського обліку, аналізу, контролю й оподаткування в Україні в контексті сучасних викликів глобалізації: зб. матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції. 6 листопада 2025 року / за наук. ред. ректора, доктора юридичних наук, професора А. Івановської. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2025. 468 с. С.375-377. (0,15 друк.арк.)
14. Рудик О. В. Інституційна модернізація ПФУ в контексті покращення функціонування фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Фінансово – управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів. Збірник матеріалів

Міжнародної науково – практичної конференції, приуроченої до 70 – річного ювілею доктора економічних наук, професора Синчака Віктора Петровича. (м Хмельницький, 07 листопада 2025 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2025. (0,20 друк.арк.)

15. Рудик О.В. Цифровізація організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян – стратегічний напрямок євроінтеграційних процесів в пенсійній сфері України. Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах. Збірник матеріалів ІІІ міжнародній науково – практичній конференції молодих вчених (м. Ірпінь 25 лютого 2026 р. Державний податковий університет. 2026. С. (0,15 друк.арк.).
16. Рудик О. В. Основні концепції оптимальної взаємодії між ринковими механізмами та державним регулюванням в контексті пенсійного забезпечення громадян. Стратегії сталого розвитку: економіка, бізнес та ефективне управління: збірник Міжнародної науково-практичної конференції, 15 квітня 2026 року. Кам’янець-Подільський : ЗВО “ПДУ”, 2026. 1010 с. С. 691 – 693. (0,10 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП 19

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО – ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН 32

1.1. Економічна сутність пенсійного забезпечення як складової соціально – економічної системи 32

1.2. Еволюція становлення та розвитку механізмів пенсійного забезпечення громадян у світі і Україні в умовах інституційних трансформацій. 45

1.3. Методичні засади формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. 66

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1 84

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО – ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ 87

2.1. Сучасний стан рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні: основні виклики та проблеми. 87

2.2. Оцінка організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. 114

2.3.Державне регулювання організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. 133

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2 152

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО – ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ 155

3.1. Інституційна модернізація та вдосконалення правового забезпечення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. 155

3.2. Розвиток накопичувального пенсійного забезпечення як стратегічний пріоритет розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. 170
3.3. Основні напрямки і перспективи подальшого вдосконалення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян на шляху інтеграції в європейський простір. 185
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3 199
ВИСНОВКИ 203
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 208
ДОДАТКИ 229

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СПОВ – система персоніфікованого обліку відомостей

ПФУ – Пенсійний фонд України

НПФ – Недержавні пенсійні фонди

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

ЄСВ – Єдиний соціальний внесок

ДНПС - Добровільне недержавне пенсійне страхування (ДНПС),

ЄС – Європейський Союз

ВВП – Валовий внутрішній продукт

МВФ – Міжнародний валютний фонд

OECD - Організація економічного співробітництва та розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. Пенсійне забезпечення є одним із ключових елементів системи соціального захисту населення та важливою складовою фінансової системи держави. Рівень його ефективності безпосередньо впливає на соціальну стабільність суспільства, рівень життя громадян похилого віку та довіру населення до державних інституцій. В умовах трансформаційних процесів в економіці України проблема формування дієвого організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення набуває особливої актуальності.

Сучасний стан пенсійної системи характеризується низкою системних проблем, серед яких: демографічне старіння населення, зменшення співвідношення між чисельністю зайнятих осіб і пенсіонерів, хронічний дефіцит бюджету Пенсійного фонду України, значна тінізація ринку праці, низький рівень пенсійних виплат та їх недостатня диференціація залежно від трудового внеску. Ці чинники зумовлюють обмежені фінансові можливості солідарної системи та ставлять під загрозу її довгострокову фінансову стійкість.

Проведення пенсійної реформи в Україні супроводжується необхідністю удосконалення організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення, який має забезпечити фінансову стійкість пенсійної системи, підвищення рівня пенсійних виплат, соціальну справедливість та довгострокову збалансованість між надходженнями і видатками Пенсійного фонду. Недостатня ефективність чинних інструментів управління пенсійною системою, обмеженість фінансових ресурсів, недовіра населення до накопичувальних елементів пенсійного забезпечення обумовлюють потребу в науковому обґрунтуванні шляхів удосконалення організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення в умовах реалізації пенсійної реформи.

Актуальність обраної теми посилюється необхідністю узгодження пенсійної реформи з макроекономічними можливостями держави, бюджетною політикою та стратегією сталого розвитку. В умовах економічної нестабільності, воєнних викликів та післякризового відновлення особливо важливим є забезпечення

фінансової стійкості пенсійної системи без надмірного навантаження на державні фінанси та працююче населення.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері пенсійного забезпечення, питання комплексного аналізу та вдосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян саме в умовах інституційних трансформацій залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює потребу в поглиблених наукових дослідженнях, спрямованих на розроблення теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування пенсійної системи.

Таким чином, вибір теми дисертаційної роботи є обґрунтованим і актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки її результати можуть бути використані для вдосконалення державної пенсійної політики, підвищення рівня соціального захисту населення та забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення наукової проблеми організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, що зумовлено актуальністю пенсійної реформи як складового елементу соціальної політики держави та ключового чинника забезпечення соціальної безпеки громадян. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про широкий спектр підходів до вивчення теоретичних, методологічних та прикладних аспектів функціонування пенсійних систем, їх фінансової стабільності та ефективності.

Останні наукові дослідження підтверджують, що вивчення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в контексті реформ є актуальною, багатогранною та недостатньо розробленою науковою проблемою. Існує потреба у системному узагальненні теоретичних і практичних результатів, а також у розробленні комплексних рекомендацій для політики держави щодо підвищення ефективності пенсійної системи. У вітчизняній науці дослідженню питань становлення, функціонування і розвитку вітчизняної системи пенсійного забезпечення, впливу різних факторів на формування її організаційно –

економічного механізму в умовах реалізації пенсійної реформи присвятили свої наукові праці такі дослідники, як В. Геєць. О. Коваль, Е. Лібанова, В. Грушко, Н. Копилюк, С. Черкасова, І. Цвігун. В. Зеленко, О. Піщуліна, П. Фугело, Н. Внукова, Т. Дідковська, Т. Піхняк. Ю. Гуцалова. С. Савіцька, Л. Шалієвська, С. Бурденюк, В. Толуб'як. І.Чугунов. Значно збагатили теорію і практику розвитку системи пенсійного забезпечення, наукові праці зарубіжних вчених – економістів, серед яких: Р. Гольцман, Р. Гінц, Н. Е. Палмер, Барр, П. Даймонт, П. Орсар, Дж. Стігліц. Г. Еспінг – Андерсен, Пол А.. Самуельсон, Ф. Модільяні, Г. Аарон, Т. Гудайтіс, Ф. Думітер. Необхідно відмітити досить помітний внесок у висвітлення питань щодо розвитку і реформування системи пенсійного забезпечення міжнародних організацій, таких як Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку, Європейська комісія.

Утім, незважаючи на численні наукові напрацювання, у науковій літературі відсутнє комплексне дослідження організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення, що інтегрує економічні індикатори оцінки ефективності, соціально-економічні ризики та демографічні тенденції. Це створює необхідність у розробці концептуальної моделі пенсійної системи, яка б дозволила підвищити її фінансову стійкість та ефективність виплат, враховуючи сучасні економічні, демографічні та соціальні виклики.

Таким чином, визначені наукові прогалини та актуальність проблеми зумовлюють необхідність проведення системного дослідження організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення**,** що стане підґрунтям для формулювання мети та завдань даної дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт навчально – наукового інституту бізнесу і фінансів Закладу вищої освіти «Подільський державний університет» і є складовою частиною теми досліджень «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0114U007032), в межах якої автором обґрунтовано пропозиції щодо формування стратегії розвитку

організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи, а також за власною темою «Фінансово-економічний механізм пенсійного забезпечення населення в контексті проведення пенсійної реформи» (номер державної реєстрації 0123U103981), в якій автор запропонував удосконалену модель організаційного економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних змін.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обгрунтування теоретичних засад і методичного інструментарію формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, аналіз його функціонування у вітчизняній пенсійній сфері з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів, демографічних змін та необхідності забезпечення фінансової стійкості пенсійної системи, обґрунтування пріоритетних напрямків і стратегії розвитку в умовах інституційних трансформацій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких наукових завдань:

– узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності та структури пенсійного забезпечення як складової соціально-економічної системи;

– дослідити еволюцію розвитку механізмів систем пенсійного забезпечення громадян у світі і в Україні в контексті інституційних трансформацій;

– вивчити науково – методичні засади формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян

– охарактеризувати сучасний стан рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні, проаналізувати основні виклики і проблеми, які проявляються перед вітчизняною пенсійною системою;

– здійснити аналіз організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення населення, визначити особливості його функціонування в сучасний умовах;

– дослідити роль держави у пенсійному забезпеченні громадян і забезпеченні фінансової стійкості пенсійної системи України;

– розглянути інституційну модернізацію організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, та сформувати пропозиції для удосконалення його нормативно – правової бази;

– обґрунтувати необхідність подальшого розвитку накопичувального пенсійного забезпечення як основного пріоритету удосконалення вітчизняної пенсійної системи;

– визначити основні пріоритети при формуванні стратегії розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах євроінтеграційних процесів в Україні.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі функціонування системи пенсійного забезпечення громадян України, яка є складовою соціально – економічної політики держави в умовах інституіцних змін.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування і функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян України. сукупність його інструментів, методів та важелів, а також інституційні засади його трансформації та розвитку.

Методи дослідження. Теоретичну основу дисертаційного дослідження сформували наукові ідеї та теоретичні підходи, розроблені представниками класичної економічної думки й сучасними науковцями у сфері формування, функціонування та еволюції організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення в умовах реалізації пенсійних перетворень. Теоретичні положення дослідження доповнено програмними, нормативно-правовими та директивними актами органів державного управління.

Методологічною базою дослідження виступають загальнонаукові методи пізнання: діалектичний та абстрактно-логічний, індукції і дедукції, аналізу і синтезу. Дослідження проводилося з використанням: історичного методу – при вивченні еволюції системи пенсійного забезпечення в умовах інституційних трансформацій; абстрактно-логічного методу – при теоретичному узагальненні та формулюванні висновків; економіко-статистичного – при аналізі фактичного рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні; монографічного – при вивченні

літературних джерел і дослідженні розвитку поставлених проблем; порівняльного – при зіставленні показників організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в системі пенсійного забезпечення ; розрахунково-аналітичного – для оцінювання фінансової стійкості організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення в Україні; демографічного прогнозування – при визначенні перспективної чисельності населення; розрахунково-конструктивного – при визначенні показників на перспективу, .Методи прогнозування та моделювання використовувалися для визначення стратегічних векторів розвитку організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, а також для формування його інституційної моделі в умовах інституційних трансформацій.

Інформаційну базу дослідження сформували законодавчі акти Верховної Ради України, нормативні документи Президента України, рішення та постанови Кабінету Міністрів України, а також розпорядчі матеріали Міністерства соціальної політики України. У роботі опрацьовано статистичні й аналітичні дані Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної служби статистики України та Пенсійного фонду України. Крім того, використано офіційні статистичні показники та аналітичні звіти Організації економічного співробітництва та розвитку, Європейського Союзу, Світового банку і Міжнародного валютного фонду, міжнародно-правові документи з проблематики дослідження, а також напрацювання провідних українських і зарубіжних науковців. Доповненням інформаційної бази стали матеріали наукових видань і ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці комплексу теоретико-методичних та практичних рекомендацій щодо формування і розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій вітчизняної пенсійної системи, яка передбачає інтеграцію у європейський простір.

Найбільш суттєві результати, які характеризують новизну дослідження та особистий внесок автора в розробку заходів, спрямованих на формування

ефективного організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, полягають в наступному:

удосконалено:

– інституційну модель організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, в якій, на відміну від існуючих підходів, передбачається: інституціоналізація накопичувального рівня, за допомогою якої повинна бути сформована чітка архітектура управління активами, контролю за ними та відповідальності за дотриманням вітчизняного пенсійного законодавства; інституційне посилення наглядових органів, цифровізація контролю, гарантії для учасників і прозорість дій у системі недержавного пенсійного забезпечення; посилення ролі фінансових інститутів в удосконаленні фінансових механізмів щодо обліку трудового стажу, сплати страхових внесків і нарахування пенсій;

– основні елементи організаційного механізму системи накопичувального пенсійного забезпечення, серед яких, на відміну від існуючиз, виділяють базові гарантії для учасників накопичувального рівня вітчизняної пенсійної системи. Вони включають: гарантії збереження внесків; страхування інвестиційного ризику; встановлення мінімальних стандартів доходності; захист прав учасників у разі банкрутства недержавних фондів, що дозволяє підвищити довіру громадян до участі у накопичувальних пенсійних програмах

– методичні засади побудови організаційно – еономічного механізму пенсійного забезпечення громадян, які дали змогу, на відміну від існуючих, узагальнити основні методи і підходи, а також обґрунтувати їх переваги. Серед основних складових елементів методики визначено**:** розробка багаторівневої пенсійної системи; використання технологій для підвищення ефективності управління пенсійними фондами; прогнозування та управління демографічними ризиками; державне регулювання пенсійних фондів та інвестиційних потоків; різноманітність джерел фінансування пенсійної системи. Вона передбачає застосовування комплексного підходу, що враховує різні джерела фінансування,

економічні та демографічні чинники, а також забезпечує баланс між соціальною справедливістю і економічною ефективністю

– організаційну структуру організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, який, на сучасному етапі проведення пенсійної реформи включає: інституційне, нормативно – правове, фінансове забезпечення, механізм адміністрування пенсійних внесків, контроль та нагляд за діяльністю, основні методи і інструменти. На відміну від існуючої, вона формує всебічний і інтегрований підхід до його ефективного функціонування в умовах системних викликів у пенсійній сфері.

– науково – методичні підходи впливу держави на ефективне функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, які на відміну від існуючих, передбачають використання інтегрованого методу, що включає економічну стабілізацію, зростання рівня зайнятості, посилення фінансової дисципліни та підвищення довіри населення до державних органів. Через реалізацію функцій держави: встановлення нормативних рамок, гарантування соціальних стандартів, фінансування та контролю, це сприятиме його дієвості і забезпеченню соціальної стабільності та добробуту майбутніх поколінь;

– стратегію розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні в контексті європейської інтеграції, в якій, на відміну від існуючої, визначено основні пріоритети: забезпечення фінансової стійкості солідарної системи; запровадження та розвиток обов’язкового накопичувального рівня; стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення; гармонізація законодавства з нормами ЄС; цифровізація пенсійної системи; підвищення прозорості та ефективності управління пенсійними коштами. Її реалізація сприятиме формуванню сучасної, фінансово стійкої та соціально орієнтованої пенсійної системи, здатної забезпечити гідний рівень життя громадян похилого віку та відповідати європейським стандартам соціального захисту.

– пріоритетні шляхи інтеграції європейських практик у пенсійну систему України, які, на відміну від існуючих, направлені на удосконалення законодавчої бази, посилення інституційної спроможності, підвищення фінансової грамотності громадян, забезпечення відкритої інформації про діяльність пенсійних фондів, що дозволить удосконалити організаційно – економічний механізм пенсійого забезпечення громадян і адаптації його до європейських стандартів;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування принципів пенсійного забезпечення: соціальної справедливості, солідарності та забезпечення стабільності і сталості економічних систем, що, на відміну від існуючих теоретичних засад дослідження пенсійного забезпечення як економічної категорії, дозволило визначити його як частину соціальної політики держави, яке має на меті забезпечити фінансову підтримку людям похилого віку або тим, хто втратив працездатність. Пенсійне забезпечення відображає перерозподільчі відносини між поколіннями та формування довгострокових фінансових зобов'язань держави. Визначено, що ці принципи сприяють створенню справедливої, ефективної та стійкої пенсійної системи, що відповідає як соціальним потребам, так і вимогам стабільного розвитку економіки;

- узагальнення наукових підходів до оцінки системи пенсійного забезпечення громадян у європейських країнах в умовах інституційних змін, що, на відміну від існуючих, дало змогу дослідити їх особливості, а саме: тісний зв'язок розміру пенсійних виплат із величиною страхових внесків до державної пенсійної системи; запровадження "автоматичних стабілізаторів", які дозволяють коригувати основні параметри пенсійних систем, враховуючи зростання очікуваної тривалості життя громадян: більш ширше використання основних елементів багаторівневих пенсійних моделей. Це сприятиме збільшенню їх фінансового потенціалу і забезпечить зростання доходів громадян пенсійного віку;

– методичні підходи щодо обґрунтування основних етапів формування організаційно –економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій, які, на відміну від існуючих, включають:

визначення організаційних – правових аспектів; методи адміністрування пенсійних фондів**;** методи оцінки пенсійних виплат; моніторинг ефективності пенсійної системи. Успішна реалізація цих етапів дозволить створити стабільну та справедливу пенсійну систему, яка забезпечить належний рівень пенсійного забезпечення для громадян на різних етапах їхнього життя.

– запровадження і використання інноваційних механізмів управління пенсійними коштами, які на відміну від існуючих, включають: інвестиційну диверсифікацію та використання сучасних фінансових інструментів; цифровізацію управління пенсійними активами; впровадження ризик-орієнтованого підходу; розвиток багаторівневої пенсійної системи. що дозволить адаптувати організаційно-економічний механізм пенсійного забезпечення до сучасних соціально-економічних викликів, забезпечити довгострокову фінансову стабільність та підвищити рівень соціального захисту громадян.

– науково – практичні рекомендації щодо посилення інституційної автономії Пенсійного фонду України, які, відміну від вже існуючих, передбачають: фінансову незалежність; управлінську автономію; нормативну автономію; цифрову автономію. Вони сприятимуть підвищенню якості управління, зниження політичного впливу на фінансові рішення і створення умов для розвитку багаторівневої пенсійної системи, включно з обов’язковим накопичувальним рівнем;

– стратегічні підходи щодо цифровізації пенсійного забезпечення, які на відміну від існуючих передбачають: цифрову інтеграцію пенсійних механізмів у сфері мобільності робочої сили та розвитку накопичувальних пенсій, яка дозволить підвищити ефективність організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян та його модернізації з європейською моделлю;

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо удосконалення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи. Вони включають формування стратегії його розвитку, яка

передбачає інституційну модернізацію, забезпечення фінансової стійкості солідарної пенсійної системи, запровадження та розвиток обов'язкового накопичувального рівня, цифровізацію пенсійної системи, гармонізацію законодавства із нормами ЄС, стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Практичну цінність розроблених теоретичних положень і методологічних підходів засвідчує їх реальне використання в діяльності органів державної влади та управління. пропозиції по модернізації організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян можуть бути використані у практичній діяльності Департаменту соціального захисту Кам'янець – Подільської міської ради при внесенні змін до Програми соціально – економічного розвитку місцевої громади на найближчу перспективу. Зокрема рекомендації по використанню накопичувальних пенсійних програм громадянами дозволять залучати їх до накопичувального пенсійного забезпечення і розширити їхні фінансові ресурси при формуванні пенсійних доходів (довідка про впровадження від 13.012026 року №138/01-01/)

Пропозиції по запровадженню і використанню інноваційних механізмів управління пенсійними коштами. до яких належать: інвестиційна диверсифікація та використання сучасних фінансових інструментів; цифровізація управління пенсійними активами; впровадження ризик-орієнтованого підходу; розвиток багаторівневої пенсійної системи мають практичне значення і можуть бути використані в діяльності Головного управління Пенсійного фонду України в Чернівецькій області при реалізації нинішнього етапу пенсійної реформи (довідка про впровадження від 06.04 2026р.).

Обґрунтовано пропозиції щодо формування стратегії розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій вітчизняної пенсійної системи в межах участі у науково – дослідній тематиці навчально – наукового інституту бізнесу і фінансів ЗВО «ПДУ» за темою: «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного

розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (довідка про впровадження від 26. 05.2026 року № 01-15/551)

Пропозиції по удосконаленню організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян можуть бути використані при внесенні змін до Програми соціально – економічного розвитку Хмельницької області на найближчу перспективу. Зокрема рекомендації по запровадженню накопичувального рівня та удосконалення адміністрування недержавного пенсійного забезпечення будуть сприяти залученню працівників аграрної сфери до участі у накопичувальних пенсійних програмах (довідка про впровадження від 20.02.2026р. № 04/23).

Пропозиції щодо підвищення фінансової грамотності громадян у пенсійній сфері, розвитку недержавного пенсійного забезпечення можуть бути використані у діяльності Департаменту фінансів Чернівецької ОДА (ОВА) при формуванні відповідних програм і проектів економічного і соціального розвитку Чернівецької області на найближчу перспективу (довідка про впровадження № 07-25/96 від 24.03.2026р.).

Особистий внесок здобувача. Подана дисертація є результатом індивідуальної науково-дослідної діяльності автора. Усі наукові ідеї, результати досліджень, узагальнення, висновки та практичні рекомендації, що пропонуються до захисту, сформульовані здобувачем особисто та відображені в його публікаціях. У випадках співавторства в дисертації використано виключно ті напрацювання, авторство яких належить здобувачеві.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались на 9 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на: III Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Забезпечення сталого розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації» ((м. Кам’янець-Подільський, 14 квітня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченої 50-річчю Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів.. «Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобальних викликів» (м. Кам’янець-Подільський, 28 жовтня 2022 р.); IX всеукраїнській науково – практичній інтернет - конференції «Фінансові

інструменти регіонального розвитку.» (м. Житомир, 27 жовтня 2023 р); II Всеукраїнській науково-практичній інтернетконференції науковців та здобувачів вищої освіти «Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності» (м. Кам'янець-Подільський, 17 квітня 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції науковців та здобувачів вищої освіти «Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва та торгівл» (м. Кам'янець-Подільський, 30 квітня 2025 р.); Міжнародній науково – практичній конференції «фінансово – управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів», присвяченої до 70 – річного ювілею доктора економічних наук, професора Синчака В.П. (м. Хмельницький, 7 листопада 2025 р.); X міжнародній науково – практичній конференції науковців та здобувачів вищої освіти «Актуальні проблеми бухгалтерського обліку, аналізу, контролю й оподаткування в Україні в контексті сучасних викликів» (м. Кам'янець – Подільський, 6 листопада 2025р.); III міжнародній науково – практичній конференції молодих вчених «Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах» (м. Ірпінь, 25 лютого 2026р.); міжнародній науково – практичній конференції «Стратегії сталого розвитку. Економіка. Бізнес та ефективне управління» (м. Камянець – Подільський, 15 квітня 2026р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 16 наукових працях загальним обсягом 5,3 друк. арк..(особисто автору належать 5,05 друк. арк..), з яких 7 – у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, та 9 тез доповідей – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації займає 228 сторінки комп'ютерного тексту. Основний зміст викладений на 207 сторінках. Робота містить 32 таблиці, 27 рисунків та 13 додатків. Список використаних джерел налічує 204 найменування на 21 сторінці, в тому числі іноземними мовами – 56.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО –ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН

1.1. Економічна сутність пенсійного забезпечення як складової соціально – економічної системи

Країни з соціально орієнтованою економікою вважають соціальний захист осіб похилого віку одним із головних завдань для свого суспільства. Пенсійна система в таких державах постійно перебуває в центрі уваги урядових органів та ключових фінансових установ. Законодавство цієї сфери регулярно вдосконалюється, враховуючи зміни в суспільних умовах та виробничих відносинах головних учасників фінансової системи країни. Україна є однією з таких країн і приділяє значну увагу пенсійному забезпеченню своїх громадян.

Соціальний захист людей похилого віку реалізується через виплату пенсій та надання різних видів соціальних допомог. Оскільки пенсійні виплати мають великий масштаб, а також постійно зростають, щоб покращити рівень життя осіб пенсійного віку, в кожній країні розвивається національна пенсійна система. Залежно від соціально-економічного розвитку та пріоритетів у сфері пенсійного забезпечення, визначених державою, формуються різні типи пенсійних систем. У сучасних умовах більшість з них ґрунтуються на принципах пенсійного страхування, де розмір пенсії залежить від сплачених страхових внесків та тривалості страхового стажу під час трудової діяльності громадян.

Сучасні суспільства прагнуть створити ефективну систему соціального захисту, що відповідала б міжнародним стандартам і вимогам правових норм Міжнародної організації праці (МОП), з метою забезпечення належного рівня добробуту своїх громадян [35]. Однією з характерних рис розвитку системи соціального захисту на сучасному етапі є перехід до ринкових принципів функціонування цієї системи, зокрема залучення підприємств, установ,

організацій та громадян до фінансування соціального захисту. Також спостерігається обмеження державної підтримки тільки для тих категорій громадян, які не можуть забезпечити себе самостійно через безробіття, похилий вік, багатодітність чи проблеми зі здоров'ям.

Вітчизняні науковці, досліджуючи теоретичні аспекти соціального захисту, виокремлюють два основні його аспекти. Перший полягає в державній підтримці тих груп населення, які можуть страждати від негативних наслідків ринкових процесів, з метою забезпечення належного рівня життя та створення соціальних гарантій для економічно активних громадян. Другий аспект охоплює комплекс законодавчо закріплених гарантій, що спрямовані на протидію дестабілізуючим факторам, таким як інфляція, сповільнення виробництва, економічні кризи, безробіття тощо[9,23 с.].

Важливе місце у системі соціального захисту України займає пенсійне забезпечення громадян. Захист українських пенсіонерів передбачається у вітчизняному пенсійному законодавстві [78;86], а також в основному законі держави – Конституції України [36]. Законодавча база у сфері пенсійного забезпечення засвідчує створення в нашій країні багаторівневої національної пенсійної системи. Вона має забезпечити громадянам пенсійного віку здійснення пенсійних виплат з використанням різних джерел фінансування на рівні міжнародних стандартів.

У зв'язку з розробкою нової пенсійної моделі в Україні, наукове співтовариство приділяє значну увагу вивченню теоретичних основ пенсійного забезпечення. Інтерес до термінів «пенсійна система», «пенсійне забезпечення», «пенсія», «пенсійне страхування» серед дослідників постійно зростає, аналізуються їхнє походження, основні характеристики та принципи. У економічній літературі розглядаються функції цих термінів, через які можна визначити їхню сутність.

Пенсійне забезпечення є важливою складовою частиною державної соціальної політики, яке в значній мірі відображає її здатність виконувати соціальну місію та визначає рівень стабільності в суспільстві. Пенсійні системи в

усіх країнах постійно перебувають у процесі реформування через необхідність вирішення проблем, що виникають через протиріччя в теорії та практиці соціального захисту, дисбаланс у розвитку ключових інститутів і ресурсних секторів суспільства, а також зміни в соціально-демографічній структурі населення.

Ефективне функціонування пенсійної системи України є одним із найбільш складних завдань для органів публічної влади, особливо в умовах європейської інтеграції. Імітація реформ та їх недосконале впровадження сприяють поглибленню кризових явищ у пенсійній системі, що вимагає кардинальних змін, які мають бути узгоджені з загальною концепцією адміністративних та соціально-економічних реформ, спрямованих на значне покращення рівня життя населення. Конституція України проголошує, що "людина", її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю [36]. Це потребує заміни чинної моделі функціонування пенсійної системи, яка повинна радикально змінити ставлення громадян до свого добробуту після досягнення пенсійного віку. Крім того, процес європейської інтеграції вимагає перегляду стратегії та тактики розвитку пенсійної системи, з урахуванням як європейських, так і світових тенденцій. Для досягнення цих цілей необхідно ретельно проаналізувати та узагальнити наукові дослідження й фактори, що впливають на дану проблему.

Питання визначення терміну «пенсійне забезпечення» є широко обговорюваним у економічній літературі. Зокрема, деякі експерти в галузі пенсійного забезпечення вважають, що «пенсійне забезпечення» є окремою частиною національного доходу, яка відрізняється від інших її складових тим, що використовується для забезпечення нормальних умов життя для непрацездатних членів суспільства [71].

Український науковець О. Соломка визначає пенсійне забезпечення як систему інститутів (правил і організацій) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через розподільчі (оподаткування) та накопичувальні (страхування) канали. Ця система сприяє помякшенню наслідків соціальних ризиків, таких як зміна

матеріального становища працюючих та інших громадян через старість, інвалідність чи втрату годувальника, відповідно до визначених соціальних технологій та національних норм, що мінімізують наслідки цих змін у матеріальному становищі [115,с.4.]. Т.О. Дідковська вважає, що «пенсійне забезпечення» є державним видом матеріальної допомоги громадянам у формі пенсій та соціальних послуг, який надається при досягненні пенсійного віку, набутті трудового стажу чи у разі втрати працездатності або годувальника, за рахунок коштів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування та Державного бюджету» [21].

У своїх наукових працях Гуцалова Ю.Є., досліджуючи пенсійне забезпечення, відмічає його як складову фінансової політики держави, що передбачає організаційно-правове регулювання матеріального забезпечення непрацездатних громадян. [17]. Група інших науковців, серед яких виділимо Е.Лібанову, В. Геєця, N. Barra, трактує пенсійне забезпечення як механізм перерозподілу доходу та елемент соціальної політики, що гарантує дохід після завершення трудової діяльності [52;13]. Своє бачення визначення пенсійного забезпечення має Бевзенко О.В., яка характеризує його як систему заходів та принципів забезпечення пенсіями всіх непрацездатних громадян за рахунок суспільних фондів чи бюджету [6].

Вагомий інтерес становлять підсумки аналізу системи пенсійного забезпечення, проведеного з використанням методів процесного підходу, характерних для управлінської науки. За результатами таких досліджень вітчизняні науковці сформували визначення пенсійного забезпечення, яке представляє «сукупність пов’язаних між собою безперервних процесів, що здійснюються відповідними суб’єктами з метою забезпечення певного рівня доходів особам, які набули статусу пенсіонерів» [29, с.58]. Міра узгодженості цих виплат з трудовим або фінансовим внеском особи та з індивідуальними потребами пенсіонерів (у значенні їх оптимального забезпечення) слугує індикатором соціальної справедливості в державі.

При вивченні терміну «пенсійне забезпечення» необхідно звернути увагу на те, що він охоплює всі види пенсій, які формуються та виплачуються в межах пенсійної системи. В енциклопедичному словнику з економіки пенсійне забезпечення визначається як форма матеріальної (грошової) підтримки громадян з боку держави чи інших суб'єктів у випадках, передбачених законом.

Термін «пенсійне забезпечення» часто плутають з тісно пов'язаним поняттям «пенсійна система», хоча ці два терміни не є рівнозначними. Пенсійна система стосується конкретної держави, в якій вона функціонує, наприклад, «пенсійна система України». Однак у наукових джерелах часто не проводиться чітке розмежування між цими поняттями. Щоб роз'яснити різницю між ними, деякі дослідники розглядають пенсійну систему як нормативну структуру, що регулює такі відносини: 1) створення пенсійних фондів, з яких пізніше здійснюються виплати пенсій; 2) організацію управління системою пенсійного забезпечення; 3) матеріальне забезпечення пенсіонерів.

Т.О. Дідковська виокремлює такі характерні ознаки пенсійного забезпечення [21]: 1) регулярні грошові виплати; 2) кошти для виплати пенсій надаються з спеціально створених фондів; 3) розмір пенсії визначається індивідуально для кожної особи; 4) пенсії призначаються після досягнення пенсійного віку, набуття трудового стажу, а також у разі непрацездатності чи втрати годувальника. Ці ознаки стосуються безпосередньо пенсій, але не пенсійного забезпечення в цілому.

Узагальнюючи дослідження вітчизняних науковців можна виділити такі основні ознаки пенсійного забезпечення, які характеризують його сутність (рис. 1.1.).

Згідно з поглядом А. А. Казанчана, пенсійне забезпечення — це форма соціального забезпечення, що передбачає надання щомісячних та, як правило, довічних грошових виплат непрацездатним громадянам у випадках настання несприятливих соціальних обставин, таких як старість, інвалідність, втрата годувальника та інших ситуацій, що визначені чинним законодавством [32]. Він також зазначає, що для повного розуміння пенсійного забезпечення, пенсій, їх

поняття, правової природи та відмінних ознак потрібно враховувати наступні моменти:

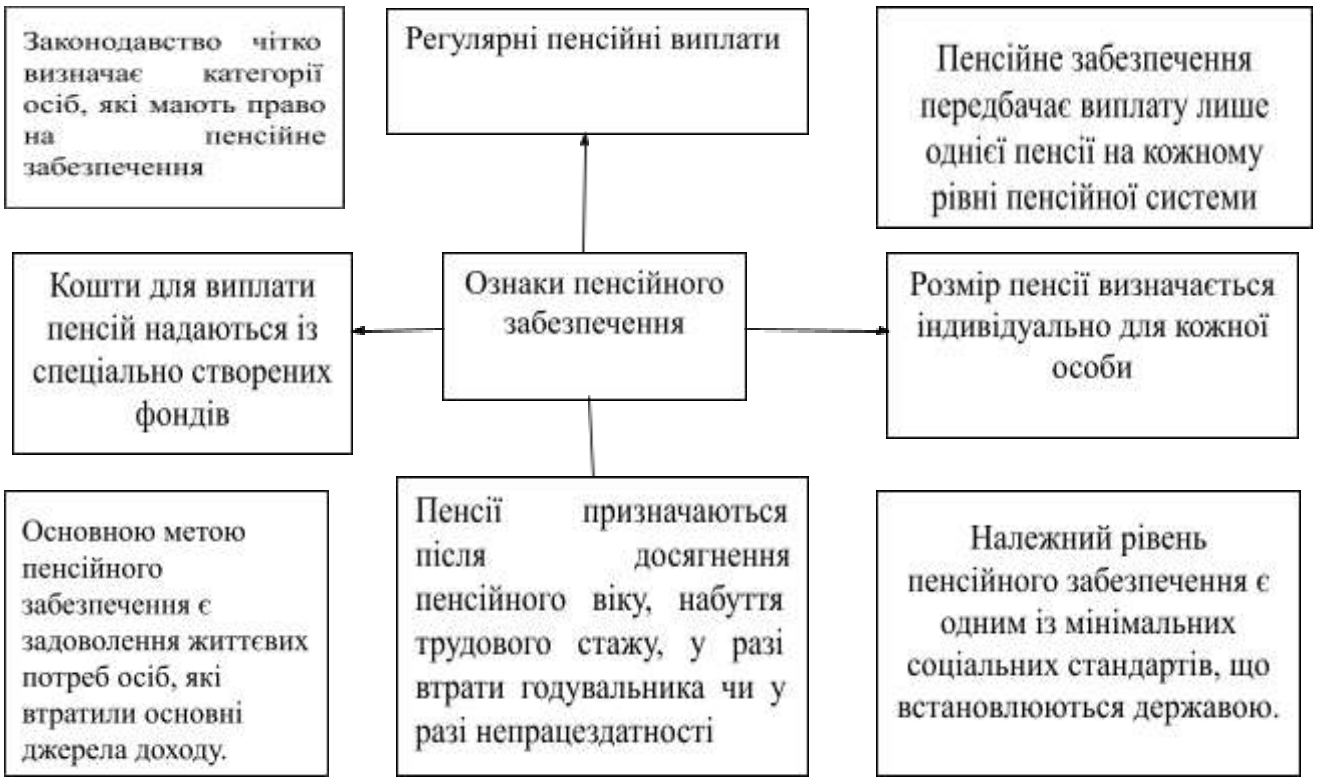

Рис.1.1. Ознаки пенсійного забезпечення

Джерело: сформовано автором на основі [18;21;32]

- пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, а не сама пенсія, оскільки пенсія є лише матеріальним благом, яке надається непрацездатним громадянам у межах пенсійного забезпечення. Таким чином, «пенсійне забезпечення» і «пенсія» можна співвіднести як філософські категорії «форма» і «зміст»;
- пенсійне забезпечення є одним із ключових видів соціального забезпечення, яке є основним або єдиним джерелом існування для непрацездатних, а для працюючих пенсіонерів — додатковим джерелом;
- пенсійне забезпечення відрізняється регулярністю виплат у порівнянні з іншими видами соціальних виплат;

- пенсійне забезпечення передбачає виплату лише однієї пенсії на кожному рівні пенсійної системи;
- належний рівень пенсійного забезпечення є одним із мінімальних соціальних стандартів, що встановлюються державою.

Ю. Є. Гуцалова визначає такі характеристики пенсійного забезпечення [18]:

- пенсійне забезпечення надається у разі досягнення пенсійного віку, інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством;
- виплати здійснюються регулярно, у строки, встановлені законом, і мають грошову форму;
- розмір пенсії залежить від рівня заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років;
- фінансування забезпечується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду України, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету України;
- законодавство чітко визначає категорії осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;
- основною метою пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб осіб, які втратили основні джерела доходу.

Аналіз наукових підходів Ю. Є. Гуцалової, Т. О. Дідковської та А. А. Казанчана дозволяє визначити пенсійне забезпечення як складний соціально-економічний і правовий інститут, що поєднує фінансові механізми держави, соціальну функцію захисту громадян та різноманітність форм пенсійних виплат.

Пенсійне забезпечення в науковій літературі розглядається в трьох основних аспектах:

- з економічної точки зору, пенсійне забезпечення є частиною національного доходу, який спрямовується на споживання з метою підтримки непрацездатних осіб;
- з соціальної перспективи, це система видів і форм утримання непрацездатних членів суспільства, здійснювана за рахунок суспільства, у

випадках, коли люди не можуть працювати через вік (старість, діти) чи через стан здоров'я (інвалідність);

- з правового аспекту, пенсійне забезпечення є частиною законодавства, яке регулює відносини, пов'язані з утриманням непрацездатних членів суспільства.

Пенсійне забезпечення як економічна категорія охоплює комплекс економічних відносин, пов'язаних з:

- перерозподілом частини національного доходу для забезпечення регулярних грошових виплат особам, які досягли пенсійного віку, стали інвалідами, втратили годувальника, а також за вислугу років чи особливі заслуги перед державою;
- розподілом економічних наслідків соціальних ризиків, таких як старість, інвалідність, втрата годувальника, серед усіх учасників трудової діяльності, через індивідуальне та колективне накопичення частини своїх поточних доходів (заробітної плати) за допомогою страхових і державних механізмів управління та контролю.

Основною метою пенсійного забезпечення є захист осіб від ризиків економічної нестабільності в старості, у разі інвалідності чи втрати годувальника. Суть пенсійного забезпечення виражається через його функції, які відображені на рис.1.2.

Економічна функція характеризується компенсацією втрати доходів осіб через старість, інвалідність або втрату годувальника, а також через перерозподіл частини доходів працюючого населення через страхові внески і бюджетні кошти для виплати пенсій теперішнім пенсіонерам.

Рис.1.2. Функції пенсійного забезпечення

Джерело: Узагальнено автором на основі [78;86]

Соціальна функція призначена для забезпечення належного рівня життя пенсіонерів і вирішення конфліктів, зокрема між працюючими та непрацюючими, а також між молодшими та старшими поколіннями;

Політична функція забезпечує виконання державою соціальних зобов'язань, підтримує соціальну стабільність та узгоджує інтереси між суспільством і владою.

Важливою функцією виступає також демографічна, яка коригує економічні наслідки старіння населення та демографічних змін.

Пенсійне забезпечення поділяється на такі основні підвиди: 1) загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; 2) державне пенсійне забезпечення; 3) недержавне пенсійне забезпечення. Враховуючи ці підвиди,

можна надати визначення поняття «пенсійне забезпечення», виокремлюючи його основні ознаки та особливості.

Пенсійне забезпечення є частиною соціальної політики держави, яке має на меті забезпечити фінансову підтримку людям похилого віку або тим, хто втратив працездатність. Воно базується на принципах соціальної справедливості, солідарності та сприяння стабільності економічних систем. (таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1.

Принципи пенсійного забезпечення

Назва принципів	Загальна характеристика
Принцип соціальної справедливості	Кожний громадянин має право на отримання пенсії відповідно до своєї праці та внеску в пенсійний фонд, тобто залежно від розміру сплачених внесків та трудового стажу. Пенсійне забезпечення має мінімізувати соціальні нерівності та забезпечувати гідний рівень життя для найбільш вразливих категорій населення.
Принцип солідарності	Поточне покоління працюючих виплачує внески в пенсійний фонд, з яких фінансуються пенсії для пенсіонерів. Це є проявом солідарності між поколіннями, оскільки кожен працюючий активно підтримує тих, хто вийшов на пенсію.
Принцип забезпечення стабільності та сталості економічних систем	Забезпечення стабільності пенсійного забезпечення навіть під час економічних криз або змін у демографічній ситуації. Створення надійних механізмів фінансування, балансування внесків та виплат, а також використання різних типів пенсійних фондів — солідарні, накопичувальні та змішані.

Джерело: сформовано автором з використанням [78]

Принципи пенсійного забезпечення є основою для побудови ефективних та справедливих пенсійних систем. Одним із основних виступає принцип соціальної справедливості: Цей принцип полягає в тому, щоб пенсійне забезпечення було доступним для всіх громадян і справедливо розподілялося залежно від внеску кожної особи в економіку. Він передбачає, що кожен громадянин має право на

отримання пенсії відповідно до своєї праці та внеску в пенсійний фонд, тобто залежно від розміру сплачених внесків та трудового стажу. Соціальна справедливість також включає надання допомоги тим, хто не може самостійно забезпечити себе, зокрема людям з інвалідністю, літнім громадянам або родинам, що залишилися без годувальника. Пенсійне забезпечення має мінімізувати соціальні нерівності та забезпечувати гідний рівень життя для найбільш вразливих категорій населення.

Не менш важливим є також принцип солідарності. Солідарність є одним із ключових принципів, який відображає єдність інтересів різних поколінь і груп населення. У контексті пенсійного забезпечення це означає, що поточне покоління працюючих виплачує внески в пенсійний фонд, з яких фінансуються пенсії для пенсіонерів. Це є проявом солідарності між поколіннями, оскільки кожен працюючий активно підтримує тих, хто вийшов на пенсію. Водночас пенсійне забезпечення через солідарність дозволяє створити систему, де кожен має право на гідну старість, незалежно від індивідуальних можливостей накопичення.

Аналізуючи принцип забезпечення стабільності та сталості економічних систем, варто зазначити, що цей принцип вимагає, щоб пенсійна система була здатною функціонувати у довгостроковій перспективі, не піддаючись негативним економічним коливанням. Важливим є забезпечення стабільності пенсійного забезпечення навіть під час економічних криз або змін у демографічній ситуації (зменшення чисельності працюючих, старіння населення тощо). Для цього необхідно створити надійні механізми фінансування, балансуючи внески та виплати, а також використовувати різні типи пенсійних фондів — солідарні, накопичувальні та змішані. Це дозволяє системі бути стійкою і забезпечувати виплати пенсій у будь-яких умовах економічної ситуації.

Ці принципи сприяють створенню справедливої, ефективної та стійкої пенсійної системи, що відповідає як соціальним потребам, так і вимогам стабільного розвитку економіки.

У наукових колах активно обговорюється питання зв'язку, взаємозалежності та подібностей і відмінностей між термінами «пенсійне страхування» та «пенсійне

забезпечення» [142;22;33;19]. Терміни «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування» мають різний зміст. Пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, що полягає у виплаті пенсії, тоді як пенсійне страхування виступає як форма соціального забезпечення, що включає накопичення та перерахування страхових внесків до пенсійних фондів. Ці поняття взаємопов'язані, але одне є загальним, а інше — більш конкретним.

Пенсійне забезпечення це ширше поняття, яке охоплює всі механізми, форми та джерела виплат пенсій громадянам у зв’язку з настанням певних ризиків (старість, інвалідність, втрата годувальника).

Воно включає державні програми, соціальні виплати та гарантії на всіх рівнях (публічні, корпоративні, приватні).

Пенсійне страхування розглядається як конкретний економічний механізм формування фонду для майбутніх пенсійних виплат на основі обов’язкових або добровільних страхових внесків.

Тобто це страхові відносини, де збір внесків пов’язаний із настанням страхового випадку (вихід на пенсію).

Пенсійне забезпечення ґрунтується на загальних соціальних цілях держави і може включати неспеціалізовані види підтримки (соціальні пенсії, допомоги). Тоді як пенсійне страхування базується на принципах страхування: загроза — внески — виплати; часто передбачає взаємну залежність між внеском і майбутньою виплатою; акцент на індивідуальних або групових накопиченнях.

Якщо аналізувати з позицій фінансування, то пенсійне забезпечення фінансується переважно із загальних доходів державного бюджету, а у солідарних системах — за рахунок поточних внесків працюючих, які йдуть на виплати нинішнім пенсіонерам. Пенсійне страхування створює спеціальні страхові фонди, також може включати обов’язкові та добровільні страхові внески, а у накопичувальних моделях — внески акумулюються на особистих рахунках.

Варто зазначити також, що пенсійне забезпечення характеризує сукупність правових, економічних та соціальних відносин, пов’язаних із пенсійними виплатами в суспільстві. Розглядаючи характер відносин у пенсійному

страхуванні, необхідно відмітити, що в ньому страхові відносини формуються між страхувальником/платником внесків та страховиком (державним чи приватним).

Шалієвська Л.І. у своїх дослідженнях відмічає, що пенсійне страхування виступає конкретною формою або механізмом у ширшій категорії пенсійного забезпечення, а не тотожним поняттям [142]

Дрозач Л. В., Katsora O., Данилюк О. І. вказують на те, що державне пенсійне страхування є одним із елементів структури пенсійного забезпечення, що свідчить про практичне й концептуальне співвідношення цих категорій. Вони стверджують, що пенсійне страхування інтегрується всередину ширшого поняття пенсійного забезпечення. [22; 33.; 19]

На підставі проведених досліджень можна стверджувати, що у сучасній науковій літературі підкреслюється, що поняття «пенсійне забезпечення» має ширший обсяг**,** ніж «пенсійне страхування»: воно охоплює всю систему гарантій матеріального забезпечення осіб у випадку виходу на пенсію, інвалідності чи втрати годувальника, тоді як пенсійне страхування розглядається як конкретна форма (механізм) реалізації пенсійного забезпечення, базований на страхових внесках та створенні страхових фондів. Водночас окремі дослідники зазначають, що основні відмінності між цими категоріями полягають у джерелах фінансування та механізмах дії: пенсійне забезпечення фінансується частково за рахунок бюджетних асигнувань, а пенсійне страхування — через страхові внески і накопичення у фондах.

Аналіз законодавчих положень також підтверджує, що система пенсійного забезпечення включає у собі як загальнообов’язкове пенсійне страхування (перші два рівні), так і недержавні форми забезпечення пенсійної виплати (третій рівень) [78]**.**

Узагальнюючи дослідження по даному питанню, можна стверджувати, що пенсійне забезпечення — це економічна та соціальна категорія, що охоплює систему фінансових, організаційних і правових заходів держави та суспільства, спрямованих на забезпечення матеріального доходу громадян у старості, у разі втрати працездатності або через інші передбачені законом обставини**.** Воно

поєднує процеси формування, розподілу та перерозподілу пенсійних фондів і виплат відповідно до встановлених правил.

1.2. Еволюція становлення та розвитку механізмів пенсійного забезпечення громадян у світі і Україні в умовах інституційних трансформацій

Вивчаючи теоретичні основи формування і розвитку пенсійної системи України, важливим завданням є провести дослідження еволюції становлення пенсійних систем у світі. Дослідження характерних ознак пенсійного страхування на різних етапах розвитку суспільства, особливостей створення національних пенсійних систем в різних країнах, аналіз формування пенсійних відносин на території України, буде служити базовою інформацією для розробки основних заходів по формуванню сучасної вітчизняної пенсійної системи

Аналіз історичних передумов формування пенсійного забезпечення дозволяє об'єктивно оцінити сучасний стан національної системи та визначити напрямки її подальшого розвитку. Дослідження свідчать, що на ранніх етапах розвитку економічних відносин пенсійне забезпечення було тісно пов’язане з основними формами соціального страхування. Тоді ще не існувало єдиної та комплексної системи пенсійного забезпечення.

З розвитком виробничих відносин, збільшенням ролі держави та формуванням основ національної економіки соціальному захисту громадян почали приділяти все більше уваги. Держава розпочала створення фондів, які мали забезпечити фінансування для малозабезпечених верств населення. Розвиток промисловості, сільського господарства та інших секторів економіки вивів відносини між основними суб'єктами фінансової системи — державою, юридичними та фізичними особами — на новий рівень. Потреба в забезпеченні

пенсійних виплат для населення змусила держави створювати національні пенсійні системи, які забезпечували б механізми для надання пенсій громадянам.

Розвиток механізмів пенсійного забезпечення є складним і багатогранним процесом, який відображає зміни у соціально-економічній структурі суспільства, функціонуванні державних інститутів та ринку праці. У наукових дослідженнях пенсійну систему трактують не лише як елемент державної соціальної політики, а й як фінансово-економічний інструмент, що забезпечує перерозподіл ресурсів між різними поколіннями [186].

Пенсійне забезпечення як складова системи соціального захисту виникло поступово, а не в один момент. Його витоки пов’язані з різними формами допомоги, зокрема традиційною підтримкою в межах родини, громади чи церкви, а також із корпоративними практиками — такими як ремісничі об’єднання або військові пенсії.

Фундаментальні підходи до організації пенсійного забезпечення сформувалися наприкінці XIX — у першій половині XX століття в межах двох ключових концепцій: бісмарківської та бевериджівської. Модель, пов’язана з Отто фон Бісмарк, базується на ідеї соціального страхування, де розмір пенсійних виплат безпосередньо залежить від трудового внеску людини [155].

Натомість підхід, запропонований Вільям Беверидж, передбачає універсальність соціального захисту та фінансування пенсійної системи за рахунок загальнодержавних податкових надходжень [154].

Подальше осмислення пенсійного забезпечення тісно пов’язане з розвитком макроекономічних концепцій. Зокрема, модель перехресних поколінь, запропонована Пол Самуельсон, трактує солідарну пенсійну систему як механізм перерозподілу ресурсів між різними поколіннями [198].. Водночас теорія життєвого циклу Франко Модільяні обґрунтовує доцільність запровадження накопичувальних складових у пенсійних системах [185]..

Інституційний підхід, розроблений Дуглас Норт, дає змогу інтерпретувати пенсійну систему як сукупність формальних і неформальних норм, що регулюють

поведінку економічних суб'єктів [186]. У такому ракурсі пенсійне забезпечення постає результатом тривалої еволюції інституційного середовища.

Основні теорії і концепції еволюції системи пенсійного забезпечення відображені (у додатку А). Вони показують, як розвивалася і формувалася наукова думка щодо становлення і розвитку пенсійних систем в залежності від етапів розвитку суспільства.

Сучасні підходи до реформування пенсійної системи значною мірою спираються на концепції, запропоновані Світовим банком, зокрема на модель багаторівневої пенсійної структури, яка об'єднує солідарний, накопичувальний і добровільний елементи [202]. Реалізація такого підходу сприяє розподілу ризиків і забезпечує вищий рівень фінансової стабільності пенсійного забезпечення.

У працях Г. Еспінг-Андерсена та Р. Тітмуса пенсійна система розглядається як важливий елемент держави добробуту й засіб забезпечення соціальної справедливості [170;200]. Разом із тим сучасні дослідження свідчать, що демографічне старіння населення та вплив глобалізації обумовлюють потребу переорієнтації класичних солідарних механізмів на більш гнучкі змішані моделі [156].

Вітчизняні науковці також значну увагу приділяють дослідженню питань трансформації пенсійної системи. Особливу увагу вони акцентують на важливості поєднання страхових принципів із соціальними гарантіями, а також на важливості інституційної довіри та ефективного державного регулювання [46]. За результатами проведених досліджень були виділені основні етапи розвитку пенсійних систем світу (рис. 1.3).

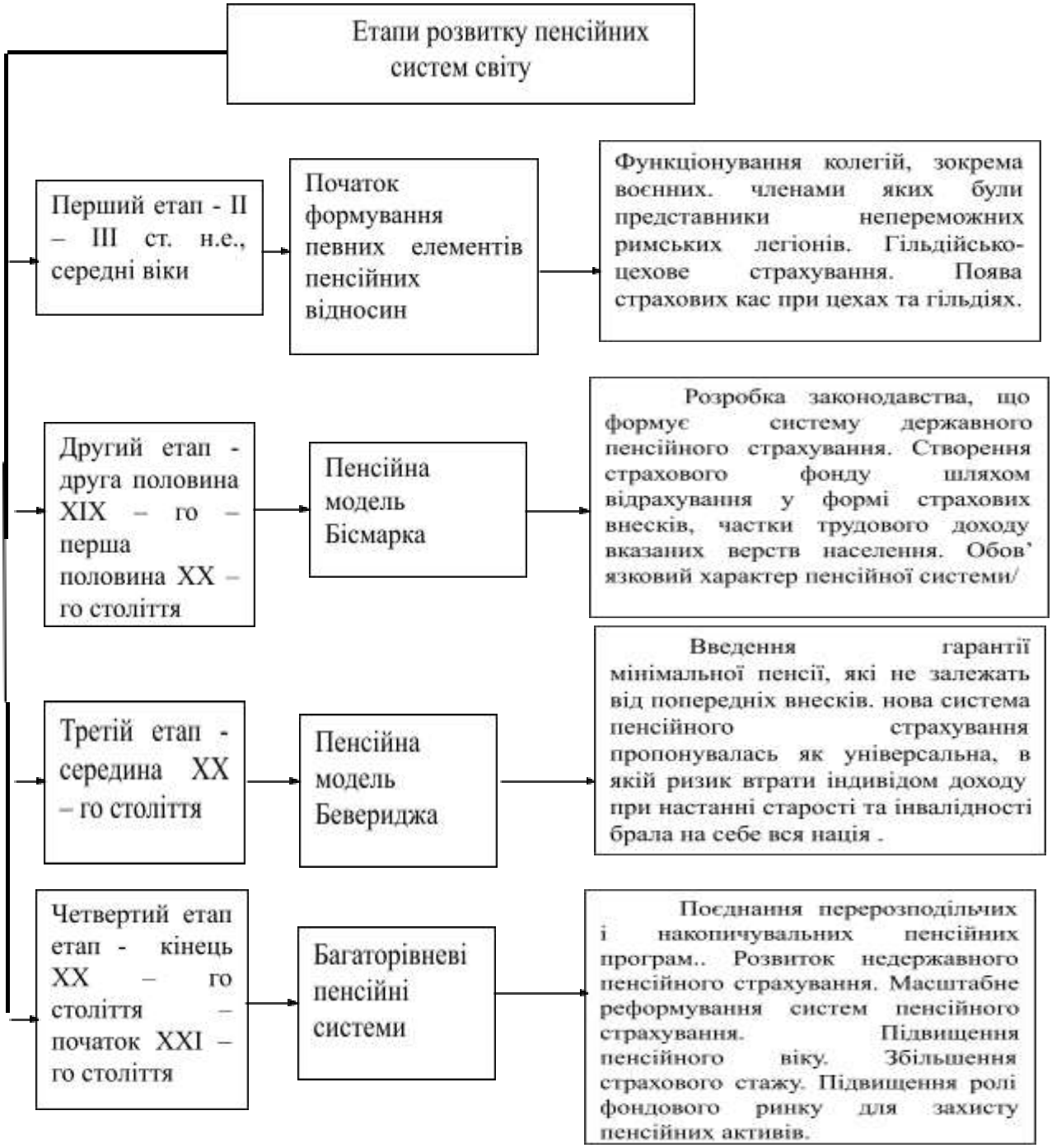

Рис. 1.3. Еволюція пенсійних систем світу.

*Джерело: сформовано автором з використанням [*46*].*

На першому етапі можна спостерігати лише окремі елементи пенсійних відносин у суспільстві. Цей період починається в II–III століттях н.е. і триває, включаючи середньовіччя. У цей час виникали перші прототипи спеціалізованих фінансових інститутів, таких як страхові каси при цехах і гільдіях. З'являються

перші організації, діяльність яких виявляє ознаки соціального захисту та страхування, проте ще не було єдиної системи пенсійного страхування.

Подальший розвиток національних економік, зростаючі темпи індустралізації в багатьох країнах, підвищення ролі держави у пенсійному забезпеченні населення сприяли формуванню системи державного пенсійного забезпечення. Цим характеризується другий етап становлення і розвитку пенсійних систем світу. Виділення національних пенсійних систем із системи соціального страхування в європейських країнах відбувалось наприкінці XIX-го – початку XX-го століття. Юридичне підтвердження вони вперше одержали в Німеччині, Англії, Франції, Швеції. На початку XX-го століття до них приєдналися Чехословаччина і Румунія. Як відзначають провідні вітчизняні фахівці в даній сфері, перераховані країни Європи відносяться до перших у світі, хто запровадив солідарну пенсійну систему [14,с.8]. Саме солідарний тип пенсійних моделей був одним із перших, які запроваджували країни із соціально – орієнтованою ринковою економікою.

За даними науковців, зародження соціального, в тому числі пенсійного страхування, відбулося в 1881 році. Саме тоді канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк направив «Королівське послання» Рейхстагу, в якому пропонувалося впровадити систему страхування для робітників. Ця система передбачала три основні види захисту: від хвороб і травм, від повної втрати працездатності та від зниження матеріального рівня життя в старості [181, с. 203].

У 80-х роках XIX століття Отто фон Бісмарк заклав основи першої законодавчої бази, яка регулювала фінансові відносини в галузі соціального та пенсійного страхування, що стало свідченням створення національної системи соціального захисту. Цю систему згодом назвали «Пенсійною моделлю Бісмарка». Закони, ухвалені в цей період, зокрема закон про страхування від хвороб у 1883 році, закон про страхування від нещасних випадків на виробництві в 1884 році та закон про страхування на випадок старості та інвалідності в 1889 році, стали основою для становлення національної соціальної та пенсійної системи Німеччини.

Характерним для системи соціального страхування, запровадженого Бісмарком, був маловитратний механізм, що задовольняв відповідні соціальні потреби і одночасно передавав управління у сфері соціального страхування в руки платників страхових внесків, якими виступили роботодавці і їхні працівники. Важливо відмітити, що вже в той час система соціального і пенсійного страхування в Німеччині носила обов'язковий характер.

Англійський лорд Вільям Беверідж продовжив розвиток та удосконалення страхових принципів у сфері пенсійного забезпечення. Його діяльність припадає на першу половину XX століття, а нову модель соціального страхування він запропонував на початку 40-х років для покращення соціального забезпечення та подолання повоєнної бідності у Великобританії. Згодом принципи Бевериджа були прийняті іншими країнами при формуванні їх національних пенсійних систем. Пенсійна модель Бевериджа стала важливим етапом у розвитку пенсійних систем на світовій арені, що відповідає третьому етапу їх еволюції.

Основою для створення моделі Бевериджа стала його доповідь, яку він представив у 1942 році Комітету з соціального страхування та суміжних послуг. У цьому документі Беверидж запропонував впровадити систему соціального забезпечення, засновану на внесках, яка мала б удосконалити існуючу систему, забезпечуючи захист громадян від таких ризиків, як захворювання, безробіття та старість. У цій системі участь брали роботодавець, працівник і держава, що здійснювали страхові внески. Головною особливістю нової моделі було її універсальність, що означало, що вся нація бере на себе відповідальність за ризики. [60, с.22].

Соціальне страхування за моделлю Бевериджа ґрунтувалося на трьох основних принципах: універсальності, єдності та інтеграції. Вони відрізняли цю систему від тієї, яку запропонував Бісмарк, і становили основні ознаки її унікальності.

Другою важливою відмінністю між цими системами було формування механізму сплати страхових внесків та організація пенсійних виплат. Метою системи Бевериджа було боротьба з бідністю та убогістю на рівні суспільства в цілому. Мінімальні пенсійні виплати мали бути достатніми для задоволення

основних потреб людини, забезпечуючи належний рівень якості та обсягу. У той час як система Бісмарка визначала розміри внесків і пенсій в залежності від заробітної плати, зосереджуючись на підтримці рівня життя працюючих. Ця особливість ілюструє другий принцип Беверіджа – принцип єдності в соціальному забезпеченні.

Четвертий етап еволюції пенсійних систем світу відноситься до кінця XX – початку XXI століття. Як зазначають вітчизняні дослідники, кризові явища в системі пенсійного страхування вимагають проведення відповідних реформ. Це пов'язано зі змінами в демографічній ситуації, які проявляються в збільшенні частки літніх людей, зниженні народжуваності та зростанні тривалості життя. Унаслідок цього спостерігається старіння населення та зменшення кількості працюючих. Відповідно, кількість осіб пенсійного віку, яка припадає на одного працюючого, зростає. [46].

Солідарна пенсійна система, яка до цього часу була домінуючою в пенсійних системах, вже не може повністю задовольнити фінансові потреби громадян пенсійного віку. Державним фінансовим інститутам все важче стає виконувати свої зобов’язання перед пенсіонерами. Тому виникає необхідність переходу на багаторівневі пенсійні системи, які будуть мати кілька джерел фінансування пенсійних виплат. Крім перерозподільчих пенсійних програм важлива роль відводиться накопичувальним пенсійним програмам.

Якщо досліджувати становлення і розвиток механізмів пенсійного забезпечення, які формувалися вже як важливі складові елементи системи соціального захисту громадян, то важливо звернути увагу як саме відбувалися інституційні трансформації у пенсійній сфері. Питання інституційних трансформацій пенсійної системи стосується глибоких змін у правилах, організаціях і механізмах, що забезпечують соціальний захист населення в старості. Йдеться не лише про зміну законів, а про перебудову всієї архітектури пенсійного забезпечення. У пенсійній сфері це зазвичай перехід від однієї моделі до іншої або їх комбінування (рис. 1.4).

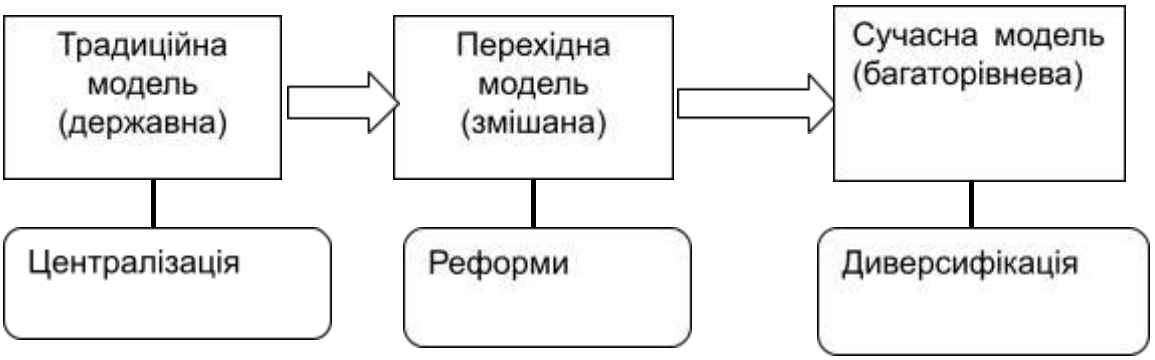

Рис 1.4. Інституційна трансформація пенсійної системи

Джерело:авторська розробка

Враховуючи особливості розвитку економічних відносин у суспільстві, потребу у формуванні загальнонаціональних систем соціального страхування можна виділити основні етапи становлення і розвитку механізмів пенсійного забезпечення в контексті інституційних трансформацій (таблиця 1.2)

Таблиця 1.2.

Основні етапи розвитку механізмів пенсійного забезпечення в контексті інституційних трансформацій

Етап	**Період**	**Характеристика**	**Інституційні ознаки**
1.	кінець XIX – 1940-ві	Формування систем	Соціальне страхування, роль держави
2.	1950–1970-ті	Розвиток welfare state (держава загального добробуту)	Розширення охоплення, зростання витрат
3.	1980–1990-ті	Криза систем	Дефіцити, демографічний тиск
4.	2000–дотепер	Реформування	Багаторівневість, приватизація

*Джерело:Власні розробки автора з використанням[46;*154; 155; 198; 185;186*]*

Перший етап: становлення солідарних пенсійних систем (кінець XIX – середина XX ст.). На початковій стадії розвитку пенсійне забезпечення було обмеженим і охоплювало лише окремі категорії населення. Однак із формуванням

індустріального суспільства з’явилася потреба у впровадженні всеохопних національних систем соціального страхування.

Упродовж XX століття розподільча (PAYG) модель стала провідною в більшості держав. Її результативність значною мірою визначалась такими чинниками: динамічним економічним зростанням; сприятливою віковою структурою населення; збільшенням рівня зайнятості.

Другий етап: утвердження держави загального добробуту (1950–1970-ті роки)**.**У цей час пенсійні системи перетворилися на один із центральних компонентів соціальної держави. Характерними рисами періоду стали: збільшення кількості осіб, охоплених пенсійним забезпеченням; посилення рівня соціального захисту; формалізація та закріплення соціальних прав на інституційному рівні.

Третій етап характеризується кризою солідарних систем (1980 – 1990 –ті роки). Починаючи з 1980-х років, пенсійні системи опинилися перед низкою суттєвих викликів, серед яких — демографічне старіння, спад рівня народжуваності та посилення тиску на державні фінанси. За оцінками OECD, частка осіб віком 65 років і старше відносно працездатного населення швидко зростає і в розвинених країнах до 2050 року може перевищити 50%. [190].

У цих умовах виникла нагальна потреба у трансформації пенсійних систем. Ключовими напрямами реформ стали підвищення пенсійного віку, стримування темпів зростання пенсійних виплат, а також впровадження накопичувальних складових.

Четвертий етап, який почався на початку 2000 – х років і триває дотепер, засвідчив формування багаторівневих пенсійних систем. На сучасному етапі спостерігається переорієнтація на багаторівневу модель пенсійного забезпечення. Відповідно до концепції Світового банку, така система охоплює три складові: солідарний, накопичувальний і добровільний рівні [202].

Аналітичні матеріали OECD показують, що протягом останніх десятиліть у більшості країн відбулися суттєві зміни, зокрема підвищення пенсійного віку, зміцнення залежності між сплаченими внесками та отриманими виплатами, а також активніше залучення приватного сектору до пенсійного забезпечення [187].

У науковому середовищі підтверджують, що найбільш ефективними є пенсійні системи змішаного типу, які поєднують елементи розподільчого та накопичувального підходів [156 ;184].

Після проведення пенсійних реформ більшість країн впровадили трирівневу пенсійну модель. В рамках цієї моделі пенсійне забезпечення здійснюється на трьох рівнях. Перший рівень – державний або солідарний (виплата базових пенсій). Другий рівень – професійний або приватний (обов'язкові внески до пенсійних фондів, що залежать від доходів учасників). Третій рівень – добровільний. Перший рівень базується на перерозподільчих пенсійних програмах, в той час як другий і третій рівні використовують накопичувальні пенсійні програми.

За даними досліджень консалтингових компаній Mercer та CFA Institute, найефективніші пенсійні системи світу мають країни «класичного Заходу», серед яких лідирують Нідерланди, Данія та Австралія. За ними йдуть Швеція, Норвегія, Швейцарія та Німеччина. Ці країни застосовують багаторівневі пенсійні моделі [43]. Аналітики вважають, що їхній успіх став можливим лише завдяки впровадженню системи, що складається з кількох рівнів.

Дослідження показують, що реформування системи пенсійного забезпечення громадян в країнах ЄС продовжується протягом останніх десятиліть. Це відмічають вітчизняні науковці у своїх наукових працях [73;16.; 51], на це вказується у відповідних аналітичних доповідях і звітах інституцій ЄС у сфері соціального захисту і пенсійного забезпечення громадян [169;158]. У їхніх публікаціях звертається увага на те, що країни Європейського Союзу пройшли кілька хвиль реформування. Основні їхні особливості відображені у додатку Б.

Під час останніх реформ більшість країн ЄС змінили підходи до індексації пенсій (зокрема, Португалія, Іспанія, Польща, Хорватія, Кіпр, Греція), знижуючи коригування в залежності від змін номінальної заробітної плати. Як результат, пенсії тепер індексуються повільніше, ніж це було раніше, та з меншою

Подальше реформування систем пенсійного забезпечення громадян здійснювалося на основі загальноєвропейського обговорення і відображалося у відповідних публікаціях [201, 173]. Єврокомісія пропонувала взаємопідсилюючі ініціативи, низку інструментів державної політики, а також стратегії подальшого проведення пенсійних реформ. Важливо відмітити, що значна увага акцентувалася на розподілі компетенцій ЄС та країн-членів щодо пенсійного забезпечення.

В Білій Книзі «Порядок денний для адекватного захищеного та стійкого пенсійного забезпечення» відмічається, що основною метою пенсійних реформ в ЄС є забезпечення:

- фінансової стабільності пенсійної системи, що дозволяє забезпечити літнім громадянам належний рівень пенсійних виплат, гідне життя та економічну самостійність;
- ефективної реакції на виклики, які стоять перед системами пенсійного забезпечення [201].

Рекомендовані стратегії для пенсійних реформ в ЄС передбачають такі пріоритети:

- підвищувати пенсійний вік відповідно до збільшення очікуваної тривалості життя;
- вирівняти пенсійний вік для чоловіків і жінок;
- обмежити можливості для дострокового виходу на пенсію та інші способи покидання ринку праці;
- сприяти продовженню трудової діяльності громадян, забезпечуючи їм кращий доступ до освіти протягом всього життя, адаптуючи робочі місця до нових умов, розширюючи можливості для працевлаштування літніх працівників і підтримуючи підходи до активного та здорового старіння;
- стимулювати розвиток систем додаткових пенсійних накопичень для збільшення розміру пенсійних виплат [201, с. 172]

В Україні перші відомості про компенсацію за шкоду, завдану життю людини, зустрічаються ще в X–IX століттях. Цю інформацію можна знайти в

давньоруських літописах та в збірнику законів Ярослава Мудрого «Руська правда» [2].

У Середньовіччі догляд за хворими та людьми похилого віку здебільшого здійснювали їх родичі, а також організації, до яких вони належали, такі як купецькі гільдії, ремісничі цехи, сільські громади, церква та інші.

Процес формування пенсійних відносин на території України був тісно пов'язаний із суспільно-політичними змінами, які відбулися в другій половині XIX та на початку XX століття. Тоді східна частина України входила до складу Російської імперії, а західна частина — до Австро-Угорщини, Чехословаччини, а з початку 20-х років XX століття — Польщі та Румунії (додаток В).

Під час перебування України у складі Австрії було прийнято перші закони, що регулювали захист працівників гірничої промисловості, хоча сама ця галузь була ще недостатньо розвинена. У 1833 році були введені заходи для охорони жінок і дітей. У 1912 році в Російській імперії було введено обов'язкове медичне страхування.

У Польщі пенсійне та інвалідне страхування для службовців і робітників було введено законами 1927 і 1933 років. Окрім того, ще в 1861 році було засноване «Краківське товариство взаємного страхування», яке отримало назву «Флоріанка».

На території України, що перебувала під владою Румунії, діяло румунське соціальне законодавство з 1912 року. Лише у 1933 році був прийнятий закон, який унормував систему соціального забезпечення.

Соціальне законодавство в Чехословаччині було одним з найрозвинутіших. У 1907 році в Угорщині був ухвалений закон, що встановлював обов'язкове соціальне страхування робітників від хвороб, інвалідності та старості.

Перше Товариство взаємного страхування робітників та ремісників від нещасних випадків в Україні було засноване у 1899 році. На початку XX століття в Україні була зроблена невдала спроба організувати страхове товариство під назвою «Любов». У 1911 році професор Чернівецького університету Стефан Смаль-Стоцький створив подібне товариство «Карпатія», яке було Товариством

взаємного страхування життя. Особливістю «Карпатії» було те, що її послугами могли скористатися люди незалежно від їхнього матеріального становища.

На території Західної України, крім страхового товариства «Карпатія» функціонувала страхова організація «Дністер». В сферу їхньої діяльності також входило соціальне страхування, надання соціальних послуг населенню.

Російська Імперія була відсталою в питаннях соціального забезпечення. Лише у 1912 році були засновані фабричні каси для обов'язкового страхування від хвороб. В Україні ці каси були створені лише в деяких великих містах та на Донбасі.

У 1917 році в Російській імперії стався жовтневий переворот, який також торкнувся України. З 3 квітня 1918 року в країні була започаткована державна підтримка малозабезпечених верств населення.

У 1922 році Україна стала частиною СРСР. Згідно з постановою Всеукраїнського ЦВК 1923 року, питання соціального страхування були передані з компетенції Наркомату соціального забезпечення до Управління уповноваженого Наркомпраці УРСР [67, с. 74].

Більшість вітчизняних науковців вважають, що елементи національної пенсійної системи почали формуватися в період, коли Україна входила до складу Радянського Союзу. Як відомо, радянська соціально-політична структура була характерна значною концентрацією фінансових ресурсів у державних інститутах. Тому в цей період основну увагу приділяли розвитку державного соціального і пенсійного страхування.

Попри заявлені високі стандарти соціального захисту населення, слід зазначити, що до 1932 року в СРСР не існувало загального пенсійного забезпечення для всіх громадян. Пенсії за віком почали надаватися лише окремим категоріям громадян: з 1924 року — викладачам вищих навчальних закладів після досягнення 65 років. У 1928 році до цієї групи приєдналися робітники текстильної промисловості, а в 1929 році — працівники ключових галузей легкої промисловості та транспорту.

Першим законодавчим актом, що закріплював право всіх громадян СРСР на матеріальне забезпечення в старості, була Конституція СРСР 1936 року. Згідно з цим документом, право на пенсії отримали робітники всіх галузей народного господарства та службовці. Однак пенсійне забезпечення для колгоспників та працівників сільського господарства не було передбачене. Цей момент був підтверджений і прийняттям у 1956 році першого Закону СРСР «Про державні пенсії», який регулював питання пенсійного забезпечення.

Основною особливістю цього Закону було те, що він встановлював фінансування пенсій для громадян за рахунок Державного бюджету, основним джерелом якого були податки. Це означало, що пенсійна система того часу не базувалася на принципах пенсійного страхування, а її фінансування здійснювалося не через страхові внески, а з інших фінансових джерел, які формували Державний бюджет країни. Такий підхід відрізнявся від пенсійних систем країн з ринковою економікою.

Новим етапом у розвитку загальнонаціональної пенсійної системи СРСР стало прийняття Закону «Про пенсії і допомогу членам колгоспів» у 1964 році. Цей закон передбачав включення працівників аграрного сектора, які до цього не мали доступу до пенсійного забезпечення, до пенсійної системи. Зокрема, він визначав пенсійний вік для колгоспників: 65 років для чоловіків та 60 років для жінок. Для інших категорій громадян в СРСР пенсійний вік був на п’ять років нижчий і не змінювався з 1928 по 1932 рік. Цю соціальну нерівність усунули у 1968 році, коли було законодавчо вирівняно пенсійний вік для всіх громадян країни.

Україна отримала свою національну пенсійну систему в спадок від Радянського Союзу на етапі переходу від моделі соціального забезпечення до принципів пенсійного страхування. Це включало створення спеціалізованих фінансових установ у пенсійній сфері та формування фінансової бази через страхові внески. Система базувалася на принципі «солідарності поколінь», оскільки пенсійні виплати фінансувалися за рахунок працюючого населення.

На основі проведених досліджень можна виділити основні етапи формування цілісного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3.

Еволюція механізмів пенсійного забезпечення в Україні контексті інституційних трансформацій

Етап	**Період**	**Інституційні ознаки**	**Основні виклики**
1.	Радянський період (до 1991 року)	повна державна централізація; відсутність страхових принципів; фінансування з державного бюджету; зрівняльний характер виплат.	Відутність конкуренції між суб'єктами господарювання; Повністю державне регулювання у пенсійній сфері; Відсутність ринкових механізмів у виробничих відносинах на мікрорівні
2.	**Постсоціалістична трансформація (1991–2003 роки)**	створення Пенсійного фонду; запровадження страхових внесків; перехід до солідарної страхової моделі.	економічна криза; інфляція; зниження реального рівня пенсій.
3.	Інституційне оформлення трирівневої системи (2003–2010 роки)	солідарний рівень; накопичувальний рівень (планований); недержавне пенсійне забезпечення.	Недовіра населення до накопичувальних пенсійних програм недержавного пенсійного забезпечення; недостатній розвиток національного фондового ринку.
4.	**Сучасний етап трансформацій (2010-ті — дотепер)**	підвищення страхового стажу; цифровізація обліку; спроби запуску накопичувальної системи; адаптація до демографічних викликів.	трудова міграція; тінізація економіки; військові дії на території держави; макроекономічна нестабільність.

Джерело:Власні розробки автора з використанням[78;86]

На початку 90-х років XX століття розпочався процес створення нової пенсійної системи. Після здобуття незалежності Україна почала розробляти стратегію соціального захисту населення та створювати національне законодавство в галузі пенсійного забезпечення. Це відбувалося на фоні значних

макроекономічних змін у країні, яка переходила від планово-директивної до ринкової економіки, що вимагало побудови нової економічної системи. До того ж демографічні зміни змушували шукати нові джерела фінансування пенсійної сфери, що потребувало запровадження нових пенсійних програм і механізмів для забезпечення гідного рівня життя осіб похилого віку.

Початок пенсійної реформи в Україні фінансисти пов’язують з прийняттям двох ключових законів: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», обидва ухвалені в липні 2003 року. Їхнє введення в дію розпочалося з 1 січня 2004 року [78;86]. Ці закони, на відміну від попередніх нормативних актів, запроваджують системний підхід до реформування пенсійної системи України та закладають основи для створення трирівневої пенсійної моделі. Така система передбачає збереження та вдосконалення існуючої солідарної пенсійної системи на першому рівні, а також впровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування (другий рівень) і недержавного пенсійного забезпечення.

Реформування вітчизняної пенсійної системи продовжилося у другому десятилітті XXI – го століття. Прийняттям Верховною Радою України Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій" (від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII) почався новий етап проведення пенсійної реформи, відповідно до цього законодавчого документа було запроваджено нові вимоги до мінімального страхового стажу. З 1 січня 2018 року для призначення пенсії за віком необхідно мати не менше 25 років стажу на момент досягнення 60 років. З того часу щорічно кількість потрібних років стажу збільшилась на 12 місяців. Таким чином, у 2028 році для виходу на пенсію буде потрібно 35 років страхового стажу [82].

Враховуючи всі проведені етапи реформування пенсійної системи України в експертному середовищі вважають за доцільне проаналізувати її загальну характеристику за відповідними критеріями, якими характеризуються пенсійні системи країн світу. Для цього використовують класифікацію пенсійних систем країн світу, розроблену А. Якимівим [(144] а також критерії, запропоновані

Юровським Б. [148]. За наведеною класифікацією вітчизняна пенсійна система відповідає типу, яка передбачає залежність пенсій від попередніх доходів та пенсійних внесків. Це зазначено у статті 27 Закону України від 09.07.2003 року № 1058-VI «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Отже, за типом пенсійної системи Україна належить до солідарного, як і переважна більшість країн. [29]

За допомогою критеріїв щодо класифікації пенсійних систем, які запропонував Юровський Б., Зеленко В. провів аналіз сучасної пенсійної системи України і дав їй загальну характеристику [29]. Основні її риси можна показати за допомогою таблиці 1.4.

У загальному контексті кожна пенсійна система має певний рівень централізації, і українська система характеризується досить високим ступенем такої централізації. Основну частину пенсійних коштів формує Пенсійний фонд України (ПФУ), що є центральним органом виконавчої влади. У цьому вона нагадує пенсійні системи окремих європейських країн. Навіть недержавні пенсійні фонди та страхові компанії, що займаються страхуванням життя, підлягають державному регулюванню в таких питаннях, як встановлення обмежень на розмір внесків, мінімальний інвестиційний прибуток, правила розміщення інвестицій та інші аспекти.

Відповідно до критеріїв, наведених в таблиці 1.4, пенсійну систему України можна охарактеризувати за низкою ключових ознак.

Передусім, з огляду на організаційний механізм, пенсійна система України поєднує централізовані та децентралізовані елементи. У сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування управління має чітко

Таблиця 1.4.

Характеристика пенсійної системи України за різними критеріями

п/п	Критерії	Характерні ознаки вітчизняної пенсійної системи
.	За способом організації пенсійної системи	Пенсійна система України має централізовану структуру управління в частині загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і децентралізовану – у розрізі недержавного пенсійного забезпечення.
2.	За способом фінансування пенсійних виплат	Солідарнокапіталізована, оскільки у статті 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 року № 1058-VI зазначено, що пенсійна система України складається з трьох рівнів. Перший – це солідарний, другий і третій – це накопичувальні (державний і недержавний), якими передбачено формування інвестиційного прибутку, тобто в цій частині вітчизняну пенсійну систему можна віднести до капіталізованої. Має багаторівневу структуру
3.	За способом призначення пенсій	З визначеним доходом (у солідарній системі), з визначеним внеском – у частині недержавного пенсійного забезпечення.
4.	За рівнем доступності	Пенсійна система України є відкритою. Так, згідно із чинним законодавством в Україні передбачено вільний доступ застрахованих осіб до відомостей про стан справ на їхніх пенсійних рахунках
5.	За характером участі	Обов'язкова (у частині загальнообов'язкового державного пенсійного страхування) і добровільна – у сфері недержавного пенсійного забезпечення.
6.	За формою власності	Державна (у частині загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, оскільки ПФУ є центральним органом виконавчої влади), до недержавної належить та її сфера, яка підпадає під недержавне пенсійне забезпечення.
7.	За кількістю рівнів	(Згідно із статтею 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 року № 1058-VI) є багаторівневою (три).

Джерело:Власні розробки автора з використанням[148; 29]

виражений централізований характер. Згідно зі статтею 103 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-VI, регуляторні та наглядові функції щодо діяльності Пенсійного фонду України здійснюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України та інші органи державної влади. Таким чином, управління у цій сфері функціонує в межах єдиної державної вертикалі. Водночас недержавне пенсійне забезпечення, відповідно до статті 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року № 1057-VI, базується на добровільній участі засновників і здійснюється ними на власний ризик, що зумовлює його децентралізований характер.

Загалом будь-яка пенсійна система тією чи іншою мірою має ознаки централізації. В Україні цей рівень є досить високим, оскільки переважна частина пенсійних фінансових ресурсів акумулюється Пенсійним фондом України як центральним органом виконавчої влади. За цією ознакою вітчизняна модель є подібною до пенсійних систем таких країн, як Німеччина та Польща. Водночас навіть діяльність недержавних пенсійних фондів і страхових компаній зі страхування життя перебуває під державним регуляторним впливом, зокрема щодо граничних обсягів внесків, вимог до інвестиційної дохідності та напрямів розміщення активів. Такі обмеження закріплено у статті 67 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

За джерелами фінансування пенсійних виплат пенсійна система України має солідарно-накопичувальний характер. Відповідно до статті 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-VI, вона включає три рівні: солідарний та два накопичувальні — державний і недержавний. Саме на накопичувальних рівнях передбачено формування інвестиційного доходу, що дозволяє віднести цю складову системи до капіталізованого типу. За цією характеристикою Україна відповідає поширеній міжнародній практиці побудови багаторівневих пенсійних моделей.

Узагальнюючи проведені дослідження необхідно відмітити, що в Україні формується трирівнева пенсійна модель. Основи її побудови передбачені

вітчизняним пенсійним законодавством. Багаторівнева пенсійна система передбачає збереження існуючої солідарної системи з її удосконаленням на першому рівні, а також формування обов'язкового накопичувального пенсійного страхування(другий рівень) і недержавного пенсійного забезпечення. Вже тривалий період відбувається її реформування з метою забезпечення високих доходів і благополуччя для українських пенсіонерів та відповідності європейським стандартам. Важлива роль у реалізації сучасного етапу пенсійної реформи належить формуванню ефективного фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, теоретичні основи якого будуть розглянуті в наступному питанні.

Проведені дослідження свідчать про те, що інституційні трансформації виступають важливим фактором розвитку пенсійних систем. Вони є рушієм еволюції механізмів пенсійного забезпечення, яка відбувається під впливом демографічних, економічних факторів, а також інституційних змін (рис 1.4)

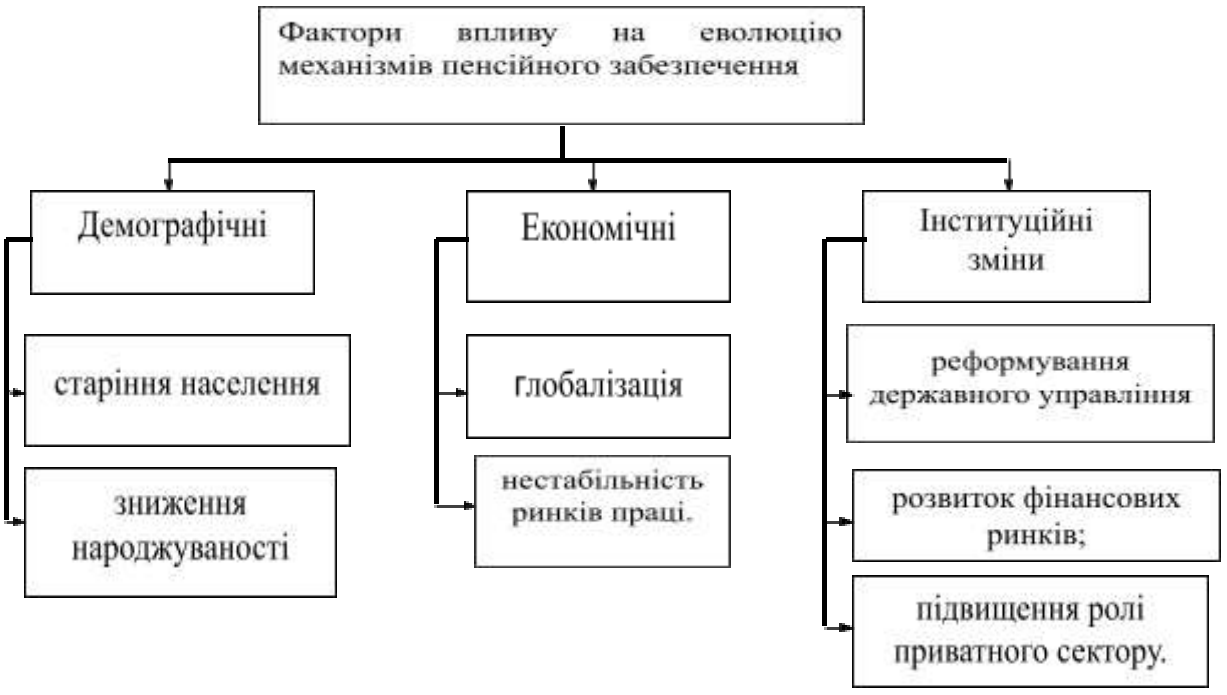

Рис. 1.4. Фактори впливу на еволюцію механізмів пенсійного забезпечення

Джерело: власна розробка автора

Важливо також зазначити, що інституційні трансформації визначають відповідні зміни, що стосуються правил функціонування пенсійної системи. Вони

впливають га зміну механізмів фінансування пенсійних виплат. Це пов’язано із використанням різних фінансових ресурсів для проведення пенсійних виплат. Але самий важливий критерій, що стосується інституційних трансформацій – це зміни ролі держави та приватного сектору(рис 1.5).

Як показують сучасні дослідження, ефективність пенсійних реформ залежить від: інституційної довіри; макроекономічної стабільності; розвитку фінансових ринків [187].

Рис 1.5. Вплив інституційних трансформацій на розвиток пенсійних систем

Джерело: Власна розробка автора

Узагальнюючи дослідження, що стосуються впливу еволюції на сучасний механізм пенсійного забезпечення необхідно зазначити, що у результаті інституційних трансформацій відбулася зміна принципів фінансування (від бюджетного до страхового і змішаного), значно посилилася роль персоніфікації обліку. Особливий акцент робиться на індивідуальну відповідальність кожного суб’єкта пенсійної системи. Інституційні трансформації у пенсійній сфері призвели також до ускладнення структури управління системою.

Розвиток систем пенсійного забезпечення має складний, нерівномірний характер і відображає глибинні зміни в інституційній структурі суспільства. Міжнародна практика свідчить про поступовий відхід від жорстких централізованих моделей на користь більш адаптивних багаторівневих підходів.

Водночас в Україні цей процес досі не завершено і він супроводжується суттєвими структурними перекосами.

В період інституційних трансформацій система пенсійного забезпечення стає комбінованою за своєю природою, що сприяє зміцненню її стабільності, але водночас вимагає належного та результативного регуляторного впливу.

1.3. Методичні засади формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян

Для ефективного функціонування національної пенсійної системи важливе значення має формування для неї оптимального організаційно – економічного механізму. Для його практичного застосування необхідно вивчити і дослідити питання, що стосується аналізу та розробки теоретичних та практичних підходів до організації ефективного організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення в умовах змінюваної економічної ситуації. Лише завдяки дієвому та надійному організаційному механізму пенсійного забезпечення можливо досягти ефективного формування фінансових потоків пенсійної системи.

Як економічну категорію організаційно-економічний механізм можна розглядати, як систему економічних відносин, фінансових потоків, інституцій та управлінських рішень, спрямованих на перерозподіл частини валового внутрішнього продукту з метою забезпечення соціального захисту населення. У науковому середовищі сформувалися свої трактування даного механізму. Так В. М. Геєць визначає організаційно-економічний механізм як інструмент реалізації економічної політики держави, що забезпечує узгодження економічних інтересів суб’єктів соціально-економічних відносин [12]. У контексті пенсійного забезпечення це означає баланс між економічною ефективністю, фінансовою стійкістю та соціальними гарантіями.

Н. М. Копилюк у своїх дослідженнях наголошує, що організаційно-економічний механізм пенсійного забезпечення є **складовою макроекономічної системи**, яка впливає на ринок праці, державні фінанси та інвестиційні процеси [41].

З позицій економічної науки структура організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення включає:

- економічні відносини з приводу формування та перерозподілу пенсійних ресурсів;
- суб'єктно-об'єктну систему управління**;**
- фінансову складову**;**
- організаційну складову**;**
- інституційне середовище функціонування пенсійної системи.

У межах економічного підходу суб'єкти управління організаційно-економічним механізмом пенсійного забезпечення розглядаються як учасники економічних відносин, що формують, перерозподіляють та використовують фінансові ресурси пенсійної системи. Е. М. Лібанова зазначає, що держава виступає центральним економічним регулятором пенсійної системи**,** визначаючи параметри перерозподілу доходів між поколіннями [50].

До основних суб'єктів управління належать:

- держава та її фінансово-економічні інститути;
- Пенсійний фонд України як ключовий розпорядник пенсійних ресурсів;
- недержавні пенсійні фонди та фінансові посередники;
- роботодавці та застраховані особи як учасники формування доходної частини системи.

Якщо розглядати об'єкти управління, то до них можна віднести:

- фінансові потоки пенсійної системи**;**
- економічні зобов'язання держави щодо пенсійних виплат;
- пенсійні активи та резерви**;**

- економічні результати функціонування системи**,** зокрема рівень заміщення доходів та вплив на макроекономічну стабільність.

І. В. Пташенко підкреслює, що ефективність пенсійного забезпечення слід оцінювати через економічні показники результативності, а не виключно через соціальні параметри [91].

Фінансова складова є центральною у структурі організаційно-економічного механізму з огляду на її безпосередній вплив на державні фінанси та економічну стабільність. Л. І. Шваб розглядає фінансову складову пенсійного механізму **як** систему економічних методів формування, розподілу та використання фондів грошових коштів соціального призначення [143].

За результатами дослідження О. П. Коваля, фінансова складова включає:

- страхові внески як форму обов'язкових платежів;
- бюджетні трансферти як інструмент макроекономічного вирівнювання;
- інвестиційний дохід як джерело економічного зростання пенсійних активів [44].

Н. М. Копилюк наголошує, що в умовах пенсійної реформи фінансова складова повинна розглядатися як фактор довгострокової фінансової рівноваги та міжпоколінного перерозподілу ресурсів [42].

Таким чином, можна стверджувати, що фінансовий механізм виступає одним із ключових складових елементів організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. У зв'язку з цим у економічній літературі приділяється багато уваги дослідженню терміну «фінансовий механізм». Проаналізувавши її, можна відмітити, що фінансовий механізм найчастіше визначають як сукупність фінансових методів, форм організації фінансових відносин, а також інструментів і засобів впливу на економічний і соціальний розвиток суспільства через реалізацію розподільчих і перерозподільчих процесів [4;8;118], Щодо пенсійного забезпечення, фінансовий механізм включає управління фінансовими ресурсами, які забезпечують матеріальну підтримку громадян у разі настання страхового випадку (після досягнення пенсійного віку,

інвалідності чи втрати годувальника). Декілька авторів виділяють основні системні характеристики фінансового механізму, визначаючи його як управлінську систему, яка організовує взаємодію фінансових відносин та фондів грошових ресурсів; систему управління фінансовими відносинами через фінансові важелі з використанням відповідних методів; а також систему застосування фінансових важелів, що проявляється у плануванні, організації та стимулюванні фінансових ресурсів.

Існує також точка зору, згідно з якою фінансовий механізм є "системою порядку та умов для формування і витрачання коштів, що спрямовані на досягнення визначених державою цілей у сфері соціального захисту населення" [145, с. 23].

Фінансовий механізм пенсійного забезпечення регулюється сукупністю методичних, правових та організаційних норм і заходів, що визначають порядок функціонування фінансових відносин у пенсійній сфері. Однак слід зазначити, що цей механізм має свої особливості, оскільки він «обслуговує» специфічний вид суспільних відносин – пенсійні відносини, які є частиною системи соціального забезпечення. Відносини в сфері пенсійного забезпечення стали єдиною, внутрішньо узгодженою та взаємопов'язаною категорією суспільних відносин, адже рівень пенсійного забезпечення в країні відображає ключові аспекти сучасного соціуму. Особливість фінансового механізму пенсійного забезпечення полягає в тому, що система пенсійного забезпечення є системою грошових відносин, яка керує рухом грошових потоків, що з часом перетворюються на державні і приватні фінансові ресурси, які використовуються для пенсійних виплат завдяки застосуванню спеціальних фінансових методів.

За результатами окремих вітчизняних науковців, фінансовий механізм пенсійного забезпечення можна визначити як сукупність методів, форм, інструментів та важелів, які використовуються для акумуляції та ефективного використання коштів пенсійної системи з метою досягнення соціального ефекту [141]. Його основою є процес накопичення пенсійних фондів. Оскільки пенсійна система охоплює Пенсійний фонд України, недержавні пенсійні установи та інші

фінансові організації, досягнення цієї мети можливе через делегування частини функцій пенсійного забезпечення недержавним фінансовим установам, а також через диверсифікацію та зниження фінансових ризиків. Визначення і обґрунтування відповідних фінансових методів, форм і інструментів для державних і недержавних пенсійних фондів дозволить створити ефективний фінансовий механізм пенсійного забезпечення.

Фінансовий механізм пенсійного забезпечення є важливою частиною економічного механізму пенсійного страхування, що включає комплекс специфічних форм, методів і прийомів, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування системи соціального захисту населення. Окрім фінансування пенсійного забезпечення, слід також врахувати такі складові, як механізм економічної відповідальності, механізм стимулювання страхової відповідальності та механізм інвестиційної діяльності в рамках пенсійного страхування. Кожен з цих механізмів представленій групою відповідних інструментів, які забезпечують економічну діяльність у сфері пенсійного страхування.

Важливим елементом організаційно – економічного механізму виступає його організаційна складова. Її можна трактувати як економічну систему управління фінансовими потоками та процесами адміністрування пенсійних ресурсів**.** О.Ю.Тополь визначає організаційну складову як економічно обґрунтовану модель управління пенсійною системою, що забезпечує мінімізацію трансакційних витрат [121]. І. В. Пташенко підкреслює, що організаційна неефективність призводить до:

- зростання дефіциту Пенсійного фонду;
- нераціонального використання бюджетних ресурсів;
- зниження довіри економічних агентів до пенсійної системи [91].

У функціонуванні любого механізму, в тому числі і організаційно - економічного, важливу роль відіграє його інституційна складова. В економічній науці вона розглядається як сукупність формальних правил та неформальних норм**,** що визначають поведінку економічних агентів у пенсійній системі. Серед науковців існує думка, що інституційна слабкість соціальних механізмів знижує ефективність економічної політики держави [12.]. Окремі вітчизняні дослідники

зазначають, що стабільність пенсійної системи залежить від інституційної довіри та передбачуваності економічних рішень [50.].

У функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян інституційна складова розглядається як фактор:

- зниження економічних ризиків;
- стимулювання участі у накопичувальних програмах;
- забезпечення довгострокової фінансової стабільності.

Таким чином, організаційно-економічний механізм пенсійного забезпечення громадян доцільно розглядати як макроекономічний інструмент перерозподілу фінансових ресурсів**,** ефективність якого визначається взаємодією фінансової, організаційної та інституційної складових в умовах проведення пенсійної реформи. Можна стверджувати, що він являє собою систему організаційних, правових, економічних і фінансових заходів, що забезпечують формування та використання коштів для виплати пенсій, а також для забезпечення стабільності та ефективності пенсійної системи в цілому. Цей механізм включає в себе різні елементи, які взаємодіють між собою для досягнення головної мети – гарантування належного рівня соціального захисту громадян у період їхньої пенсійної старості або у випадку втрати працездатності.

Формування організаційно –економічного механізму у пенсійній сфері в значній мірі залежить від тієї пенсійної моделі, яку обрала країна. Створення ефективної пенсійної системи, яка забезпечує належний рівень пенсійного забезпечення для громадян, є складним і багатогранним процесом. Така система повинна враховувати економічні, соціальні та демографічні особливості країни, а також забезпечувати баланс між стабільністю фінансування, соціальною справедливістю і мотивацією до накопичення пенсійних коштів. У методичному забезпеченні для цього потрібно звернути увагу на такі аспекти, які необхідно врахувати при розробці ефективної пенсійної системи:

1. **Визначення принципів пенсійної системи.** Перше, на чому потрібно зосередитись, — це визначення принципів, на яких має базуватись пенсійна система. Існують кілька основних підходів до цього: солідарність (Pay-as-you-go):

накопичувальна система: змішана система:

2. **Аналіз демографічної ситуації.** Ефективність пенсійної системи значною мірою залежить від демографічної структури населення. Це відмічають у своїх дослідженнях вітчизняні науковці, а також відповідні міжнародні інститути [70.; 73; 10]. Сучасні тенденції старіння населення, зменшення кількості працюючих осіб і збільшення тривалості життя потребують адаптації пенсійних систем до прояву даних демографічних факторів

3. Визначення фінансових джерел. Пенсійна система потребує чітко визначених джерел фінансування. Вони повинні бути відмічені в основних законодавчих документах, які стосуються пенсійної сфери [78;86].

4. Регулювання і нагляд. Для ефективної роботи пенсійної системи необхідно створити потужну нормативно-правову базу та органи, які будуть здійснювати нагляд за її функціонуванням:

5. Інвестиційна політика. У накопичувальних пенсійних системах важливим аспектом є інвестиційна політика. Пенсійні фонди повинні мати можливість ефективно інвестувати накопичення громадян, щоб забезпечити їхній ріст:

6. Мотивація до участі в системі. Для забезпечення стабільності пенсійної системи важливо мотивувати громадян до участі в накопичувальних програмах.

7. Індексація та коригування виплат. Забезпечення належного рівня пенсійного забезпечення потребує регулярної індексації пенсій для збереження їх реальної вартості.

Узагальнюючи вищевикладене необхідно відмітити, що процес створення ефективної пенсійної системи є багатогранним і потребує комплексного підходу. Важливо поєднувати стабільність фінансування, соціальну справедливість і мотивацію громадян до накопичення коштів на старість. Система повинна бути гнучкою, здатною адаптуватися до змін у демографічній ситуації, економічному середовищі та потребах громадян.

Характеризуючи організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян, розглянемо основні його компоненти (рис.1.6).

Одним із них виступають фінансові джерела пенсійних виплат. Вони включають обов'язкові пенсійні внески, які виступають основним джерелом фінансування пенсійної системи, яке формується шляхом внесків працездатного населення (працівників) і роботодавців до пенсійних фондів. Також до них відносять додаткові внески та інші джерела, що можуть включати добровільні внески громадян, державні трансферти або інші джерела, що доповнюють основне фінансування.

Наступним важливим компонентом організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення населення виступає структура пенсійної системи. Вона включає первинну (обов'язкову) пенсійна система, яка вважається основною. Дана система забезпечує базову пенсію на основі державних пенсійних фондів. Ще однією складовою структури пенсійної системи виступає додаткова пенсійна система. Вона може включати накопичувальні пенсійні фонди, корпоративні пенсійні плани, страхування життя тощо.

Організаційна структура вважається також основним компонентом організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Її складовими виступають пенсійні фонди (державні, приватні, професійні) та пенсійні органи влади, які здійснюють збір внесків, контроль за їх використанням, а також адмініструють виплати.

Механізм розподілу та виплати пенсій відіграє важливу роль у функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Він показує, що на сьогодні. визначення розміру пенсій залежить від кількості внесків, страхового стажу, середньої заробітної плати. Відповідно до діючого вітчизняного пенсійного законодавства пенсії можуть бути базовими (державними) та додатковими (від приватних пенсійних фондів або за рахунок особистих заощаджень) [78; 86;*]*.

Рис. 1.6. Основні компоненти організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян.

Джерело: власна розробка автора.

Економічні важелі впливу на пенсійну систему включають фіскальну політику (наприклад, зміни в оподаткуванні або державні субсидії), а також

стратегічне планування та управління пенсійними активами. Їх ефективне застосування допоможе мінімізувати ризики, що проявляють у демографічній сфері, а також адаптуватися до змін у ринковій економіці і сприяти фінансовій стабільності у пенсійній сфері.

Для побудови ефектиного організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадяни важливо розглянути основні методи і підходи, які можуть бути використані для забезпечення стабільного надходження фінансування до пенсійної сфери. Методичні засади побудови такого механізму передбачають застосування комплексного підходу, що враховує різні джерела фінансування, економічні та демографічні чинники, а також забезпечує баланс між соціальною справедливістю і економічною ефективністю (таблиця 1.8.).

Таблиця 1.8.

Методичні засади побудови організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян

Складові елементи методики	**Методи і підходи**	**Переваги**
Розробка багаторівневої пенсійної системи	Використання **солідарності** на першому рівні для забезпечення мінімального рівня пенсій для всіх, незалежно від їхнього доходу.	**Збалансованість** між державними та приватними джерелами фінансування. **Гнучкість** для громадян, які можуть накопичувати додаткові кошти на пенсію, покращуючи рівень забезпечення. **Зменшення навантаження на державний бюджет** за рахунок використання приватних коштів на другому і третьому рівнях.
	Створення стимулів для розвитку накопичувальних схем через податкові пільги або державні субсидії на другому рівні.	
	Заохочення індивідуальних накопичень через третій рівень, наприклад, через податкові вигоди для приватних пенсійних фондів та страхових компаній.	

Різноманітність джерел фінансування пенсійної системи	Державне фінансування**:** Приватні внески**:** Інвестиційні доходи**:**	**Різноманітність джерел** забезпечує стабільність фінансування, навіть у разі економічних чи демографічних змін. **Висока ефективність** використання приватних коштів через інвестиції, що забезпечує додаткові доходи для пенсійних виплат.
Державне регулювання пенсійних фондів та інвестиційних потоків	Створення чітких стандартів та вимог до управління пенсійними фондами, щоб забезпечити їх стабільність і мінімізувати фінансові ризики. Розробка антикризових механізмів для пенсійних фондів, які дозволяють зберегти фінансову стійкість в умовах економічної нестабільності (наприклад, у разі фінансових криз чи ринкових спадів). Встановлення правил диверсифікації інвестицій пенсійних фондів для зменшення ризиків і підвищення доходності.	**Зниження ризиків** для пенсійних накопичень. **Підвищення довіри** до пенсійних систем серед громадян, якщо фонди працюють стабільно і прозоро. **Захист від зовнішніх економічних шоків**.
Прогнозування та управління демографічними ризиками	Прогнозування демографічних тенденцій Підвищення пенсійного віку**:** Стимулювання народжуваності та імміграції**:**	**Сталість фінансування** в умовах демографічних змін. **Покращення довгострокового прогнозування** і планування для забезпечення стабільності пенсійних систем.
Використання технологій для підвищення ефективності управління пенсійними фондами	Автоматизація процесів адміністрування пенсійних внесків та виплат через цифрові платформи. Використання блокчейн-технологій для забезпечення прозорості та безпеки пенсійних транзакцій. Розвиток аналітики даних для моніторингу та прогнозування фінансових потоків у пенсійних фондах.	Зниження адміністративних витрат**.** **Покращення прозорості та довіри** до пенсійної системи. **Оптимізація процесів** та зменшення можливості для помилок і зловживань.

Джерело:власна розробка автора

Серед основних елементів методики до створення такого механізму виділимо **р**озробку багаторівневої пенсійної системи, яка поєднує різні джерела фінансування. Першим її рівнем виступає загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення (Pay-as-you-go, PAYG), яке гарантує базовий рівень пенсії для всіх громадян. Другий рівень формує накопичувальна система, що дозволяє громадянам накопичувати кошти на пенсію через індивідуальні рахунки або приватні пенсійні фонди. Третій рівень представляють добровільні пенсійні накопичення, корпоративні пенсійні програми або інші інвестиційні інструменти.

Багаторівневі пенсійні системи передбачають використання відповідних методів і підходів для кожного рівня. Так для першого рівня характерним є використання солідарності для забезпечення мінімального рівня пенсій для всіх незалежно від їхнього доходу. На другому рівні потрібно створювати стимули для розвитку накопичувальних пенсійних програм через податкові пільги а бо державні субсидії. Третій рівень має передбачати заохочення індивідуальних накопичень через податкові вигоди для приватних пенсійних фондів та страхових компаній.

Застосування вищевказаних методів і підходів і їх успішна реалізація сприятиме: **з**балансованості між державними та приватними джерелами фінансування; гнучкості для громадян, які можуть накопичувати додаткові кошти на пенсію, покращуючи рівень забезпечення; **з**меншенню навантаження на державний бюджет за рахунок використання приватних коштів на другому і третьому рівнях.

Розвиток системи накопичувального пенсійного забезпечення дасть змогу розраховувати громадянам на ще одие джерело фінансування пенсіних виплат - інвестиційні доходи**.** Використання накопичених коштів через пенсійні фонди для інвестування в економіку, дозволить отримувати доходи від інвестицій і тим самим збільшувати фонд для виплат пенсій. В цьому аспекті важливе значення має розвиток пенсійних фондів, які інвестують в довгострокові активи, наприклад, в інфраструктурні проекти, нерухомість чи облігації державних позик.

Важливим елементом запропонованої методики виступає державне регулювання пенсійних фондів та інвестиційних потоків. Для забезпечення стабільності фінансування необхідно ретельно регулювати діяльність пенсійних фондів та інших фінансових установ, що управляють пенсійними накопиченнями. Саме тут проявляється ключова роль держави, через: створення **чітких стандартів та вимог** до управління пенсійними фондами, щоб забезпечити їх стабільність і мінімізувати фінансові ризики; р**озробку антикризових механізмів** для пенсійних фондів, які дозволяють зберегти фінансову стійкість в умовах економічної нестабільності (наприклад, у разі фінансових криз чи ринкових спадів); встановлення **правил диверсифікації інвестицій** пенсійних фондів для зменшення ризиків і підвищення доходності.

Однією з основних загроз для стабільності пенсійних систем є зміна демографічної ситуації, зокрема старіння населення та зменшення числа працюючих громадян. Тому важливо розробити механізми, які допоможуть підтримувати баланс між кількістю працюючих і пенсіонерів. У зв'язку з цим п**рогнозування та управління демографічними ризиками повинно бути включено в.методику побудови фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення населення.**

Сучасна методика побудови організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, на нашу думку, повинна обов'язково включати використання технологій для підвищення ефективності управління пенсійними фондами. Застосування сучасних технологій дозволяє підвищити ефективність управління пенсійними фондами та оптимізувати процеси збору, обробки і використання коштів. Тому широко повинна застосовуватися автоматизація процесів адміністрування пенсійних внесків та виплат через цифрові платформи. Для забезпечення прозорості та безпеки пенсійних транзакцій доцільно використовувати блокчейн - технології. Застосування даних методів і підходів сприятиме зниженню адміністративних витрат**,** покращить прозорість та довіру до пенсійної системи.

Формування механізму пенсійного забезпечення є складним і багатоступінчатим процесом, що вимагає чіткої організації, правового регулювання, ефективного адміністрування пенсійних фондів та постійного моніторингу виплат. Для того, щоб система була ефективною, потрібно врахувати як організаційно-правові аспекти, так і методи адміністрування та моніторингу.

На рисунку 1.7. запропоновані основні етапи, які необхідно пройти при формуванні такого механізму.

На першому етапі відбувається визначення організаційно-правових аспектів фінансово –економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Він полягає в створенні нормативно-правової бази, яка регулюватиме функціонування пенсійної системи. До основних аспектів цієї бази належать:

- **закони та підзаконні акти**: Важливо розробити закони, що регламентують пенсійне забезпечення, включаючи правила для солідарних і накопичувальних пенсійних систем, обов'язковість внесків, умови для виплат пенсій, індексації та коригування.
- **захист прав пенсіонерів**: Правовий захист прав громадян на отримання пенсійних виплат і гарантії стабільності системи.
- **податкове регулювання**: Визначення умов оподаткування пенсійних внесків і пенсійних виплат для громадян і роботодавців, а також механізм податкових пільг для осіб, які накопичують на пенсію.
- **стандарти для фінансових установ**: У разі використання приватних або корпоративних пенсійних фондів, важливо розробити стандарти для їх роботи, які забезпечать надійність і безпеку коштів громадян.

На цьому етапі формується **с**труктура органів управління пенсійною системою. Необхідно визначити, які органи будуть відповідати за адміністрування пенсійних фондів. Якщо це державні органи, то це можуть бути спеціалізовані агентства чи державні органи, відповідальні за збір внесків і виплату пенсій, наприклад, пенсійний фонд. До адміністрування пенсійних рахунків громадян можуть бути залучені приватні фінансові установи чи роботодавці.

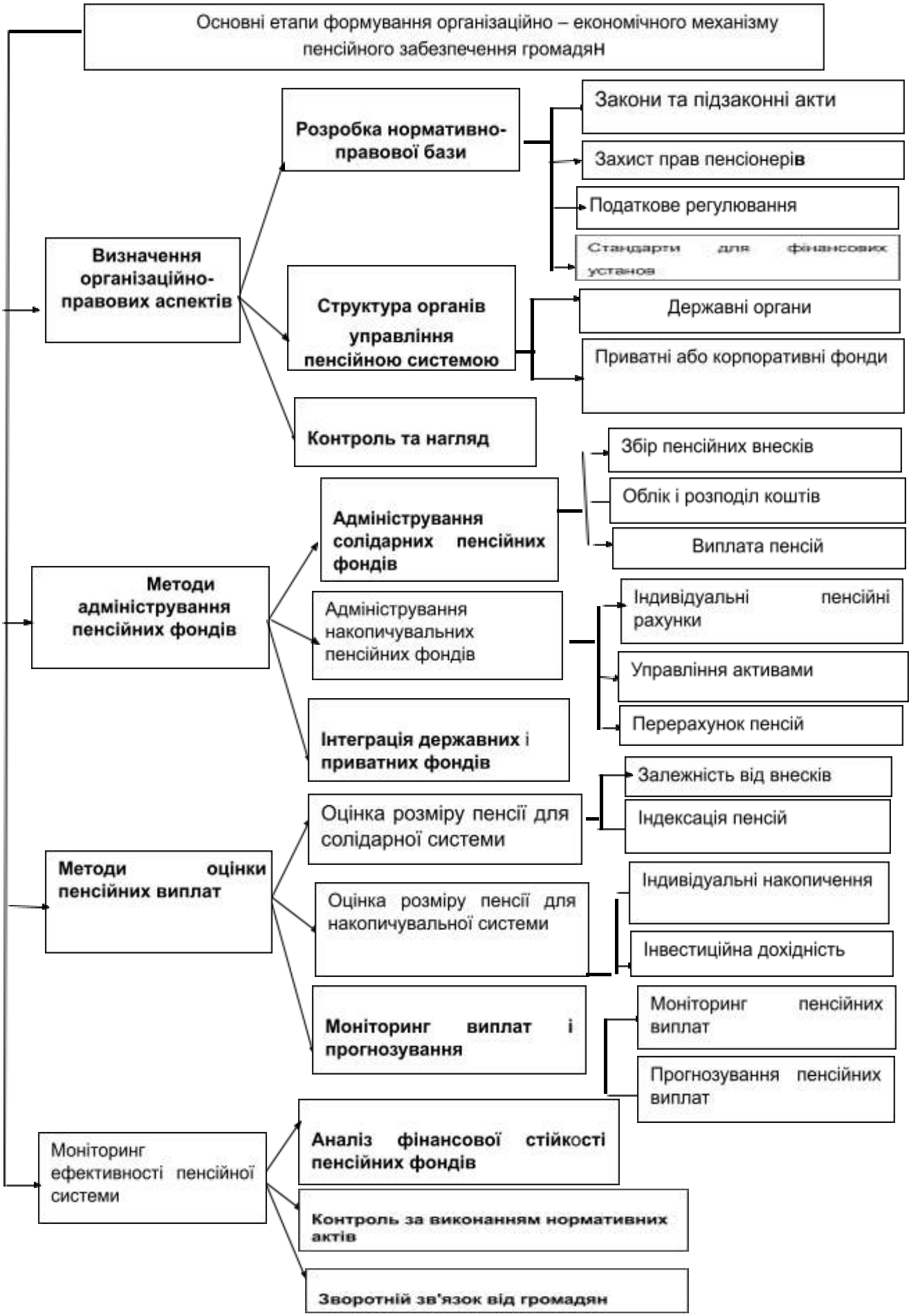

Рис. 1.7. Методика формування організаційно –економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. *Джерело:власна розробка автора з використанням [78;86]*

Важлива роль на першому етапі формування досліджуваного механізму відводиться контролюючим та наглядовим органам. Ми вважаємо, що окремо повинні бути визначені органи для контролю за діяльністю пенсійних фондів і забезпеченням виконання законодавства. Це можуть бути спеціалізовані наглядові органи, такі як комісії з фінансових послуг або органи аудиту.

Наступним етапом у формуванні організаційно – економічного механізму є формування і використання методів адміністрування пенсійних фондів, які будуть забезпечувати стабільність пенсійної системи. Солідарна пенсійна система повинна включати . адміністрування солідарних пенсійних фондів. Для неї важливо організувати збір внесків від працюючих громадян та роботодавців. В Україні це здійснює, відповідно до національного пенсійного законодавства, Пенсійний фонд України [78]. На даний фінансовий інститут покладено також функції обліку і розподілу коштів та виплати пенсій. Важливо організувати систему обліку внесків та пенсійних прав кожного громадянина, щоб на момент досягнення пенсійного віку він міг отримати справедливу виплату, на основі розрахунків, які враховують кількість внесених коштів і правила щодо мінімальних виплат.

Другий і третій рівні вітчизняної пенсійної системи мають включати адміністрування накопичувальних пенсійних фондів. Важливо створити систему для відкриття індивідуальних пенсійних рахунків, на яких накопичуватимуться внески громадян. Це може бути організовано через банки, фінансові установи чи через корпоративні пенсійні програми. Для накопичувальних систем важливо, щоб пенсійні фонди ефективно управляли активами (інвестиціями), забезпечуючи зростання внесків за рахунок інвестицій в ринки цінних паперів, нерухомість тощо. Система має бути здатною проводити коригування пенсій на основі реальних накопичень громадян, а також забезпечувати виплати в залежності від вартості активів на момент виходу на пенсію.

Для змішаних пенсійних систем важливо налагодити взаємодію між державними та приватними фондами. Це може включати спільне адміністрування та координацію внесків, а також систему перерахунку між різними джерелами

фінансування пенсій. У зв'язку з цим важлива роль роль надається **і**нтеграції державних і приватних фондів

Третім етапом у даній методиці є формування, використання і застосування основних методів оцінки пенсійних виплат. Для солідарної пенсійної системи розмір пенсії зазвичай визначається залежно від загальної суми внесків, які сплатив громадянин протягом трудового життя. Механізм оцінки може включати врахування стажу роботи, середнього доходу та розміру пенсійних внесків [78]. На сучасному етапі розвитку пенсійних відносин на першому рівні важливу роль відіграє **і**ндексація пенсій, тому оцінка пенсійних виплат також має враховувати індексацію пенсій відповідно до інфляції, зміни середньої зарплати чи інших економічних факторів.

Для системи накопичувального пенсійного забезпечення розмір пенсії залежить від того, скільки коштів було накопичено на індивідуальних рахунках. Пенсійна виплата оцінюється на основі розміру накопичених активів і середньої тривалості життя. Для учасників накопичувальних пенсійних програм метод оцінки розміру пенсійних виплат включає оцінку прибутковості інвестицій, оскільки накопичення можуть рости за рахунок інвестування в різні активи.

Даний етап передбачає також моніторинг виплат і прогнозування пенсійних виплат. Важливо забезпечити регулярний моніторинг пенсійних виплат, щоб вони були вчасно і в повному обсязі здійснені. Це також включає перевірку правильності обчислення розміру пенсій. Для забезпечення фінансової стабільності необхідно здійснювати прогнозування пенсійних виплат з урахуванням демографічних змін (старіння населення, тривалість життя) і економічних факторів (темпи зростання зарплат, рівень інфляції).

Завершальним етапом формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян вважається моніторинг ефективності пенсійної системи. Постійний моніторинг фінансової стійкості пенсійних фондів дозволяє вчасно виявити дефіцит або надлишкові витрати. Це також включає аналіз можливостей для додаткових інвестицій чи перерозподілу ресурсів. Необхідно забезпечити контроль за виконанням законодавства та нормативних актів, що

регулюють пенсійне забезпечення. Це включає перевірки правильності збору внесків, коректності виплат і дотримання прав пенсіонерів.

На даному етапі важливо, щоб існував зворотній зв'язок від громадян. Забезпечення ефективного механізму зворотного зв'язку від учасників пенсійної системи дозволяє виявляти недоліки та вдосконалювати систему. Це може включати проведення соціологічних досліджень і аналіз відгуків громадян про рівень задоволеності пенсійними виплатами та адміністративними процедурами.

Узагальнюючи методичні підходи щодо формування організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян варто зазначити важливість правильного вибору методів і інструментів для його ефективного функціонування. Процес формування даного механізму є складним та вимагає поетапного підходу, що включає розробку правових аспектів, налагодження ефективного адміністрування фондів, оцінку пенсійних виплат та моніторинг їх виплати. Успішна реалізація цих етапів дозволяє створити стабільну та справедливу пенсійну систему, яка забезпечить належний рівень пенсійного забезпечення для громадян на різних етапах їхнього життя.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Під час дослідження теоретичних засад формування організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян основну увагу було звернуто на вивчення питань сутності пенсійного забезпечення як економічної категорії, його ролі у реалізації соціальної політики держави, висвітлено еволюцію розвитку пенсійних систем у світі і Україні, основні етапи інституційних трансформацій механізмів пенсійного забезпечення, наголошено на необхідності подальшого реформування в умовах сучасних викликів, розглянуті методичні засади формування даного механізму, проаналізовано його основні елементи і етапи створення.

1. Пенсійне забезпечення є важливою частиною державної соціальної політики, яка відображає ефективність виконання її соціальної місії та визначає рівень стабільності в суспільстві. **Узагальнено економічну сутність пенсійного забезпечення** як складової соціально-економічної системи держави. Доведено, що пенсійне забезпечення слід розглядати як багатофункціональний інститут, який поєднує соціальну, економічну та фінансову компоненти й виконує функції перерозподілу доходів, страхування соціальних ризиків та забезпечення соціальної стабільності. Встановлено, що його ефективність визначається балансом між принципами соціальної справедливості та економічної доцільності.

2. С**истематизовано підходи до визначення структури пенсійної системи**, що дозволило обґрунтувати її як багаторівневу систему, яка включає солідарний, накопичувальний і недержавний компоненти. Визначено, що сучасні пенсійні системи функціонують на основі змішаних моделей, які поєднують елементи розподільчих і накопичувальних механізмів.

3. **Досліджено еволюцію пенсійних систем у світі**, що дало змогу виокремити основні етапи їх розвитку: становлення солідарних систем, розвиток держави загального добробуту, кризу розподільчих моделей та перехід до багаторівневих систем. Встановлено, що ключовими факторами трансформації є демографічні зміни, глобалізація економіки та зростання фінансових ризиків.

4. **Обґрунтовано особливості розвитку пенсійної системи України** як такої, що перебуває у стані інституційної трансформації. Визначено, що її характерними рисами є домінування солідарного рівня, наявність хронічного дефіциту фінансових ресурсів, значний вплив тіньової економіки та незавершеність впровадження накопичувального компоненту.

5. **Встановлено роль інституційних трансформацій** у формуванні сучасних механізмів пенсійного забезпечення. Доведено, що зміни у формальних і неформальних інститутах, а також у механізмах державного регулювання та ринкових взаємодій визначають ефективність функціонування пенсійної системи.

6. **Узагальнено науково-методичні підходи до формування організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення**, який розглядається як сукупність взаємопов'язаних інструментів, методів, важелів та інституцій, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості системи та соціального захисту населення. Його ефективність залежить від правильної організації та постійного моніторингу.

7. **Визначено ключові елементи організаційно-економічного механізму**, до яких віднесено:

- інституційне забезпечення;
- фінансово-економічні інструменти;
- організаційні структури управління;
- нормативно-правове регулювання;
- інформаційно-аналітичне забезпечення.

8. Встановлено, що побудова ефективного організаційно - економічного механізму для забезпечення стабільного надходження фінансування до пенсійної системи потребує комплексного підходу, який включає багаторівневу систему, диверсифікацію джерел фінансування, чітке державне регулювання та використання новітніх технологій, підвищення ролі накопичувальних елементів, посилення інституційної довіри. Це дозволяє створити стійку і справедливу пенсійну систему, яка може забезпечити гідне майбутнє для всіх громадян.

9. **Доведено доцільність застосування комплексного підходу до реформування пенсійної системи**, який передбачає узгодження соціальних, економічних та демографічних факторів розвитку. Він вимагає поетапного підходу до процесу формування механізму пенсійного забезпечення, що включає розробку правових аспектів, налагодження ефективного адміністрування фондів, оцінку пенсійних виплат та моніторинг їх виплати. Успішна реалізація цих етапів дозволяє створити стабільну та справедливу пенсійну систему, яка забезпечить належний рівень пенсійного забезпечення для громадян на різних етапах їхнього життя.

10. Висвітлення основних результатів теоретичних аспектів формування організаційно –економічного механізму пенсійного забезпечення громадян відображені у наукових публікаціях [96;98;103;105;106;107].

РОЗДІЛ 2

Аналіз формування і функціонування організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні.

2.1. Сучасний стан рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні: основні виклики та проблеми.

Пенсійна система України як єдиний механізм розвивається протягом останніх 30 років. Її основна мета – забезпечити громадянам право на соціальний захист у разі повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з причин, що не залежать від них, а також у старості та в інших випадках, визначених статтею 46 Конституції України [40].

У другій половині першого десятиліття XXI століття в Україні продовжувалась реалізація пенсійної реформи, що сприяло формуванню нових напрямів трирівневої пенсійної системи. Основні її особливості включають: впровадження персоніфікованого обліку страхових внесків працездатного населення, вдосконалення роботи Пенсійного фонду України, зменшення кількості пільгових пенсій, подальше розвиток пенсійних відносин за принципами пенсійного страхування, чітке розмежування фінансових потоків між Пенсійним фондом та державним бюджетом у фінансуванні пенсійної системи, посилення контролю з боку державних фінансових установ за діяльністю недержавних пенсійних фондів, зберігачів, компаній з управління активами, страхових компаній і банків, які обслуговують пенсійні активи.

Як вітчизняні, так і міжнародні експерти, аналітики та науковці, що займаються дослідженням пенсійної реформи, дійшли висновку, що для України оптимальним варіантом нової пенсійної системи є поєднання солідарної та накопичувальної моделей. Це дозволяє зменшити різноманітні ризики. На їхню думку, таке поєднання сприяє ефективному розподілу ризиків за різними

критеріями [73,70]. Це твердження підтримує й уряд, який надає пріоритет питанням забезпечення людей похилого віку у своїй соціальній політиці. Основна мета пенсійної системи полягає у вирішенні двох ключових завдань: по-перше, створенні сприятливих умов для накопичення коштів на забезпечення себе в пенсійному віці, а по-друге, забезпеченні пенсіонерам такого рівня життя, який би не був нижчим за мінімальний стандарт, встановлений у країні.

Друге десятиліття XXI століття відзначається новим етапом реформування пенсійного страхування в Україні. Уряд та державне керівництво розробили та ухвалили нове пенсійне законодавство [16], а також ряд програм і концепцій, спрямованих на вдосконалення солідарної пенсійної системи та розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Крім того, найближчим часом планується впровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

Згідно з чинним пенсійним законодавством України, реформа пенсійної системи розпочалася у 2004 році. Саме з цього часу почалася реорганізація першого рівня — солідарної пенсійної системи, що функціонує за принципами пенсійного страхування, де розмір пенсії безпосередньо залежить від сплачених внесків і трудового стажу громадян. Принципи пенсійного страхування були закріплені в Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [78], який також визначав умови функціонування другого рівня пенсійної системи. Впровадження третього рівня, що передбачає недержавне пенсійне забезпечення, регулюється окремим Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [86]. 2004 рік став ключовим у формуванні цього рівня, який передбачає добровільне пенсійне страхування з участю фінансових інститутів та різноманітних пенсійних програм.

Як показав досвід подальших років реалізації пенсійної реформи, створення сучасної пенсійної системи в країні виявилось доволі складним процесом. Наразі на практиці діють лише перший та третій рівні, тоді як другий рівень ще не введено в дію. Ці факти підтверджують думку експертів, що «пенсійну систему можна реформувати за кілька років, але повний перехід до нової системи потребуватиме ціле покоління, особливо щодо другого рівня» [147].

Дослідження показують, що солідарна пенсійна система залишається основною складовою вітчизняної пенсійної моделі. Вона забезпечує мінімальні, але гарантовані виплати та спрямована на захист осіб пенсійного віку від бідності. Макроекономічна нестабільність, фінансова криза, відсутність довіри населення до банківської системи і високий рівень безробіття змушують більшість людей продовжувати покладатися на солідарну пенсійну систему. Окрім того, важливою рисою цієї системи є індексація пенсій, що передбачає підвищення їх розміру відповідно до рівня інфляції.

Про домінування солідарного рівня в українській пенсійній системі відмічають у свої наукових працях Павліна Фугело та Світлана Савіцька [131]. Вони вказують на те, що даний рівень демонструє фінансову нестійкість. Серед основних проблем виокремлюються дефіцит Пенсійного фонду, низький рівень пенсійного забезпечення та несприятливі демографічні тенденції. У зв'язку з цим обґрунтовується необхідність розвитку накопичувального та недержавного рівнів пенсійної системи.

Недержавне пенсійне забезпечення за останні роки стало важливою складовою нової пенсійної системи України і починає відігравати свою роль у її функціонуванні. За цей період було створено значну кількість недержавних пенсійних фондів, збільшилась кількість їх учасників, а також зросли пенсійні активи, які інвестуються в різні фінансові інструменти. Саме розвитку недержавного пенсійного забезпечення у своїх наукових дослідженнях значну увагу приділяла Світлана Черкасова [140]. Вона відмічала його ключову роль у функціонуванні у накопичувальної пенсійної системи. Що стосується недержавних пенсійних фондів, то на її думку, вони виступають важливими інституційними інвесторами, здатними акумулювати довгострокові фінансові ресурси та сприяти розвитку фінансового ринку.

Проте, на загальнодержавному рівні недержавне пенсійне забезпечення ще не набуло всебічного поширення. Це зумовлено кількома факторами, серед яких недосконаліть правового регулювання, недостатньо розвинений фондовий ринок

та низький рівень обізнаності населення про переваги цього рівня пенсійного забезпечення.

Пенсійна система в її теперішньому вигляді не здатна повністю задовольнити потреби пенсіонерів. Вона функціонує в умовах серйозного фінансового дефіциту та знаходиться на етапі трансформації. Однак система соціального захисту ще не набрала остаточного вигляду і продовжує перебувати в процесі постійних змін. Для того щоб оновити сучасну пенсійну систему, необхідно вдосконалити солідарну модель, реалізувати концепцію накопичувальних пенсій та активно підтримувати розвиток добровільного пенсійного забезпечення.

На протязі останніх років відбувається подальше реформування основних інститутів системи соціального захисту, в тому числі і у сфері пенсійного забезпечення. Так з 1 січня 2023 року Фонд соціального страхування України було приєднано до Пенсійного фонду України. Дане приєднання було регламентовано Законом України № 2620-IX «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»» [77]. Важливо зазначити, що всі виплати Фонду соціального страхування було збережено, відбулося скорочення управлінського апарату та видатків на його утримання. Відбулося розширення функцій і зобов'язань ПФУ, Даний фінансовий інститут був підсилений потужною ІТ – системою, яка спроможна була забезпечити цифровізацію всіх страхових виплат.

На сьогодні реальні доходи українських пенсіонерів свідчать про те, що чинна пенсійна система не в змозі повною мірою задовольнити потреби осіб похилого віку. Розмір пенсій в Україні значно поступається рівню соціальних стандартів європейських країн і не досяг міжнародних норм (таблиця 2.1.). У 2024 році мінімальна пенсія становила 2725 грн, що на 836 грн більше, ніж п'ять років тому. Її середнє щорічне збільшення складало лише 167,2 грн, що є досить низьким темпом і не здатне компенсувати зростання цін на продукти харчування та інфляцію за цей період.

Таблиця 2.1.

Динаміка основних показників, що характеризують стан пенсійного забезпечення українських пенсіонерів,

Показники	**2020р**	**2021р**	**2022р**	**2023р**	**2024р**	Відношення 2024р. до 2020р. в %
Мінімальна заробітна плата, грн.	4723	6000	6700	6700	8000	169,4
Мінімальна пенсія, грн.	1889	1934	2093	2093	2725	144,3
Середня заробітна плата, грн.	10340	12993	13387	14308	18020,86	174,3
Середня пенсія за віком, грн.	3507, 51	3980	4539,36	5385.25	5789	165,0
Співвідношення мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати, %	45,6	46,2	50,1	46,8	44,4	х
Співвідношення мінімальної пенсії та мінімальної заробітної плати, %	40,0	32,2	31,2	31,2	34,1	х
Співвідношення мінімальної пенсії та середньої пенсії, %	53,6	48,6	46,1	39,1	47,1	х
Співвідношення середньої пенсії та середньої заробітної плати, %	33,9	30,6	33,9	37,4	32,1	х

Джерело: складено автором з використанням [65; 66.]

Середня пенсія в Україні на кінець 2024 року становила 5 789 грн або 132 евро . Це на 7,5% більше, ніж у тому ж періоді 2023 року (5 385,25 грн) [66].. Водночас інфляція за 2024 рік, за даними НБУ, склала 12% — тож, фактично, звела нанівець це підвищення [65]. Рівень пенсійних виплат, в середньому за п'ять років підвищився на 65%. Варто зазначити, що темпи підвищення заробітної плати в Україні перевищують темпи зростання пенсій. За досліджуваний період середня величина рівня зарплати українських громадян зросла на 74,3%.

Варто зазначити, що мінімальна пенсія в Україні більше ніж у два рази є нижчою за величину середнього показника пенсійних виплат у 2024 році.. Якщо порівнювати мінімальні розміри пенсії до величини мінімальної заробітної плати, то тут розрив між цими показниками ще більший. У цьому ж році співвідношення між цими показниками становило 34,1%, тобто мінімальна пенсія в країні становить трохи більше третини розміру мінімальної заробітної плати.

В експертному середовищі, аналізуючи рівень пенсійного забезпечення українських пенсіонерів, відмічають, що достатньо висока їх частка одержує досить низькі розміри пенсій [45,с.6]. На кінець 2019 року в Україні близько 6 мільйонів пенсіонерів отримували пенсії, що не перевищують 2000 грн, що складає 52 % від загальної кількості осіб, які мають право на пенсію.Частка пенсіонерів, які отримували пенсійні виплати до 3000 грн. склала 76,3% (див. табл. 2.2). З цієї кількості 0,7 % отримували пенсію менш ніж 1400 грн. При цьому законодавчо встановлений прожитковий мінімум для осіб, що втратили працездатність, на 01.07.2019 становив 1564 грн, а з 01.12.2019 був підвищений до 1638 грн. [66].

Таблиця 2.2.

Структура пенсійних доходів українських пенсіонерів у 2019 і 2024 роках.

Сума виплат	2019р.		2024р.	
	Кількість пенсіонерів, тис. осіб	Питома вага у загальній кількості пенсіонерів, %	Кількість пенсіонерів, тис. осіб	Питома вага у загальній кількості пенсіонерів, %
до 3000 грн	8750	76,3	2 689	26,0
від 3000 грн до 4000 грн	1203	10,5	1 820	17,6
від 4001 грн до 5000 грн	574	5,0	1 944	18,7
від 5001 грн до 10000 грн	803	7,0	2 636	25,5
більше 10000 грн	140	1,2	1 262	12,2
Усього	**11 470**	100	10351	100

Джерело: складено автором з використанням [27; 28]

У 2024 році середні пенсії зросли до приблизно 5789 грн через поступові індексації та економічні зміни, попри високу інфляцію. Це майже вдвічі вище, ніж у 2019 році. Частка пенсіонерів із дуже низькими пенсіями (менше 3 000 грн) суттєво зменшилась у загальній кількості громадян пенсійного віку за цей період. Хоча у 2024 році все ще значна частина пенсіонерів отримує невеликі пенсії (наприклад, приблизно 26 % менше 3 000 грн), що свідчить про низький рівень доходів для великої частини пенсіонерів (таблиця 2.2). За досліджувані п’ять років, варто зазначити, що також спостерігається тенденція збільшення питомої

ваги пенсіонерів, які отримують пенсії середнього та вищого рівня (понад 5 000 грн) – з 8,2% у 2019 році до 37,7% у 2024 році.

У 2019 році пенсія була майже єдиним джерелом доходу, при цьому частина працюючих пенсіонерів була менш виражена у статистиці. У 2024 році близько 1/4 пенсіонерів продовжують працювати та отримують зарплату, що збільшує загальний дохід частини пенсіонерів.

В соціальному аспекті у 2019 році рівень пенсій і доходів був нижчим і часто не покривав витрати, особливо у сільській місцевості та для одиноких пенсіонерів. У 2024 році, незважаючи на зростання номінальних пенсій, реальні доходи пенсіонерів залишаються низькими через високу інфляцію та низьку купівельну спроможність. На кінець 2025 року значна частина дорослого працездатного населення і понад 60% українських пенсіонерів реально знаходяться за межею бідності, тобто їх пенсійні доходи навіть не перевищують фактичний розмір прожиткового мінімуму [66; 65].

Для поглибленого аналізу рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні доцільно застосувати багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз. Він допоможе визначити ступінь впливу різних факторів і чинників на величину пенсійних доходів українських пенсіонерів.

Модель враховує ключові макроекономічні та демографічні фактори.

Результативна ознака:

(Y) — середній розмір пенсії, грн.

Факторні ознаки:

(X_1) — середня заробітна плата, грн;

(X_2) — рівень інфляції, %;

(X_3) — ВВП на душу населення, грн;

(X_4) — демографічне навантаження (кількість пенсіонерів на 100 працюючих);

(X_5) — дефіцит Пенсійного фонду, млрд грн.

Період дослідження: 2021–2025 рр. Основні вихідні показники відображені у **додатку Г.**

Проведені розрахунки дали змогу сформувати матрицю кореляції (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3.

Матриця кореляції

Показник	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Y	1	0.99	0.35	0.95	-0.92	0.88
X_1	0.99	1	0.40	0.96	-0.90	0.85
X_2	0.35	0.40	1	0.30	0.20	0.25
X_3	0.95	0.96	0.30	1	-0.85	0.80
X_4	-0.92	-0.90	0.20	-0.85	1	-0.75
X_5	0.88	0.85	0.25	0.80	-0.75	1

Джерело : Розраховано автором з використанням [65; 66].

Побудова регресійної моделі

Багатофакторна модель:

[Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \varepsilon]

Оцінене рівняння:

[Y = 1200 + 0.22X_1 - 12X_2 + 0.015X_3 - 25X_4 + 4X_5]

Інтерпретація коефіцієнтів

(\beta_1 = 0.22): зростання зарплати на 1000 грн → +220 грн до пенсії

(\beta_2 = -12): інфляція знижує реальний рівень пенсій

(\beta_3 = 0.015): економічне зростання підвищує пенсії

(\beta_4 = -25): збільшення демографічного навантаження суттєво знижує пенсії

(\beta_5 = 4): зростання дефіциту ПФУ формально супроводжується збільшенням виплат (через бюджетне фінансування)

Оцінка якості моделі

(R^2 = 0.99) — дуже високий рівень пояснення

Модель статистично значуща

Основна проблема: мультиколінеарність (між X_1 і X_3)

Економічний аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати, що економічні фактори (зарплата, ВВП) є ключовими драйверами пенсій. Тенденції у демографічній сфері суспільства вказують на те, що демографічний фактор має сильний негативний вплив, що є головною довгостроковою проблемою. Про фінансову нестійкість пенсійної системи свідчить дефіцит Пенсійного фонду України. Ще одна факторна ознака, яка була задіяна у даному аналізі – інфляція, знижує реальну купівельну спроможність пенсій.

Дана багатофакторна модель показала, що в сучасних умовах основними проблемами вітчизняної пенсійної системи виступають: старіння населення; залежність від державного бюджету; недостатній рівень економічного розвитку; інфляційні ризики; дефіцит Пенсійного фонду.

У результаті проведеного багатофакторного аналізу встановлено, що найбільший позитивний вплив на рівень пенсійного забезпечення громадян мають заробітна плата та ВВП. З іншої сторони - найбільший негативний вплив на величину пенсій здійснює демографічне навантаження, а також те. що пенсійна система України є структурно незбалансованою та залежною від бюджетного фінансування.

Побудована модель підтверджує необхідність реформування пенсійної системи з урахуванням демографічних та економічних викликів.

Важливим показником, що характеризує рівень пенсійного забезпечення громадян, є коефіцієнт заміщення, який характеризує співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою в країні. Цей показник показує, як зміняться їхні доходи в порівнянні з доходами в працездатному віці, в якому співвідношенні пенсія заміщає попередній заробіток пенсіонера. В таблиці 2.4 відображена динаміка коефіцієнта заміщення за майже три останні десятиліття, що дає змогу проаналізувати тенденції його зміни за цей період.

Таблиця 2.4

Динаміка коефіцієнта заміщення в Україні у 1996 – 2024 роках

Період(рік)	Середньомісячна пенсія, грн.	Середньомісячна заробітна плата,грн.	Коефіцієнт заміщення,%
1996	38,7	126	30,71
2000	68,9	230	29,96
2005	316,2	735,6	39,23
2010	1032,6	1982,6	52,83
2013	1470,7	2979,5	49,4
2019	3019	9205	32,8
2020	3507,51	10340	33,9
2021	3980	12993	30,6
2022	4539,36	13387	33,9
2023	5350.33	14308	37,4
2024	5789	18020,86	32,1

Джерело : Сформовано автором з використанням [65; 66].

Цю таблицю цікаво використовувати для аналізу динаміки коефіцієнта заміщення за останні три десятиліття. Після періоду радянської економіки та існування відповідної пенсійної системи в Україні почалась загальна економічна криза, пов'язана з переходом до ринкової економіки. Це призвело до суттєвого зниження коефіцієнта заміщення. Найнижчі значення цього показника спостерігались протягом п'яти років, до 1996 року, коли була проведена грошова реформа, і лише в цьому році коефіцієнт перевищив 30%.

Більш високого рівня цей показник досягає у 2005 році, коли суттєво зростає середньомісячна пенсія. Його величина досягає 39,23% і протягом подальших п’яти років зростає на 5,39%. Таким чином, величина коефіцієнта заміщення мала тенденцію до зростання. Проте, на протязі п’ятьох останніх років, для даного показника характерними були коливання, як в сторону підвищення, так і зниження. У 2024 році він рівнявся 32,1%, що свідчить про те, середні пенсійні виплати в Україні становлять тільки третю частину середньомісячної заробітної плати для працездатних працівників. [45, с.5].

Оскільки Україна ратифікувала міжнародні правові акти, які визначають

мінімальні норми соціального забезпечення, необхідно імплементувати міжнародні стандарти у національну пенсійну систему. Міжнародна організація праці рекомендує наступні значення цього показника:

- не менше 40 % втраченого заробітку пенсіонера (Конвенція №102 Про мінімальні норми соціального забезпечення, МОП, 1952р. (ILO Convention no.102 on Minimum standards for social security, 1952));

- вище 45 % втраченого заробітку (Конвенція №128 Про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника МОП);

- 50 % втраченого заробітку (Європейський кодекс соціального забезпечення, 1964) [129].

Порівняльні значення коефіцієнту заміщення в європейських країнах та країнах ОЕСР наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

Порівняльні значення коефіцієнту заміщення, %

У середньому в розвинених країнах	53,4/52,4
У середньому в ЄС*	49,7
У середньому в країнах, що розвиваються	52,0/51,6
У середньому в ОЕСР	57,6/56,4

* Без урахування добровільного страхування

Джерело: складено автором з використанням [129]

Якщо порівнювати середні пенсійні виплати українських пенсіонерів і розміри пенсій у європейських країнах у 2024–2025 роках., то спостерігається великий розрив по цьому показнику (додаток Д.). В Україні величина середньої пенсії набагато нижча, ніж в країнах ЄС.

Ранжування країн демонструє, що лідируючі позиції стабільно займають економічно розвинені держави Західної та Північної Європи, зокрема Люксембург, Данія, Австрія та Нідерланди, де середній розмір пенсій перевищує 2000 євро на місяць. Це є результатом довготривалої стабільності економічного розвитку,

високого рівня зайнятості, продуктивності праці та ефективного функціонування багаторівневих пенсійних систем.

Країни із середнім рівнем пенсій (близько 1200–2000 євро), такі як Швеція, Фінляндія, Німеччина, Франція, Італія та Іспанія демонструють збалансовані пенсійні моделі, що поєднують солідарний та накопичувальний компоненти. Вони формують основу пенсійної системи ЄС і характеризуються відносно високими соціальними стандартами. Водночас держави Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія та ін.) мають значно нижчий рівень пенсійних виплат, що зумовлено меншими доходами населення, нижчою продуктивністю праці та обмеженими можливостями бюджетного фінансування соціальних програм. Це свідчить про наявність економічних диспропорцій у межах ЄС.

Особливо суттєвим є розрив між країнами ЄС та Україною. Середній рівень пенсій у країнах ЄС становить приблизно 1330 євро у 2024 році **та** 1415 євро у 2025 році**,** тоді як в Україні цей показник дорівнює близько 132,5 євро у 2024 році **та** 150 євро у 2025 році. Таким чином, середній розрив між пенсіями України та ЄС становить близько 10 разів у 2024 році **та** 9,4 рази у 2025 році**,** що підтверджує наявність глибокої соціально-економічної нерівності.

Варто зазначити, що навіть у найменш забезпечених країнах ЄС цей середні пенсійні виплати перевищують 400 євро. Відповідно, пенсії у країнах ЄС є вищими за українські у середньому від 3 до майже 20 разів. Найбільше відставання спостерігається відносно таких країн, як Люксембург та Данія. Основними причинами такого розриву є низький рівень заробітних плат, значна тінізація економіки, демографічне старіння населення та високе навантаження на солідарну пенсійну систему. Крім того, обмеженість фінансових ресурсів держави та залежність пенсійної системи від бюджетних трансфертів стримують зростання виплат.

У 2025 році простежується тенденція до зростання пенсій як у країнах ЄС, так і в Україні. Проте темпи зростання в Україні є дещо вищими, що призводить до незначного скорочення розриву у відносних показниках. Незважаючи на це,

абсолютна різниця залишається значною, а Україна продовжує займати останню позицію у рейтингу.

Загалом результати аналізу підтверджують, що рівень пенсійного забезпечення є важливим індикатором соціально-економічного розвитку країни. Високі показники у країнах ЄС обумовлені стабільними економіками, ефективними системами соціального страхування та високим рівнем доходів населення, тоді як в Україні низький рівень пенсій залишається однією з ключових соціально-економічних проблем.

Проведені дослідження показують, що навіть між країнами Європейського Союзу існує суттєва диференціація за рівнем середніх пенсійних виплат у 2024 – 2025 роках. Про це свідчать дані таблиці 2.6. Групування дозволяє виділити п’ять основних категорій країн залежно від розміру пенсій, що відображає нерівномірність соціально-економічного розвитку в межах Європейського Союзу.

Таблиця 2.6

Групування країн ЄС за рівнем середнього розміру пенсій у 2024 – 2025 роках.

Група країн за розміром пенсії, €	**Кількість країн (2024)**	**Країни (2024)**	**Кількість країн (2025)**	**Країни (2025)**
до 800	7	Болгарія, Румунія, Хорватія, Угорщина, Латвія, Польща, Словаччина	7	Болгарія, Румунія, Хорватія, Угорщина, Латвія, Польща, Словаччина
801–1200	7	Естонія, Литва, Чехія, Греція, Португалія, Кіпр, Мальта	6	Естонія, Литва, Чехія, Греція, Португалія, Кіпр
1201–1600	5	Словенія, Іспанія, Італія, Франція, Німеччина	5	Мальта, Словенія, Іспанія, Італія, Франція
1601–2000	5	Фінляндія, Бельгія, Ірландія, Швеція, Нідерланди	5	Німеччина, Фінляндія, Бельгія, Ірландія, Швеція
понад 2000	3	Австрія, Данія, Люксембург	4	Нідерланди, Австрія, Данія, Люксембург

Джерело: складено на основі [*26; 66*].

Найменші пенсійні виплати (до 800 євро) характерні для 7 країн у обох досліджуваних роках. До цієї групи входять переважно країни Центральної та Східної Європи, що свідчить про нижчий рівень доходів населення та обмежені можливості пенсійних систем у цих державах. Водночас відсутність змін у кількості країн цієї групи у 2025 році вказує на відносну стабільність їх позицій.

Група країн із середніми пенсіями від 801 до 1200 євро у 2025 році скорочується з 7 до 6 країн, що є наслідком переходу окремих держав до вищої категорії. Зокрема, це свідчить про поступове зростання пенсійних виплат у частині країн ЄС.

У категорії 1201–1600 євро кількість країн залишається незмінною (5), однак відбуваються внутрішні зміни складу групи. Це означає, що окремі країни покращують свої позиції, переходячи до вищих інтервалів, тоді як інші залишаються в межах цієї категорії.

Група з пенсіями 1601–2000 євро також зберігає стабільну кількість країн (5), що свідчить про відносно усталений рівень середнього класу пенсійного забезпечення в ЄС. Водночас спостерігається перехід окремих країн між суміжними групами, що відображає загальну тенденцію до зростання пенсій.

Найвищий рівень пенсій (понад 2000 євро) демонструє зростання кількості країн з 3 до 4 у 2025 році. Це пов’язано з переходом окремих держав до цієї категорії, що свідчить про підвищення соціальних стандартів у найбільш економічно розвинених країнах ЄС.

У цілому, аналіз показує тенденцію до поступового зростання середніх пенсій у країнах Європейського Союзу, що проявляється у зміщенні частини країн до груп із вищими значеннями пенсійних виплат. Разом з тим, зберігається значна міждержавна диференціація, що підтверджує наявність структурних відмінностей у рівні економічного розвитку та ефективності пенсійних систем.

Сучасний стан пенсійної системи України характеризується низкою серйозних викликів і проблем, які негативно впливають на забезпечення належного рівня життя пенсіонерів (рис. 2.1.).

Однією з основних проблем є низький рівень пенсійних виплат, які не дозволяють багатьом громадянам забезпечити достойне життя після виходу на пенсію. Стандартна пенсія в Україні часто не перевищує мінімального прожиткового рівня, що значно знижує можливості людей на старості отримувати необхідні для комфортного життя ресурси. Таке становище є наслідком того, що пенсія базується на сплачених внесках протягом трудової діяльності, а реальні доходи населення не можуть сприяти формуванню достатньо високих пенсійних ресурсів.

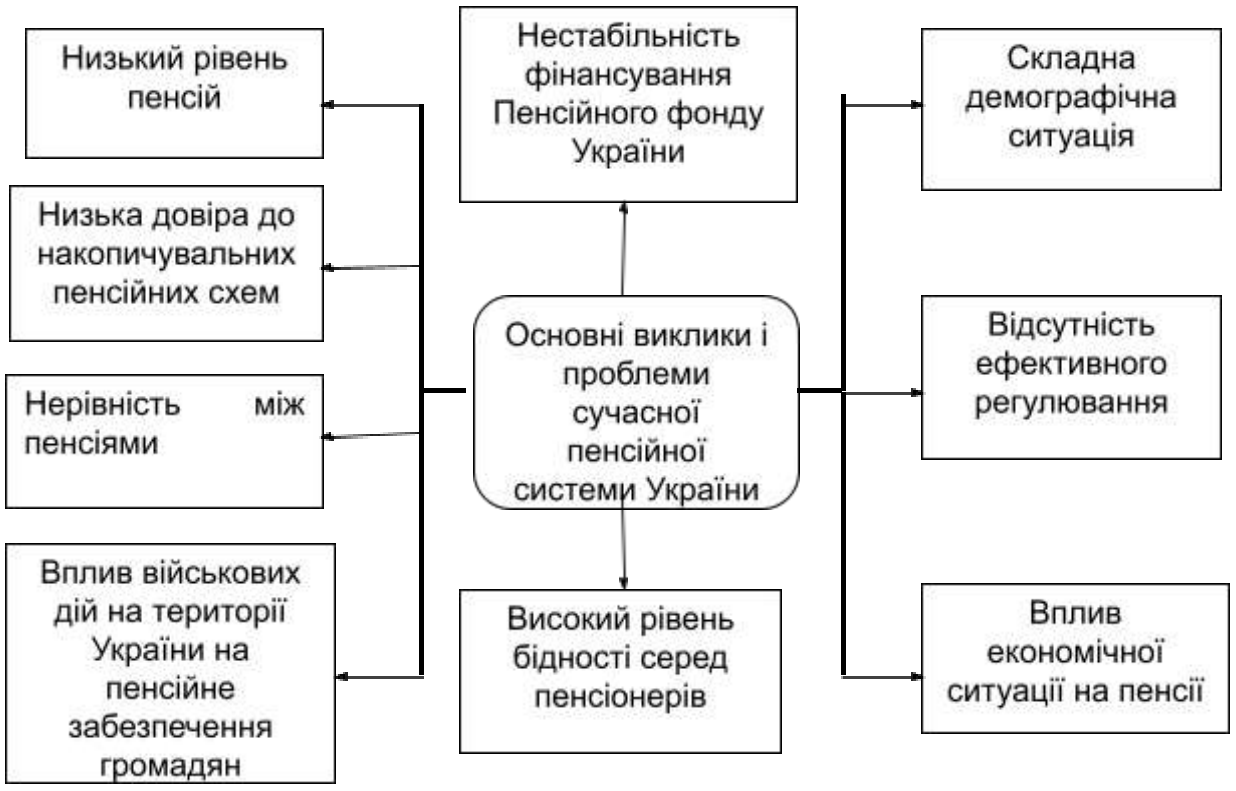

Рис.2.1. Основні виклики і проблеми сучасної пенсійної системи України

Джерело:власна розробка автора

Однією з основних проблем є низький рівень пенсійних виплат, які не дозволяють багатьом громадянам забезпечити достойне життя після виходу на пенсію. Стандартна пенсія в Україні часто не перевищує мінімального прожиткового рівня, що значно знижує можливості людей на старості отримувати необхідні для комфортного життя ресурси. Таке становище є наслідком того, що пенсія базується на сплачених внесках протягом трудової діяльності, а реальні

доходи населення не завжд

Для вітчизняної пенсійної системи ще однією із проблем є **нестабільність фінансування Пенсійного фонду України.** Пенсійна система України, в основному, базується на солідарному принципі, тобто на перерозподілі коштів між працюючим населенням і пенсіонерами. Однак через економічну нестабільність, низький рівень заробітних плат, високий рівень тіньової економіки та масову міграцію робочої сили до інших країн спостерігається недофінансування Пенсійного фонду. Це призводить до того, що в Україні наявна дефіцитна ситуація, коли зростання пенсійних виплат не відповідає темпам економічного розвитку та наповненню бюджету (таблиця 2.7.).

Таблиця 2.7.

Аналіз бюджету Пенсійного фонду України у 2019 -2024 роках.

№п/п	Показники	2019р.	2020р.	2021р.	2022р.	2023р.	2024р.	Відношення 2024р. до 2019р.(%)
1	Видатки всього,млрд. грн.	435,9	479,3	520,9	590,1	746,3	821,5	188,5
2	Власні надходження,млрд. грн.	241,8	281,9	335,2	403,9	495,7	566,0	у 2,3 рази
3	Дефіцит бюджету ПФУ,млрд. грн.	-194,1	-197,4	-185,7	-186,2	-250,6	-255,5	-
4.	Відношення власних надходжень до пенсійних видатків,%	55,4	58,8	69,4	68,4	66,4	68,9	х

Джерело: складено автором на основі [66].

Незважаючи на існуючі труднощі в пенсійній сфері, уряд продовжує реалізовувати політику підвищення доходів українських пенсіонерів. Це важливо, по-перше, для досягнення європейських стандартів, по-друге, для забезпечення зростаючих життєвих потреб осіб похилого віку. Стратегія підвищення пенсійного забезпечення призвела до значного збільшення витрат на пенсії в державному

бюджеті. У 2024 році видатки Пенсійного фонду України склали 821,5 млрд грн, що на 88,5% більше порівняно з 2019 роком, або на 385,6 млрд грн (див. таблицю 2.7).

Аналіз фінансового стану Пенсійного фонду України показує, що власні надходження протягом досліджуваного періоду демонстрували сталу тенденцію до зростання, збільшившись більш ніж удвічі. Однак, якщо розглядати їх у грошовому вимірі, то в 2024 році вони становили 566,0 млрд грн. [66]. Це вказує на те, що витрати на пенсії значно перевищують власні доходи Пенсійного фонду України. Через це вже тривалий час Пенсійний фонд України має дефіцит бюджету. У 2024 році він становив 255,5 млрд грн — значна сума, яку, здебільшого, покривають за рахунок коштів Державного бюджету України. Для порівняння, у 2009 році цей дефіцит складав 62,6 млрд грн, що свідчить про його збільшення в чотири рази за 14 років. Оскільки пенсії громадянам виплачувалися вчасно, цей дефіцит компенсували за рахунок бюджетних коштів держави. Протягом всього досліджуваного періоду фінансовий тиск на бюджет через пенсійні витрати постійно зростав.

Зазначимо, що у 2019 році близько 44,6 % усіх витрат Пенсійного фонду України фінансувалося за рахунок Державного бюджету України. У 2024 році цей показник дещо знизився, але все ще залишався високим — 31,1%. Це свідчить про те, що фінансові можливості Пенсійного фонду на сьогодні не здатні повністю покривати свої витрати виключно за рахунок власних ресурсів.

Вивчення динаміки темпів росту видатків і власних надходжень Пенсійного фонду протягом останніх років є надзвичайно важливим при дослідженні оцінки фінансового забезпечення вітчизняної пенсійної системи (табл. 2.8). Дані, відображені в таблиці, показують, що темпи росту пенсійних видатків приблизно однакові з темпами росту власних надходжень до ПФУ. У 2024 році пенсійні видатки зросли порівняно до 2010 року у 4,3 рази, тоді як власні грошові надходження до Пенсійного фонду України збільшилися у 4,5 рази.

Якщо аналізувати темпи росту пенсійних видатків кожного наступного року до попереднього, то необхідно відмітити, що у 10 – х XXI

століття вони були вищими ніж на протязі останніх п'яти років. З 2020 року вони дещо уповільнилися і до 2025 року в середньому становили 13,7%. Сума власних надходжень до Пенсійного фонду України має таку ж саму тенденцію по темпах росту за відповідний досліджуваний період.

Таблиця 2.8

Динаміка темпів росту видатків і власних надходжень Пенсійного фонду України у 2010 – 2024 роках

Показники	**2010р.**	**2013р.**	**2019р.**	**2020 р.**	**2021 р.**	**2022р.**	**2023р.**	**2024р.**
Усього видатків, млрд. грн.	192,3	250,4	435,9	479,3	520,9	590,1	746,3	821,5
Темпи росту до базового року,%	100	130,2	у 2,3 рази	у 2,5 рази	у 2,7 рази	у 3,1 рази	у 3,9 рази	у 4,3 рази
Темпи росту до попереднього року,%	100	130,2	174,1	110,0	108,7	113,3	126,5	110,1
Усього власних надходжень з урахуванням залишку, млрд. грн.	127,1	169,1	241,8	281,9	335,2	403,9	495,7	566,0
Темпи росту до базового року,%	100	133,0	190,2	у 2,2 рази	у 2,6 рази	у 3,2 рази	у 3,9 рази	у 4,5 рази
Темпи росту до попереднього року,%	100	133,0	143,0	116,6	118,9	120,5	122,7	114,2

Джерело: розраховано автором на основі [66].

За останні 15 років пенсійні витрати в Україні збільшилися майже втричі [66]. Це свідчить про високі темпи зростання, що відображають значні зміни в покращенні соціальних стандартів для осіб похилого віку в країні. Однак інфляційні процеси, які мали місце протягом цього періоду, дещо стримували реальне збільшення пенсій. Попри поступове підвищення пенсій для українських пенсіонерів, варто зазначити, що вони все ще відстають від рівня пенсій більшості європейських країн. Тривалі військові дії в Україні призводять до того, що фінансування соціальної та пенсійної сфер здійснюється здебільшого за рахунок міжнародних фінансових організацій та допомоги інших держав.

Ситуація, яка склалася у демографічній сфері в Україні і у європейських

країнах, здійснює значний вплив на подальше функціонування національних пенсійних систем. Це є ще одним викликом і для пенсійної системи України. За останні десятиліття в країні знижується кількість працюючих громадян, а кількість пенсіонерів зростає. Основними чинниками, які вплинули на такі тенденції в демографічній сфері, виступають низька народжуваність і зростання очікуваної тривалості життя. Це створює значне навантаження на солідарну пенсійну систему, оскільки для того, щоб забезпечити виплати пенсіонерам, потрібно, щоб співвідношення працюючих і пенсіонерів залишалося на стабільному рівні. Проте, зважаючи на тенденції до демографічного старіння населення, ця проблема стає все більш гострою.

Причинно-наслідковий ланцюг впливу демографічних факторів на пенсійне забезпечення громадян відображає додаток Е. Його логіка є послідовною та показує типову проблему для більшості країн із солідарною пенсійною моделлю.

На першому етапі показано **старіння населення** — збільшення частки людей похилого віку в структурі населення. Це відбувається через зниження народжуваності та зростання тривалості життя. У результаті змінюється співвідношення між працюючими та пенсіонерами.

Далі виникає **зменшення кількості платників внесків**. Менша кількість економічно активного населення означає, що до пенсійного фонду надходить менше коштів, адже саме працюючі громадяни формують основну дохідну частину системи.

Наступним кроком є **зростання навантаження на систему**. Це означає, що на одного платника припадає більше пенсіонерів, яких потрібно забезпечувати виплатами. Відповідно, фінансовий тиск на пенсійну систему посилюється.

Це призводить до **дефіциту пенсійного фонду** — ситуації, коли надходження не покривають витрати на виплату пенсій. Держава змушена або дотувати систему з бюджету, або накопичувати борги.

Фінальним етапом є **необхідність реформ**. Вони можуть включати підвищення пенсійного віку, зміну ставок внесків, розвиток накопичувальної системи або стимулювання народжуваності та зайнятості.

Загалом рисунок демонструє замкнений негативний цикл: демографічні зміни поступово підривають фінансову стабільність пенсійної системи та змушують державу вдаватися до структурних змін.

У наукових публікаціях вітчизняних дослідників приділяється значна увага вивченню питань впливу демографічних факторів на пенсійне забезпечення громадян і фінансову стійкість пенсійних систем більшості країн. Так Інна Цвігун у свох дослідження оцінює ключові демографічні виклики в країнах ЄС і Україні і їх вплив на стан національних пенсійних систем [136]. Вона акцентує увагу на тому, що в нашій країні соціально – демографічна ситуація значно ускладнилася в результаті повномасштабної війни. Це ще більше загострило вже наявні демографічні проблеми. Світлана Савіцька відмічає, що зміни в демографічній сфері суттєво впливають рівень пенсійного забезпечення в Україні. Для вирішення даних проблем, на її думку, потрібно впроваджувати системні реформи та гнучкі механізми підтримки громадян пенсійного віку [112].

Демографічні тенденції, які відображені у додатку Є, підтверджують висновки щодо зменшення кількості населення та високої частки пенсіонерів серед загальної чисельності громадян. За останні 30 років чисельність населення України зменшилася майже на 35%. Внаслідок військових дій та міграційних процесів ці тенденції, на жаль, ймовірно, будуть продовжуватися. Статистичні дані за останні два роки підтверджують це: з початку російської агресії чисельність населення зменшилася на 6,7 млн осіб [74]. Також відбуваються зміни в статево-віковій структурі українського населення, зокрема, скорочується частка молоді до 20 років і осіб працездатного віку [197]. Це може призвести до зменшення демографічного потенціалу для відтворення населення в Україні.

Згідно з доповіддю ООН "Перспективи світового населення 2024 року" [163], прогнозується, що населення України буде скорочуватись до 2100 року. Так, у 2024 році чисельність населення країни становила близько 33,4 мільйона осіб, але до кінця століття ця цифра знизиться до 15,3 мільйона.

Дослідження змін чисельності пенсіонерів в Україні свідчить, що їхня частка в загальній кількості населення залишалася досить високою протягом

вивченого періоду. У 2024 році число осіб, які досягли пенсійного віку, становило близько 10,3 млн, що складає 30,8% від загальної чисельності населення. Це значний показник для даного періоду. Однак, якщо розглянути чисельність працездатного населення, яке офіційно працює і сплачує внески до пенсійної системи, то воно значно зменшилось. На сьогодні на кожного пенсіонера припадає менше одного працюючого, що серйозно ускладнює фінансування солідарної пенсійної системи (таблиця 2.9).

Якщо у 2010 році кількість працюючих перевищувала загальну чисельність пенсіонерів і їхнє співвідношення становило 1.04, то у 2024 році воно було вже менше одиниці і складало 0,95. Критичним вважається рівень нижче 1 платника на 1 пенсіонера**,** і Україна вже наближається до цієї межі.

Таблиця.2.9.

Динаміка співвідношення кількості платників ЄСВ до загальної чисельності пенсіонерів в Україні

Роки	Україна		
	Кількість платників ЄСВ , млн. чол.	Кількість пенсіонерів, млн. чол.	Співвідношення між кількістю платників ЄСВ і кількістю пенсіонерів
2010	14,2	13,7	1,04
2020	10,7	11,3	0,95
2024	9,8	10,3	0,95

Джерело: складено автором на основі [65; 66]

Коефіцієнт демографічного навантаження є одним із ключових показників стійкості солідарної пенсійної моделі. Міграція зменшує кількість платників внесків і водночас зберігає або збільшує кількість пенсіонерів. Тенденції у демографічній сфері свідчать про те, що питома вага працездатного населення у загальній структурі населення скоротилася з 60% у 2019 році до 52% у 2024 році (таблиця 2.10). За цей же період частка пенсіонерів зросла на 8% і у 2024 році склала 33%. Відповідно відбулося збільшення коефіцієнта навантаження за цей період. Якщо у 2019 році він рівнявся 0,42, то у 2024 році він підвищився до 0, 63, що свідчить про зростання фінансового тиску на солідарну пенсійну систему.

Таблиця.2.10.

Тенденції демографічного навантаження в Україні

Роки	Україна		
	Частка працездатного населення у загальній структурі населення, %	Частка пенсіонерів у загальній структурі населення, %	Коефіцієнт навантаження
2010	60	25	0,42
2020	55	30	0,54
2024	52	33	0,63

Джерело: Власні розрахунки автора з використанням [65; 66]

Оцінка рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні виявила ще такі виклики, які стоять перед пенсійною сферою держави як: високий рівень бідності серед пенсіонерів і нерівність між пенсіями. Існує значна різниця в розмірах пенсій серед різних категорій громадян. Пенсіонери, які працювали в державних установах або мають високий трудовий стаж, отримують значно вищі пенсії, ніж ті, хто працював у приватному секторі або мав низьку зарплату протягом своєї трудової діяльності. Це створює соціальну нерівність, адже люди, які віддавали більше сил і часу своїй роботі, не завжди отримують адекватне соціальне забезпечення на старості.

Дослідження показують, що незважаючи на прийняття ряду реформ у пенсійній сфері, існує недостатнє регулювання та нагляд за діяльністю недержавних пенсійних фондів (НПФ) та інших фінансових установ, що управляють пенсійними активами. Це створює додаткові ризики для громадян, які можуть втратити частину своїх накопичень через недобросовісну діяльність таких фондів або через відсутність належного контролю з боку держави На цьому акцентують увагу у науковому середовищі [139]. Крім того, низький рівень фінансової грамотності населення ще більше ускладнює ситуацію.

Ще одним викликом для сучасної пенсійної системи України, що не сприяє підвищенню доходів українських пенсіонерів, є низька довіра до накопичувальних пенсійних програм. Запровадження другого та третього рівнів пенсійного

забезпечення, зокрема обов'язкової накопичувальної системи та недержавних пенсійних фондів, на сьогоднішній день не дало очікуваних результатів. Пояснюється це, в першу чергу, низькою довірою населення до фінансових інститутів та пенсійних фондів, а також відсутністю повної прозорості та контролю з боку держави. Багато українців не впевнені у стабільності таких накопичень через історичні проблеми з банківською системою та фінансовими установами, що призводить до відсутності інтересу до добровільного пенсійного забезпечення.

За допомогою рис.2.2. проаналізуємо основні причини цієї недовіри і спробуємо визначити шляхи підвищення до неї. Однією з головних причин недовіри є економічна нестабільність в країні. Коли люди спостерігають за постійними кризами, інфляцією, девальвацією валюти та іншими економічними потрясіннями, їм складно довіряти інструментам накопичення, які можуть зазнати збитків або навіть знецінитися через економічні проблеми.

Нерідко накопичувальні схеми, такі як пенсійні фонди або страхові програми, мають недостатню прозорість щодо того, як саме відбувається управління коштами, які ризики існують, чи є гарантії повернення інвестицій. Це створює у людей відчуття непевності. У країнах з високим рівнем корупції або слабкими інституціями управління фінансами люди часто мають підозри щодо того, що їхні кошти можуть бути неефективно або неправомірно використані. Це знижує рівень довіри до будь-яких накопичувальних схем.

В Україні недержавні пенсійні фонди, мають недостатньо позитивну репутацію через фінансові проблеми або часті зміни законодавства. Неодноразові зміни в пенсійній системі під час проведення відповідних етапів пенсійної реформи, сприяють тому, що люди не вірять у стабільність і надійність накопичувальних схем.

Підвищення фінансової грамотності серед населення через різноманітні освітні програми, щоб люди краще розуміли, як працюють ці схеми і чому вони можуть бути вигідними. На цьому акцентують значну увагу багато вітчизняних науковців, які вважають, що громадяни повинні мати базові знання щодо можливостей

інвестування пенсійних активів накопичувальних пенсійних програм у різноманітні інвестиційні продукти фондового ринку [7], Важливо створити більш сильні інститути для контролю та нагляду за накопичувальними системами, щоб мінімізувати можливість корупції та неефективності.

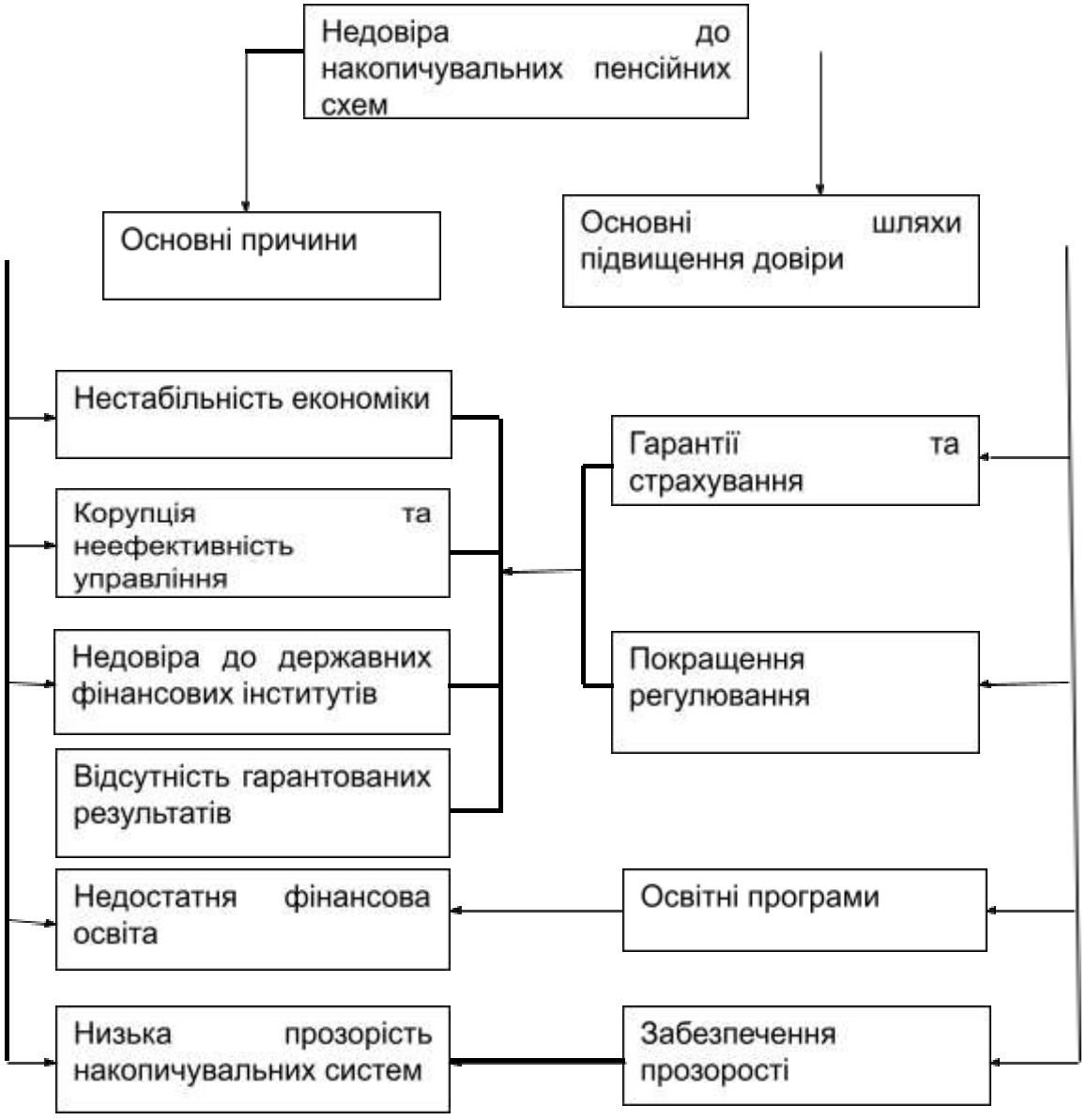

Рис. 2.2. Основні причини недовіри до накопичувальних пенсійних програм та шляхи підвищення довіри.

Джерело:власна розробка автора

У зв'язку з цим варто зазначити, що для того щоб збільшити довіру до накопичувальних схем, потрібно працювати над підвищенням прозорості, гарантій, а також покращенням фінансової грамотності серед громадян.

Економічні фактори мають значний вплив на стан і функціонування сучасної вітчизняної пенсійної системи. Саме криза в національній економіці, інфляція та коливання валютних курсів також безпосередньо впливають на рівень пенсій (таблиця 2.11). Кризові явища в економіці мають значний вплив на рівень пенсій, оскільки економічні труднощі часто ведуть до скорочення фінансових ресурсів, які необхідні для виплати пенсій, а також погіршення загального рівня життя пенсіонерів.

Через високі темпи інфляції реальний рівень пенсій для більшості громадян знижується, що підриває стабільність та фінансову безпеку старшого покоління. Це призводить до незахищеності пенсіонерів з низькими пенсіями, зниження реальної вартості пенсій, зниження заощаджень пенсіонерів і відповідно підвищення соціальної напруги.

Під час економічної кризи держава часто стикається з падінням податкових надходжень, оскільки знижується рівень економічної активності, підприємства скорочують виробництво, а рівень безробіття зростає. Це безпосередньо впливає на фінансування пенсійної системи, оскільки основним джерелом пенсій є внески до пенсійного страхування, а також частково фінансові ресурси Державного бюджету. В результаті можуть бути введені обмеження на виплати пенсій або затримки в їх нарахуванні.

Кризові явища в економіці може призвести до зростання безробіття, скорочення робочих місць та зменшення зарплат, що, у свою чергу, знижує кількість працюючих, які сплачують пенсійні внески. Це веде до дефіциту Пенсійного фонду України і може спричинити зменшення розміру пенсій або їх заморожування.

Економічна криза може також негативно позначитися на приватних пенсійних фондах, особливо якщо вони інвестують пенсійні активи накопичувальних пенсійних програм у фінансові ринки або акції, які в умовах економічної

нестабільності можуть втратити свою вартість. Це створює додатковий ризик для осіб, які покладаються на приватні пенсії як на додаткове джерело доходу після виходу на пенсію.

Таблиця 2.11.

Вплив економічної ситуації на рівень пенсійного забезпечення населення в країні

№п/п	Основні економічні фактори	Основні аспекти
1.	Криза в економіці	Скорочення доходів державного бюджету; Зниження рівня реальних пенсій; Підвищення безробіття та зниження доходів працюючих; Зниження соціальних програм та виплат; Вплив на приватні пенсійні фонди; Міграція та її вплив на пенсії; Зростання бідності серед пенсіонерів.
2.	Інфляція та її вплив на рівень пенсій	Знецінення пенсійних виплат; Підвищення цін на основні товари та послуги; Зниження реальної вартості пенсії; Вплив на соціальні програми; Зниження заощаджень пенсіонерів; Незахищеність пенсіонерів з низькими пенсіями; Коригування пенсійної системи в умовах інфляції; Підвищення соціальної напруги.
3.	Коливання валютних курсів	Зниження вартості пенсій через девальвацію національної валюти; Вплив на імпортні товари та послуги; Зниження реальної вартості пенсії в умовах валютних коливань; Погіршення фінансування пенсійної системи через валютні коливання; Вплив на інвестиційний ринок і приватні пенсійні фонди; Вплив на міграцію та трудові пенсії; Вплив на доходи пенсіонерів, які отримують пенсії за кордоном; Ризик для соціальних програм та стабільності пенсій.

Джерело: власна розробка автора

Значним викликом для пенсійної сфери вважаються інфляційні процеси в країні. Інфляція має прямий вплив на рівень пенсій, зокрема на фінансове забезпечення осіб похилого віку, що залежить від фіксованих виплат. Пенсії, особливо в країнах з фіксованими пенсійними сумами або замороженими

виплатами, не завжди коригуються відповідно до темпів інфляції. У цьому випадку, навіть якщо номінальний розмір пенсії не змінюється, її реальна вартість знижується, що призводить до зниження купівельної спроможності пенсіонерів.

Особливим викликом для всього українського суспільства, для функціонування національної економіки і для вітчизняної пенсійної системи, стали військові дії і введення воєнного стану в нашій країні. Військовий конфлікт в Україні спричинив значні зміни в економічній і соціальній ситуації, що має безпосередній вплив на систему пенсійного забезпечення. Військові дії призводять до руйнування інфраструктури, підприємств, зниження обсягів виробництва та скорочення робочих місць. Це впливає на надходження до державного бюджету, а отже, на фінансування пенсій. Інна Цвігун та Андрій Зеленський вказують на те, що в умовах військового стану можливості пенсійного фонду України не дозволяють повністю виконувати свої зобов'язання перед громадянами пенсійного віку. У зв'язку з цим потрібно залучати фінансові ресурси із Державного бюджету країни, а також кошти міжнародних фінансових організацій [25].

У зв’язку з мобілізацією та залученням громадян до військових дій, держава зобов’язана надавати додаткові пенсії, компенсації та виплати військовим, що збільшує навантаження на бюджет. На вирішення даних питань акцентує увагу у своїх наукових дослідженнях Алла Піхняк і Лідія Федоришина [127]. Науковці наголошують на зростанні навантаження на пенсійну систему, зумовленому збільшенням державних витрат, чисельності отримувачів соціальних виплат та необхідністю забезпечення стабільності пенсійного забезпечення військовослужбовців. Військові дії створюють потік внутрішньо переміщених осіб, серед яких можуть бути люди похилого віку, які залишаються без належної пенсії чи соціальної підтримки. В умовах війни виникає питання збереження стабільності пенсійних фондів, їх адміністрування та ефективності. Це також включає питання щодо можливості виплати пенсій у регіонах, де йде активна фаза бойових дій.

Враховуючи ці фактори, питання пенсійного забезпечення під час війни стає одним із найбільш гострих, що потребує вирішення через державну політику, зміну підходів до фінансування та організації соціальної допомоги.

Проведені дослідження показують, що сучасна пенсійна система України не спроможна повною мірою забезпечити належний рівень матеріального добробуту осіб пенсійного віку. Її функціонування ускладнюється хронічним дефіцитом фінансових ресурсів і відбувається в контексті системної трансформації. При цьому інституційна модель соціального захисту ще не сформувалася остаточно, що зумовлює її нестабільність і постійні зміни. Для забезпечення сталого функціонування пенсійної системи в довгостроковій перспективі необхідним є комплексний підхід, який передбачає модернізацію солідарного компонента, запровадження ефективного механізму накопичувального пенсійного забезпечення, а також стимулювання розвитку добровільних пенсійних ініціатив.

2.2. **Оцінка організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні**

Оцінка організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні є важливим аспектом для розуміння ефективності існуючої пенсійної системи та її здатності забезпечити стабільне і справедливе пенсійне забезпечення для громадян. В Україні пенсійна система переживає низку труднощів, що зумовлюють необхідність постійного аналізу та вдосконалення цього механізму.

У ході реформування пенсійної системи країни основними критеріями її ефективності є фінансова стабільність, надійність, соціальна справедливість та достатність. Поточна пенсійна система не повною мірою задовольняє потреби пенсіонерів. Вона функціонує в умовах значного фінансового дефіциту та знаходиться на етапі трансформації. Однак система соціального захисту ще не набула остаточного вигляду й продовжує бути в процесі постійних змін. Для

успішної реорганізації пенсійної системи необхідно вдосконалити солідарну складову, розвивати накопичувальну пенсійну систему і підтримувати ініціативи з добровільного пенсійного забезпечення.

У зв'язку з цим велика увага зосереджена на підвищенні ефективності функціонування організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення. Злагоджена взаємодія всіх його складових дозволить основним фінансовим інститутам пенсійної сфери ефективно виконувати свої завдання та сприяти подальшому розвитку всіх трьох рівнів національної пенсійної системи. Їх одночасне впровадження має забезпечити громадянам можливість участі в різноманітних пенсійних програмах та накопичення пенсійних заощаджень з різних джерел. У комплексі ці заходи повинні сприяти формуванню пенсійних виплат, які забезпечать достатній рівень доходів для людей похилого віку.

Аналіз етапів становлення та розвитку пенсійної системи України демонструє, що наразі, згідно з чинними нормами законодавства, структура пенсійного страхування в країні складається з трьох рівнів. Вона формується за рахунок обов'язкового державного пенсійного страхування та добровільного додаткового пенсійного страхування (див. рис. 2.3.).

Рис. 2.3. **Структура вітчизняної пенсійної системи**

Джерело: складено автором на основі [78].

Солідарна пенсійна система передбачає здійснення пенсійних виплат здебільшого за рахунок внесків працюючих громадян та їхніх роботодавців. Для

осіб з невеликим страховим стажем та низьким рівнем заробітку, з якого сплачувалися внески, що призводить до низьких пенсій, передбачено надання спеціальної соціальної допомоги. Це забезпечить їм доходи, відповідні мінімальним соціальним стандартам, визначеним законодавством України.

У реформованій солідарній системі розмір пенсії визначається залежно від рівня заробітної плати, з якої здійснювались страхові внески, а також від тривалості страхового стажу. Процес нарахування пенсій передбачає використання персоніфікованого обліку даних про заробіток та сплату внесків громадянами. Управління та підтримка цієї системи покладається на Пенсійний фонд України.

Запровадження другого рівня національної пенсійної системи передбачає введення в Україні системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Однак ця система ще не отримала практичного впровадження в національній моделі, оскільки відповідні макроекономічні умови не склалися, а юридична база все ще знаходиться в процесі формування.

Третій рівень пенсійної системи складається з недержавного пенсійного забезпечення. Ця система призначена для створення додаткових пенсійних накопичень через добровільні внески громадян та роботодавців.

Важливим аспектом для забезпечення ефективності та стабільності вітчизняної пенсійної системи є інституційне забезпечення функціонування організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Йдеться про сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють адміністрування, нагляд і контроль за фінансуванням пенсійних виплат, а також про механізми, які сприяють виконанню пенсійних зобов'язань перед громадянами. Інституційне забезпечення включає законодавчі, адміністративні, фінансові та організаційні інструменти для реалізації пенсійного забезпечення.

Інституційне забезпечення пенсійного забезпечення в Україні ґрунтується на функціонуванні кількох основних інститутів, які виконують різні функції в межах пенсійної системи (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12

Основні інститути, що функціонують у межах пенсійної системи України

п/п	Основні інститути	Загальна характеристика
1.	Пенсійний фонд України (ПФУ)	Основний інститут, що виконує роль головного адміністратора пенсійної системи. ПФУ збирає пенсійні внески від працюючих осіб, здійснює нарахування та виплату пенсій, веде реєстрацію застрахованих осіб та контролює надходження коштів до бюджету Пенсійного фонду.
2.	Міністерство соціальної політики України	Відповідає за розробку політики в сфері соціального захисту, в тому числі пенсійного забезпечення, а також за координацію діяльності інших державних органів у цій сфері. Воно бере участь у розробці нормативно-правових актів, що регулюють пенсійне забезпечення.
3.	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)	Здійснює регулювання та нагляд за діяльністю недержавних пенсійних фондів, які є частиною другого рівня пенсійної системи (накопичувальна система).
4.	Державна аудиторська служба України	Здійснює контроль за витрачанням коштів Пенсійного фонду, проводить аудит діяльності ПФУ і виявляє можливі порушення та зловживання.
5.	Страхові компанії та банки	У рамках добровільних пенсійних програм ці організації можуть здійснювати управління накопиченнями громадян, інвестувати їхні кошти та надавати послуги з додаткового пенсійного забезпечення.

Джерело: складено автором на основі [78;86]

Основним фінансовим органом в структурі солідарної пенсійної системи є Пенсійний фонд України. Йому доручено здійснення основних функцій з управління та забезпечення ефективного функціонування першого рівня

національної пенсійної системи. Історія його діяльності починається з початку 90-х років XX століття, коли в Україні розпочалося формування національної пенсійної системи. Протягом трьох десятиліть була розроблена законодавча база, що визначала його роль і взаємовідносини у системі пенсійного забезпечення.

Із початком пенсійної реформи в 2004 році значення Пенсійного фонду України значно зросло, зокрема для солідарної пенсійної системи, яка почала працювати на основі принципів пенсійного страхування. Вітчизняне пенсійне законодавство визначає перед ним ключові завдання, зокрема забезпечення фінансування та повних виплат пенсій громадянам, які досягли пенсійного віку.
До 2011 року Пенсійний фонд України був самоврядною неприбутковою організацією, яка здійснювала свою діяльність відповідно до чинного законодавства та на основі статуту, затвердженого його правлінням [78]. Однак із 2011 року, згідно з Указом Президента України «Про Положення про Пенсійний фонд України», фонд став центральним органом виконавчої влади, діяльність якого тепер регулюється та координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України [124, с.1].

Значна роль Пенсійного фонду України в системі пенсійного забезпечення громадян, як відмічають вітчизняні науковці, полягає в тому, що він здійснює персоніфікований облік сплати страхових пенсійних внесків громадян і контролює нарахування пенсій у солідарній пенсійній системі [29, с. 34]. Згідно з 21 статтею Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», Пенсійний фонд України здійснює постійний моніторинг через систему персоніфікованого обліку відомостей (СПОВ), яка фіксує дані про внески кожного працівника на пенсійне страхування. СПОВ є базою даних, що містить інформацію про трудову діяльність особи протягом усього її життя, охоплюючи періоди, коли сплачувалися страхові внески, зокрема, час навчання, служби в армії тощо. Це аналог трудової книжки, але з набагато ширшим обсягом інформації.

Кінцевою стратегічною метою розвитку всіх інформаційних систем Пенсійного фонду України є створення «розумної» системи для призначення, перерахунку та виплати пенсій, яка базуватиметься на даних, зібраних у СПОВ, і

використовуватиме інформацію про сплату страхових внесків. На це звертають увагу у своїх дослідженнях окремі експерти пенсійної сфери [59, с. 2]

В експертному середовищі відмічають про важливу роль електронних трудових книжок, що їх запровадження підвищить ефективність системи обліку персоніфікованого обліку страхових пенсійних внесків. Після впровадження цих ініціатив в Україні (які були офіційно оголошені владою у 2021 році) передбачається, що дані з СПОВ будуть інтегровані в ці системи, або ж вони будуть повністю об'єднані. [29, с. 35].

Обов'язковий характер солідарної пенсійної системи передбачає здійснення державного нагляду та контролю за діяльністю її учасників. Вітчизняне пенсійне законодавство вказує, що діяльність більшості фінансових інститутів першого рівня національної пенсійної системи, зокрема Пенсійного фонду України, координується Кабінетом Міністрів України. Безпосередній нагляд за правильністю призначення та виплати пенсій у рамках солідарної системи здійснює Міністерство соціальної політики України. Це Міністерство також регулює взаємодію Пенсійного фонду України з іншими фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Необхідно відмітити, що воно бере активну участь у розробці нормативно-правових актів, які регулюють пенсійне забезпечення.

Ще одним важливим інститутом, який здійснює контроль за витрачанням коштів Пенсійного фонду, проводить аудит діяльності ПФУ і виявляє можливі порушення та зловживання виступає Державна аудиторська служба України. Функції, які вона виконує у пенсійній сфері, мають важливе значення для здійснення державного контролю за використанням фінансових ресурсів солідарної пенсійної системи, дотриманням суб’єктами другого рівня вітчизняного пенсійного законодавства.

Реформа пенсійної системи України вимагала подальшого вдосконалення законодавчої бази, зокрема у сфері регулювання ринку цінних паперів, з метою оптимізації його функціонування в умовах нової економічної реальності. У цьому контексті 23 листопада 2011 року було ухвалено Указ Президента України «Про

Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» [123]. Цей документ мав важливе значення, оскільки був створений ключовий державний орган – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), яка відповідає за контроль над фінансовим ринком і регулювання діяльності його учасників. Положення про НКЦПФР визначає основні завдання, права та обов'язки цього органу щодо розвитку фондового ринку.

Для формування ефективного організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян необхідно розробити відповідну законодавчу основу. Ця база повинна стати фундаментом для формування нових правових відносин між основними учасниками пенсійної системи України, регулювати діяльність ключових інститутів у сфері пенсійного забезпечення та забезпечити створення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення населення нашої країни.

Після здобуття незалежності Україна почала розробляти нову стратегію соціального захисту населення, створюючи сучасне національне законодавство в сфері пенсійного забезпечення. Початок 90-х років XX століття став ключовим етапом у формуванні нової пенсійної системи, що вимагало врахування змін, які відбувалися на макроекономічному рівні. Країна здійснювала перехід від планової до ринкової економіки, що передбачало побудову нової економічної системи. Окрім цього, демографічні зміни вимагали пошуку нових фінансових ресурсів для пенсійної сфери та запровадження нових пенсійних програм і схем для забезпечення високого рівня життя громадян пенсійного віку.

Один з перших законів України в цій галузі, «Про пенсійне забезпечення» [88], був розроблений під впливом радянського пенсійного законодавства, що залишалося основою при його створенні (таблиця 2.13). Сьогодні, більше ніж через три десятиліття після його прийняття Верховною Радою, більшість експертів зазначають, що багато аспектів не були враховані для створення нових пенсійних відносин. Тому протягом 90-х років розроблялися нові нормативно-правові акти, метою яких було реформування пенсійної системи згідно з новими потребами суспільства.

Таблиця 2.13

Нормативно – правове забезпечення функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

№п/п	Законодавчі документи	Загальна характеристика
1.	Закон України "Про пенсійне забезпечення"	Регулює загальні правила для осіб, що набувають пенсійних прав, і визначає механізм обчислення пенсій.
2.	Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"	Визначає основні положення та принципи організації пенсійного забезпечення, права і обов'язки громадян та роботодавців щодо пенсійних внесків.
3.	Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення"	Регулює діяльність недержавних пенсійних фондів, їх реєстрацію, контроль і нагляд за їх діяльністю.
4.	Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"	Регулює діяльність страхових компаній та інших фінансових установ, що можуть бути залучені до адміністрування пенсійних програм.
5.	Закон України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи"	Формує юридичні передумови щодо практичного використання другого рівня вітчизняної пенсійної системи, висвітлює правові засади реформування солідарної пенсійної системи.
6.	Постанови Кабінету Міністрів України**,** нормативні акти Пенсійного фонду України**,** акти Міністерства соціальної політики України	Встановлюють порядок адміністрування пенсійних внесків, обчислення пенсій, виплат пенсій та інші аспекти управління пенсійною системою

Джерело: складено автором на основі [*88;78;86;90;82*]

Започаткування пенсійної реформи в Україні фінансисти пов'язують із ухваленням двох ключових законів: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [78]. та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [86], обидва прийнятих у липні 2003 року. Їхнє впровадження розпочалося з 1 січня 2004 року. Ці закони, на відміну від попередніх нормативних актів, запроваджують системний підхід до реформування пенсійної системи України та закладають основи трирівневої пенсійної моделі. Така модель передбачає збереження та вдосконалення чинної солідарної системи на першому рівні, а також створення

обов’язкового накопичувального пенсійного страхування (другий рівень) і розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

У нових пенсійних законах все більше уваги приділяється впровадженню обов’язкової накопичувальної пенсійної системи, яка є другим рівнем національної пенсійної моделі. В цих законах чіткіше визначені функції основних фінансових установ, що братимуть участь у цьому процесі, а також точніше прописано коло учасників обов’язкових накопичувальних пенсійних програм. Значну увагу приділено підвищенню вимог до відбору і діяльності зберігачів та компаній, що займаються управлінням пенсійними активами. Для учасників програм важливо роз'яснити порядок використання пенсійних коштів в інвестиційних проектах, а також юридичне регулювання цінних паперів, що можуть бути використані у пенсійній сфері. Для посилення довіри громадян до нових схем накопичувальних пенсій передбачено юридичну зобов’язаність фінансових установ інформувати учасників про зміни вартості та інвестиційний дохід від використання пенсійних активів. Закон України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи"[79,с. 11.] та інші законопроекти, що стосуються обов’язкової накопичувальної пенсійної системи, спрямовані на створення юридичних основ для ефективного функціонування другого рівня пенсійної системи в Україні.

Оцінюючи правову основу пенсійного забезпечення, слід відзначити, що вона, з урахуванням сучасних реалій, прагне до системного підходу в удосконаленні національної пенсійної системи, враховуючи всі попередні недоліки та зауваження в цій сфері. Законодавчі акти, прийняті в останні роки, підтверджують і продовжують розвивати стратегію створення трирівневої пенсійної системи в Україні.

Досліджуючи організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян необхідно проаналізувати основні джерела фінансування пенсій. Згідно з вітчизняним пенсійним законодавством, основними джерелами фінансування пенсійної системи є страхові пенсійні внески, які сплачуються юридичними та фізичними особами до Пенсійного фонду України [78]. Ці внески

забезпечують фінансування солідарної пенсійної системи, що складає перший рівень. Третій рівень пенсійної системи передбачає додаткові джерела фінансування пенсійних виплат для українських пенсіонерів. У рамках добровільного пенсійного страхування такими джерелами є кошти накопичувальних пенсійних програм, що адмініструються недержавними пенсійними фондами [86]. Це два основні джерела доходу для осіб пенсійного віку, які вони можуть отримувати безпосередньо з першого та третього рівнів пенсійної системи.

Для фінансової стабільності пенсійної системи важливу роль відіграє другий рівень – загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне страхування. Однак його впровадження постійно відкладається, і наразі він ще не набув практичного застосування. Протягом тривалого часу тривають наукові та політичні дискусії з цього питання, де наводяться аргументи, які перешкоджали його реалізації в попередні роки, а також розглядаються умови, за яких другий рівень пенсійної системи зможе бути ефективно впроваджений. Світлана Черкасова відмічає, що накопичувальні пенсійні механізми підвищують стабільність фінансового сектору, що особливо важливо для розвитку національної економіки [137]

Основні джерела фінансування пенсійної системи представлені на рисунку 2.4. Головним джерелом власних надходжень є страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, оскільки солідарна система базується саме на принципах пенсійного страхування. Окрім них, важливим джерелом є фінансування з Державного бюджету України, яке спрямовується на пенсійні виплати. В умовах економічної кризи частка цих фінансових ресурсів у загальній структурі джерел фінансування пенсійної системи країни значно зростає.

Запровадження воєнного стану та військові дії на території України мали суттєвий вплив на фінансове забезпечення національної пенсійної системи. Протягом останніх трьох років економіка країни зазнала значних збитків, що ускладнило фінансування соціальних і пенсійних програм. Власних фінансових ресурсів стає недостатньо для виконання зобов'язань щодо пенсійних виплат, і тому з цією метою використовуються кошти міжнародних фінансових установ.

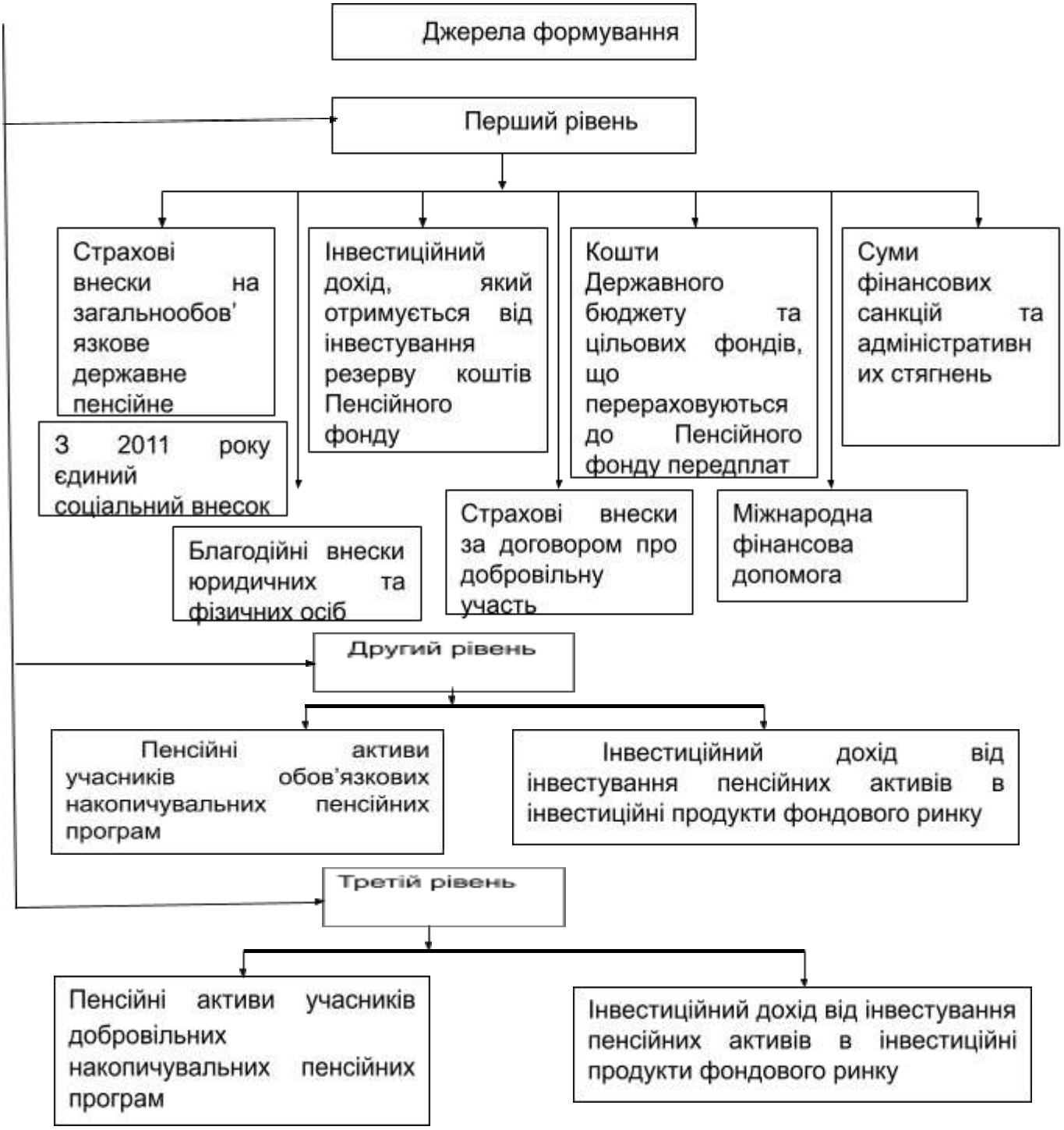

Рис.2.4. **Джерела формування коштів пенсійної системи України**

Джерело: Власна розробка автора з використанням [78;86]

Уряд країни розширює кількість соціальних програм та посилює підтримку під час військових конфліктів, особливо для вразливих категорій населення, таких як

ветерани, вдови, сироти та інші. Він може ухвалювати рішення щодо підвищення пенсійних виплат для осіб, що постраждали від війни, або для тих, хто втратив рідних внаслідок бойових дій, а також встановлювати спеціальні умови для отримання пенсій у період війни. В умовах війни люди можуть бути змушені покидати свої домівки та міста задля безпеки, що може обмежити їх доступ до соціальних послуг, зокрема до пенсійного забезпечення. Крім того, війна може призвести до збільшення травматизму та інвалідності серед населення, що, у свою чергу, підвищить потребу в пенсійній підтримці для осіб з інвалідністю та тих, хто втратив працездатність.

Додаткове фінансування надходить через недержавні пенсійні фонди, що забезпечують додаткові виплати пенсіонерам. Ці фонди також можуть здійснювати інвестиції для отримання прибутку на накопичення учасників. Накопичувальні та добровільні пенсійні програми другого і третього рівнів вітчизняної пенсійної системи повинні сприяти підвищенню рівня доходів українських пенсіонерів.

Зважаючи на складну фінансову ситуацію в країні, яка перебуває у стані війни, міжнародні фінансові організації надають необхідну підтримку для соціальної та пенсійної сфер. Така міжнародна допомога є критично важливою для забезпечення стабільного фінансування пенсійних виплат громадянам у період військових конфліктів.

Важливим аспектом функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян є адміністрування пенсійних внесків. Механізм адміністрування пенсійних внесків охоплює процеси збору, обробки, контролю та розподілу фінансових коштів, що сплачуються громадянами та роботодавцями на користь пенсійної системи (таблиця 2.14). Основною метою цього механізму є забезпечення належного функціонування пенсійної системи та своєчасного виплати пенсій громадянам.

Механізм адміністрування пенсійних внесків включає також нарахування пенсій. Його, згідно чинного пенсійного законодавства, здійснює Пенсійний фонд України за затвердженою відповідною методикою. В її основі покладено величину

сплачених страхових пенсійних внесків та страхового стажу громадян, які виходять на пенсію.

Таблиця 2.14.

Основні етапи процесу адміністрування пенсійних внесків

п/п	Основні етапи	Зміст
.	Збір внесків	Підприємства, організації та фізичні особи (підприємці) зобов'язані сплачувати пенсійні внески в установленому розмірі до Пенсійного фонду України або інших фінансових установ, які здійснюють накопичувальні пенсійні програми.
.	Обробка внесків	Пенсійний фонд або відповідні органи контролюють надходження внесків, перевіряють їх відповідність законодавчим вимогам та забезпечують правильний облік коштів для кожного платника.
.	Контроль та аудит	Важливою частиною механізму є контроль за правильністю сплати внесків, що здійснюється за допомогою перевірок, моніторингу та співпраці з податковими органами для виявлення порушень.
.	Розподіл та інвестування коштів	Зібрані кошти використовуються для фінансування поточних пенсійних виплат, а також можуть бути інвестовані відповідно до законодавчих норм, що забезпечує зростання активів пенсійної системи.
.	Виплата пенсій	Кошти, акумульовані в Пенсійному фонді, використовуються для виплат пенсій та інших соціальних допомог громадянам, залежно від їхнього трудового стажу, внесків та інших факторів.
.	Звітування та прозорість	Адміністрування повинно забезпечити регулярне інформування громадян і платників внесків про стан їхніх рахунків, зміни в законодавстві та стан фінансування пенсійної системи в цілому.

Джерело: власна розробка автора з використанням [78;86]

Враховуючи сучасні реалії у національній економіці, інфляційні процеси, які часто проявляються у ній, механізм адміністрування пенсійних внесків передбачає індексацію пенсій. Для підтримання реальної вартості пенсій у відповідності до рівня інфляції, здійснюється періодична індексація пенсій.

Проведені дослідження показують, що даний механізм має забезпечувати ефективність, прозорість та справедливість процесу, щоб громадяни могли бути впевненими у стабільності майбутніх пенсійних виплат.

Для того щоб організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян ефективно функціонував важливе значення має забезпечення контролю і нагляду за використанням пенсійних активів населення. В Україні контроль та нагляд за пенсійним забезпеченням громадян є важливим аспектом соціальної політики, оскільки пенсійне забезпечення безпосередньо впливає на рівень життя осіб після виходу на пенсію, забезпечує ефективне та прозоре використання фінансових ресурсів у пенсійній сфері,. Від цього залежить стабільність пенсійної системи та своєчасність і повнота виплат пенсій громадянам.

Безпосередньо державний нагляд та контроль за правильністю призначення і виплати пенсій у солідарній системі здійснює Міністерство соціальної політики України (рис.2.5). Дане міністерство має повноваження щодо затвердження політики у сфері пенсійного забезпечення та контролю за її виконанням. Міністерство здійснює нагляд за загальною діяльністю ПФУ, розробляє та контролює законодавчі ініціативи, спрямовані на покращення фінансової стабільності пенсійної системи.

Пенсійний фонд України (ПФУ) є основним органом, що відповідає за акумуляцію пенсійних коштів, їх управління та розподіл. Пенсійний фонд також здійснює контроль за надходженням внесків від роботодавців і громадян, а також за їх подальшим використанням на пенсійні виплати.

Серед інших державних органів, що здійснюють контроль і нагляд за пенсійними коштами, необхідно відмітити Державну аудиторську службу України, відповідні контрольно – ревізійні органи. Їх діяльність направлена на здійснення фінансових аудитів, які включають перевірку правильності використання коштів Пенсійного фонду та інших державних установ, що мають відношення до пенсійного забезпечення. Вони контролюють дотримання фінансовими інститутами пенсійної сфери вітчизняного пенсійного законодавства.

Рис. 2.5. Контроль і нагляд за пенсійним забезпеченням громадян в Україні.

Джерело: власна розробка автора з використанням [78;86]

Основними формами контролю і нагляду за пенсійним забезпеченням громадян в нашій країні виступають: адміністративний контроль, фінансовий контроль і юридичний контроль. Пенсійне законодавство передбачає, що

адміністративний контроль здійснює нагляд за правильністю нарахування і виплати пенсій. Включає перевірку правильності обчислення пенсій за відповідними категоріями громадян (за віком, за інвалідністю, за вислугою років тощо) [78;86]. Щодо фінансового контролю, то він включає перевірку використання коштів Пенсійного фонду, контроль за їх акумуляцією та витрачанням. Фінансові органи проводять ревізії та аудиту для того, щоб запобігти нецільовому використанню коштів. Важлива роль юридичного контролю полягає в тому, що він надає змогу оцінити відповідність пенсійних нарахувань і виплат чинному законодавству, зокрема щодо виконання прав громадян на пенсію, а також забезпечення правосуддя при виникненні спорів у пенсійних справах.

Важливою складовою системи нагляду за фінансовими ресурсами пенсійної сфери є діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Даний державний орган виступає регуляторним органом, що відповідає за нагляд за фондовим ринком в Україні. Завдання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку включають забезпечення прозорості, стабільності та надійності функціонування фінансових ринків, в тому числі ринку цінних паперів, на якому Пенсійний фонд та недержавні пенсійні фонди здійснюють інвестиції.

Серед основних функцій НКЦПФР, які стосуються контролю за використанням пенсійних коштів, можна виділити: регулювання інвестиційних операцій; котроль за прозорістю та публічністю інформації; нагляд за дотриманням законодавства (таблиця 2.15). Виконання цих функцій дозволяє Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку відігравати ключову роль у забезпеченні надійного та прозорого використання пенсійних коштів через регулювання та контроль за операціями на фондовому ринку, зокрема інвестиціями пенсійних фондів. Це дозволяє гарантувати стабільність і безпеку пенсійних накопичень громадян.

Важлива роль належить Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку у системі недержавного пенсійного забезпечення. Вона регулює діяльність недержавних пенсійних фондів та здійснює нагляд за їх інвестиційними операціями, забезпечуючи правильне використання коштів учасників цих фондів.

НКЦПФР гарантує, що кошти учасників фондів використовуються ефективно і з мінімальними ризиками, а також здійснює контроль за дотриманням всіх законодавчих норм та забезпечує правову захищеність громадян.

Таблиця 2.15.

Функції НКЦПФР у контролі за використанням пенсійних коштів

п/п	**Функції**	**Загальна характеристика**
1.	Регулювання інвестиційних операцій	Здійснює контроль за інвестиційними операціями на фондовому ринку, визначаючи правила та норми, яким мають відповідати фінансові інструменти, в які інвестуються пенсійні кошти. Це включає регулювання купівлі-продажу цінних паперів, обмеження на певні види інвестицій, щоб знизити ризики для пенсійних накопичень.
2.	Контроль за прозорістю та публічністю **і**нформації	Забезпечує, щоб усі учасники фондового ринку, зокрема ті, що мають справу з пенсійними коштами, дотримувались стандартів публічності. Розкриває інформацію про фінансові інструменти, операції, рейтинги та інші важливі дані, що дозволяють оцінювати ризики та дохідність інвестицій
3.	Нагляд за дотриманням законодавства	Здійснює моніторинг відповідності діяльності учасників фондового ринку, у тому числі інвестиційних компаній, які керують пенсійними фондами, чинному законодавству та нормативним актам.

Джерело:складено автором на основі [123],.

На сьогодні добровільні накопичувальні пенсійні програми системи недержавного пенсійного забезпечення не користуються високою довірою у населення. Однією з основних проблем є недостатня обізнаність учасників НПФ щодо того, як саме використовуються їхні кошти. НКЦПФР працює над поліпшенням рівня фінансової грамотності серед громадян, щоб вони могли краще розуміти, куди і як інвестуються їхні пенсійні накопичення.

Особливістю функціонування накопичувальних пенсійних програм є те, що їхні пенсійні кошти часто інвестуються на фондовому ринку, Тому тут важливу роль відіграє рівень розвитку вітчизняного фондового ринку. У зв'язку з цим

недержавні пенсійні фонди можуть бути піддані ризику великих коливань вартості активів. Завдання НКЦПФР полягає у створенні механізмів для зниження цих ризиків та забезпечення більш стабільних інвестицій.

Рис. 2.6. Модель організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

Джерело: Власні розробки автора з використанням вітчизняного пенсійного законодавства.

Ще одним із викликів, над яким повинна працювати НКЦПФР у плані підвищення довіри громадян до НПФ, є недостатньо розвинена юридична база щодо їх діяльності. Оскільки ринок недержавних пенсійних фондів постійно розвивається, важливо постійно удосконалювати нормативно-правову базу для адаптації до нових фінансових інструментів та ринкових умов. НКЦПФР повинна приймати активну участь у розробці нових законодавчих документів, що стосуються розвитку недержавних пенсійних фондів.

Узагальнюючи результати дослідження щодо характеристики і оцінки основних складових елементів функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення населення можна сформувати його загальну модель (рис. 2.6.). Вона відображає: основні інститути, які забезпечують його діяльність, перелік законодавчих і нормативних документів, якими вони керуються; наявність основних джерел фінансування у пенсійній сфері; основні інструменти механізму адміністрування пенсійних внесків і контролю та нагляду за діяльністю у пенсійній сфері.

Вивчаючи фінансове забезпечення функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. звертає на себе увагу наявність такого джерела фінансових ресурсів, як кошти міжнародних фінансових організацій. В умовах ведення військових дій на території України, коли проявляються кризові явища у національній економіці, вони відіграють важливу роль у забезпеченні пенсійних виплат для українських пенсіонерів.

В умовах проведення пенсійної реформи в країні, коли відбувається створення сучасної вітчизняної пенсійної моделі, запроваджуються всі три її рівні, використовуються накопичувальні пенсійні програми, зростає роль контролю і нагляду за використанням пенсійних коштів. Використання даного складового елемента організаційно – економічного механізму є критично важливим для забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи, що дозволяє своєчасно та в повному обсязі здійснювати пенсійні виплати громадянам.

2.3. **Державне регулювання організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні**

Державні фінанси відіграють ключову роль у фінансовій системі, виступаючи основним інструментом впливу держави на соціально-економічний поступ. Їх структура та механізми функціонування визначаються тими завданнями, які держава виконує у сфері регулювання економіки, підтримки соціальної справедливості, утвердження демократичних принципів і створення сприятливого середовища для розвитку як виробничих, так і невиробничих секторів.

У науковому середовищі відмічають, що необхідність державного фінансового регулювання пояснюється тим, що незалежно від типу економічної системи, держава зобов'язана забезпечувати фінансування суспільних потреб, які не можуть бути задоволені ринковими механізмами – зокрема через недосконалості попиту й пропозиції або обмежені можливості окремих громадян [20]. До таких потреб належать, зокрема, структурні трансформації економіки, охорона довкілля, національна безпека, підтримання правопорядку, соціальний захист вразливих верств населення, фундаментальні наукові дослідження, охорона здоров'я тощо. Виходячи з цього, держава формує фінансову політику, головна мета якої – створення ефективної моделі перерозподілу фінансових ресурсів для стимулювання економічного зростання і підвищення добробуту громадян. Для цього потрібно чітко визначити ступінь державного втручання в діяльність економічних суб'єктів та обсяг соціальних зобов'язань держави перед населенням. Саме ці параметри визначають, яка частка валового внутрішнього продукту повинна бути акумульована в державних фінансових інституціях.

Ринкова економіка функціонує на основі взаємодії внутрішніх механізмів саморегуляції, які становлять її інституційну базу, та системи державного

регулювання, що забезпечує корекцію і підтримку економічної рівноваги. Саморегулювання здійснюється переважно через механізм вільного ціноутворення, який, відображаючи співвідношення попиту і пропозиції, сприяє раціональному розподілу ресурсів, визначає пріоритетні напрями розвитку виробничих галузей, товарного виробництва та сфери послуг. Водночас, як зазначає О. І. Кілієвич, уявлення про повністю саморегульовану ринкову систему є теоретичною конструкцією, віддаленою від реалій сучасного соціально-економічного середовища. Ефективне функціонування національної економіки потребує цілеспрямованої державної політики, орієнтованої на досягнення стратегічно важливих суспільних цілей, серед яких вагоме місце посідає соціальний захист вразливих категорій населення, зокрема осіб, які втратили працездатність внаслідок віку, інвалідності чи втрати годувальника [37].

Вітчизняні науковці З. Ватаманюк та С. Панчишин також відмічають необхідність поєднання саморегульованої ринкової системи з цілеспрямованою державною політикою: «…поряд з усіма перевагами, ринкові засади не вирішують ряд суспільно – важливих проблем. Тому «невидима рука» ринку має доповнюватися «невидимою рукою» держави» [24].

Узагальнюючи дослідження щодо оптимальної взаємодії між ринковими механізмами та державним регулюванням в контексті пенсійного забезпечення, необхідно відмітити, що існує кілька основних теоретичних моделей. На початкових етапах функціонування національних пенсійних систем більшості країн світу використовували модель солідарності (Pay-as-you-go, PAYG)**. У** даній моделі держава бере на себе основну роль у фінансуванні пенсій через податки та внески від працюючих громадян. Приватні ринкові механізми можуть бути використані для додаткового накопичення, але основна відповідальність за пенсійні виплати лежить на державі.

На протязі останніх десятиріч багато європейських країн використовують модель взаємодії (багаторівнева система). Для даної моделі характерним є те, що держава встановлює мінімальний рівень пенсії, а ринок пропонує додаткові механізми для накопичень. Це може бути через приватні пенсійні фонди або

індивідуальні заощадження. Держава регулює діяльність приватних фондів, створюючи стимулюючі умови для залучення громадян до добровільних накопичень.

Окремі країни використовують так звану модель регульованого ринку. В цій моделі держава мінімально втручається в ринок, але встановлює правила гри, щоб забезпечити справедливість, прозорість і надійність пенсійних фондів. Це може включати встановлення стандартів інвестицій, захист від шахрайства, податкові пільги для учасників.

З розвитком економічної науки та трансформацією соціально-економічних систем відбувається еволюція підходів до організації пенсійного забезпечення. Сучасні економічні теорії спрямовані на пошук ефективного поєднання ринкових механізмів і державного регулювання, що забезпечує фінансову стійкість пенсійних систем та соціальну справедливість.

Однією з базових концепцій є **теорія обміну між поколіннями**, яка ґрунтується на ідеї солідарності поколінь. Відповідно до цієї теорії, працездатне населення забезпечує фінансування пенсій для осіб похилого віку через систему обов’язкового державного пенсійного страхування. Даний підхід отримав наукове обґрунтування у працях зарубіжних економістів, які розробили модель «перекриття поколінь». Зокрема, у роботах Samuelson P. A. доведено можливість функціонування ефективної системи трансферів між поколіннями навіть за відсутності накопичення капіталу [198]. Подальший розвиток цієї теорії здійснено в дослідженнях Diamond P. A., який проаналізував вплив державного боргу та пенсійних зобов’язань на економічне зростання [164]. Важливий внесок зробив також Aaron H. J., сформулювавши парадокс соціального страхування, що пояснює умови ефективності розподільчих пенсійних систем [149]. Крім того, ідеї міжпоколінного перерозподілу тісно пов’язані з теорією життєвого циклу Modigliani F., яка обґрунтовує поведінку домогосподарств щодо заощаджень і споживання протягом життя [185].

У сучасних умовах солідарна система часто доповнюється накопичувальними елементами, що дозволяє частково зменшити демографічні ризики та підвищити

фінансову стабільність пенсійного забезпечення. Це підтверджується і вітчизняними дослідженнями, де наголошується на необхідності реформування пенсійної системи України з урахуванням демографічних змін і макроекономічних викликів [51. с.10–18].

Іншим важливим сучасним підходом є теорія соціальних інвестицій**,** яка передбачає зміну ролі держави у соціальній політиці. На відміну від традиційних моделей перерозподілу, ця теорія розглядає соціальні витрати як інвестиції у розвиток людського капіталу та економічне зростання. Засновником цього підходу вважається Esping-Andersen G., який обґрунтував необхідність формування нової соціальної держави, орієнтованої на активізацію економічної участі населення [171]. Значний внесок у розвиток концепції зробив Giddens A., який запропонував модель «третього шляху», що поєднує ринкові інструменти та державне регулювання у соціальній сфері [178].

Подальший розвиток теорії соціальних інвестицій знайшов відображення у працях Hemerijck A., який досліджував трансформацію держав добробуту в умовах глобалізації та старіння населення [179], а також Palier B., який аналізував реформування європейських соціальних моделей і перехід до інвестиційно орієнтованої соціальної політики [191]. У межах цієї теорії пенсійні фонди розглядаються не лише як механізм забезпечення доходів у старості, але й як важливий інструмент інвестування в економіку, зокрема в інфраструктурні та екологічні проєкти.

Практичне застосування даного підходу передбачає активне залучення недержавних пенсійних фондів, розвиток фінансових ринків та підвищення ефективності управління пенсійними активами. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток недержавного пенсійного забезпечення, що сприяє диверсифікації джерел пенсійних доходів і зменшенню навантаження на державний бюджет [63].

Узагальнюючи дослідження сучасних економічних теорій пенсійного забезпечення, необхідно відмітити, що вони демонструють поступовий перехід від виключно розподільчих моделей до змішаних систем, які поєднують принципи

солідарності, індивідуальної відповідальності та інвестиційної ефективності. Саме у них відмічається важливість поєднання державного і ринкового регулювання у пенсійній сфері, що дозволить забезпечити більш високий рівень фінансової стійкості пенсійної системи та її адаптивність до сучасних соціально-економічних викликів. Про це свідчать дані таблиці 2.16.

Таблиця 2.16.

Сучасні теорії взаємодії держави та ринку у пенсійній системі

Теорія/ підхід	**Ключові представники**	**Роль держави**	**Роль ринку**	**Основна ідея**	**Переваги**	**Обмеження**
Теорія міжпоколінного обміну (солідарна система)	Samuelson, Diamond, Aaron	Організує перерозподіл, гарантує виплати	Мінімальна або відсутня	Працюючі фінансують пенсіонерів (PAYG)	Соціальна справедливість, простота	Демографічні ризики, залежність від зайнятості
Модель перекриття поколінь (OLG)	Samuelson, Diamond	Регулює трансферти, боргову політику	Обмежена участь	Аналіз взаємодії поколінь у часі	Теоретична обґрунтованість реформ	Чутливість до макроекономічних змін
Теорія життєвого циклу	Modigliani	Створює стимули до заощаджень	Ключова роль у накопиченні	Люди самі формують пенсійні заощадження	Підвищує відповідальність індивіда	Нерівність доходів впливає на результати
Змішана (багаторівнева) пенсійна система	Сучасні економісти, Світовий банк	Базові гарантії, регулювання	Накопичення, інвестування	Поєднання солідарної та накопичувальної систем	Диверсифікація ризиків	Складність управління
Теорія соціальних інвестицій	Esping-Andersen, Giddens, Hemerijck, Palier	Інвестує у людський капітал, стимулює зайнятість	Інвестує пенсійні активи в економіку	Соціальні витрати як інвестиції	Сприяє економічному зростанню	Потребує розвинених інститутів
Концепція “третього шляху”	Giddens	Активна, але не домінуюча роль	Активне використання ринкових інструментів	Баланс між державою і ринком	Гнучкість політики	Важко реалізувати на практиці
Недержавне пенсійне забезпечення	Практичні дослідження (USAID тощо)	Регулює та контролює	Ключова роль (фонди, інвестиції)	Добровільні накопичення через фонди	Зменшує навантаження на бюджет	Ризики фінансових ринків

Джерело: складено автором на основі [198; 164; 149; 185; 51; 171р; 179; 191; 63];

В українських умовах на нинішньому етапі трансформації пенсійного забезпечення провідна функція належить державному регулюванню. Це зумовлено наявністю недосконалостей правового поля, а також нестабільністю та дисбалансами у роботі ринкових інститутів, які безпосередньо позначаються на рівні життя та соціальній безпеці значної частини населення.

У контексті наближення української пенсійної системи до європейських підходів ключова відповідальність покладається на інститути публічної влади, які забезпечують виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері соціальної політики. Це передбачає впровадження значної частини правових норм Європейського Союзу, підтримання системного діалогу в рамках діяльності спільних органів співпраці, а також узгодження дій на національному й регіональному рівнях за участю профільного віце прем'єр-міністра, Урядового офісу та керівництва центральних органів виконавчої влади. Водночас установи Пенсійного фонду України беруть участь у реалізації міжнародних ініціатив і програм, що здійснюються за фінансової та експертної підтримки ЄС. На цьому акцентують увагу у своїх наукових дослідженнях українські науковці у сфері пенсійного забезпечення [29, с. 63 -64].

Упродовж тривалого періоду соціальна сфера залишалася поза пріоритетами державної політики, а питання соціального захисту населення відсувалися на другий план. Проте з розвитком наукових досліджень у цій галузі — як вітчизняних, так і зарубіжних — сформувався якісно новий підхід до розуміння функцій держави у сфері соціального забезпечення, зокрема пенсійного. Сучасна наукова думка трактує державу як ключовий суспільний інститут, покликаний репрезентувати та реалізовувати колективні інтереси громадян. Ефективне виконання цієї ролі передбачає не лише нормативно-організаційне забезпечення, а й наявність достатніх фінансових ресурсів для підтримки соціальних зобов’язань, зокрема у частині пенсійного забезпечення [11, с. 9]..

Серед ключових напрямів соціальної політики держави особливе значення належить пенсійному забезпеченню, оскільки воно охоплює широкі верстви населення — як економічно активне, так і непрацююче, зокрема осіб пенсійного

віку. Саме універсальність охоплення зумовлює стратегічну вагу пенсійного забезпечення в системі соціального захисту. Як підкреслює М. В. Ключевська соціальна політика загалом виступає вагомим складником внутрішньої політики держави, що створює інституційні та економічні передумови для стійкого функціонування як індивідуальної життєдіяльності людини, так і соціальної системи в цілому [38]. Вона забезпечує реалізацію основоположних прав людини, сприяє формуванню довіри до державних інститутів і виконує стабілізаційну функцію в суспільстві, що, зокрема, проявляється у можливості громадян захищати свої права в межах правового поля.

Державне регулювання пенсійного забезпечення слід розглядати як системну діяльність, що включає використання різноманітних форм, методів та інструментів впливу, за допомогою яких держава здійснює контроль і координацію функціонування економічних суб'єктів та ринкових процесів з метою мобілізації та ефективного розподілу фінансових ресурсів у межах пенсійної системи. Основним завданням такого регулювання в Україні є втілення державної політики у сфері пенсійного забезпечення, спрямованої на гарантування належного соціального захисту осіб похилого віку та інших груп населення, які втратили працездатність, відповідно до їх базових життєвих потреб. Особлива увага при цьому приділяється формуванню прозорих, справедливих і стабільних механізмів пенсійного забезпечення, а також захисту прав і законних інтересів пенсіонерів.

Вітчизняні науковці стверджують, що державне регулювання у сфері пенсійного забезпечення передбачає встановлення загальних правил поведінки усіх суб'єктів його системи, їх відповідальність за дотриманням цих правил, включає пряме втручання держави у діяльність економічних структур. Це регулювання базується на законодавчо визнаній стратегії суспільного розвитку, державних соціально-економічних програмах, механізмі правового примусу, економічних інтересах суб'єктів господарювання [119]

У сучасній Україні пенсійне забезпечення є однією з ключових ланок системи соціального захисту, яка має забезпечувати гідний рівень життя громадян

похилого віку. В умовах економічної нестабільності, демографічного старіння населення, значної тінізації зайнятості та хронічного дефіциту Пенсійного фонду особливої ваги набуває роль держави у функціонуванні організаційно -економічного механізму пенсійного забезпечення.

У 2024 році в Україні налічувалося приблизно 10,3 мільйона пенсіонерів, середня пенсія становила 5 789 грн, що на 7,5% більше порівняно з попереднім роком. Однак інфляція, яка досягла 12%, повністю нейтралізувала цей приріст [65;66]. На пенсійні виплати в Україні витрачаються досить великі кошти. Незважаючи на значні фінансові витрати, у 2024 році понад 43% пенсіонерів отримували менше 100 доларів США на місяць, а 26% — менше 3 000 грн. [66].

Українська держава виконує провідну роль у формуванні нормативно-правової бази, організації пенсійного страхування, розподілі фінансових ресурсів та забезпеченні контролю за діяльністю Пенсійного фонду України. Одним із ключових завдань держави є реформування солідарної системи та розвиток накопичувального рівня пенсійного забезпечення, що має на меті створення більш стійкої, справедливої та економічно ефективної пенсійної моделі.

Формування трирівневої пенсійної системи в Україні, ставить перед державою завдання забезпечити баланс між фіскальними можливостями держави, соціальними зобов’язаннями перед населенням та економічною доцільністю. Саме тому аналіз ролі держави у функціонуванні організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення набуває особливої актуальності та практичного значення для розробки ефективної пенсійної політики.

Організаційно - економічний механізм пенсійного забезпечення характеризується сукупністю інструментів, важелів та заходів, що використовуються для формування, розподілу та використання коштів пенсійної системи. У країнах із соціально орієнтованою економікою, таких як Україна, ключову роль у цьому процесі відіграє держава, яка виконує регулятивну, контролюючу, організаційну та гарантійну функції. Їх загальна характеристика відображена у додатку Ж.

Регуляторна функція держави у функціонуванні організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення населення в Україні є однією з ключових складових соціальної політики та має вирішальне значення для стабільності та ефективності пенсійної системи. Вона представляє собою сукупність дій, спрямованих на встановлення правил, норм та механізмів функціонування пенсійної системи, а також контроль за їх дотриманням з метою забезпечення сталості, соціальної справедливості та фінансової збалансованості пенсійного забезпечення.

Дана функція реалізується через законодавче регулювання, яке включає прийняття нормативно – правових актів, встановлення умов виходу на пенсію, регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів (рис. 2.7). Що стосується фінансового регулювання, то основний акцент ставиться на регулювання економічних і фінансових відносин у солідарній пенсійній системі. Держава, через свої відповідні державні органи регулює фінансування дефіциту її основного фінансового інституту – Пенсійного фонду України, визначає ставки, умови і особливості сплати єдиного соціального внеску, запроваджує фіскальні інструменти для залучення населення до добровільного пенсійного страхування.

Важливе значення у реалізації даної функції має соціальна регуляція, яка включає забезпечення мінімального рівня пенсій.надання соціальних доплат до пенсій малозабезпеченим категоріям населення. Вона також включає проведення пенсійної реформи через яку держава здійснює структурне регулювання, формуючи триступеневу модель пенсійної системи. Через визначення функцій та повноважень відповідних фінансових інститутів держава проводить також контрольну та наглядову діяльність у пенсійній сфері.

Регуляторна функція держави у пенсійному забезпеченні є системною, багаторівневою та динамічною. Вона охоплює не лише розробку правил, але й активну участь у реалізації пенсійної політики, контролі та стимулюванні

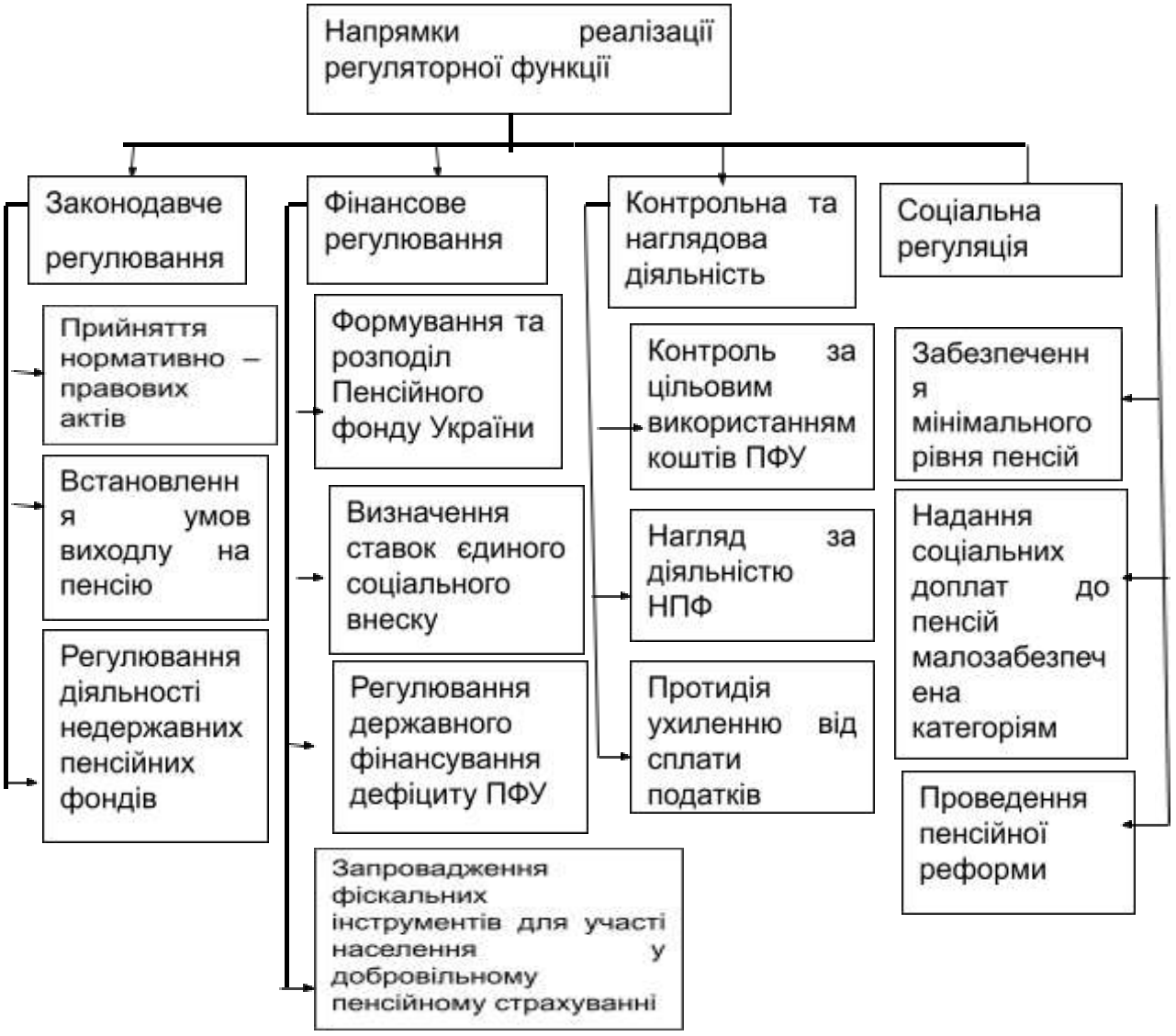

Рис. 2.7. Напрямки реалізації регуляторної функції держави при функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

Джерело: власна розробка автора з використанням [78;86]

фінансової дисципліни. Ефективне виконання цієї функції є запорукою соціального захисту літніх людей та довгострокової стабільності пенсійної системи в Україні.

Однією із важливих функцій держави для успішного функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення населення в Україні виступає контролююча. Ця функція забезпечує законність, ефективність і

прозорість у використанні ресурсів пенсійної системи та виконанні пенсійних зобов'язань. Вона спрямовує діяльність державних органів на перевірку, оцінку, моніторинг і забезпечення відповідності фактичного стану пенсійної системи встановленим законам, фінансовим нормативам, цілям та соціальним стандартам.

Основними інститутами контролю, які держава використовує у пенсійній сфері виступають: Пенсійний фонд України, Рахункова палата України, Державна податкова служба України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), Національна служба фінансового моніторингу (табл.2.17). Вони здійснюють аудити, перевірки, ревізії діяльності органів, що адмініструють пенсійні кошти, формують аналітичну звітність та публікують дані про фінансовий стан ПФУ. Важливими елементами контролю вважається впровадження електронного обліку пенсійних даних (наприклад Е – пенсія, персоніфікований облік), а також реалізація механізмів скарг та апеляцій з боку громадян.

Таблиця 2.17.

Основні інститути контролю держави у пенсійній системі України

№п/п	Інститути	Напрямки контролю
1.	Пенсійний фонд України	здійснює первинний контроль за сплатою внесків, правильністю нарахування пенсій.
2.	Рахункова палата України	перевіряє ефективність використання державних коштів у пенсійному забезпеченні.
3.	Державна податкова служба України	контролює надходження ЄСВ
4.	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)	наглядає за діяльністю НПФ
5.	Національна служба фінансового моніторингу	запобігає відмиванню коштів у сфері пенсійних накопичень.

Джерело: сформовано автором на основі використанням [78;86]

Контролююча функція держави є невід'ємною частиною управління пенсійною системою України. Її ефективне виконання сприяє стабільності організаційно - економічного механізму**,** дотриманню соціальної справедливості

та забезпеченню прав пенсіонерів**.** У сучасних умовах цифровізації ця функція набуває ще більшої значущості через потребу в оперативному реагуванні на ризики та виклики.

Проводячи дослідження організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні і визначенні ролі держави у його ефективному функціонуванні необхідно звернути увагу на її організаційну функцію. Вона виконує роль системоутворюючого чинника**,** який забезпечує практичне функціонування пенсійної системи на основі прийнятих законів і політичних рішень.

В контексті пенсійного забезпечення організаційна функція держави полягає у створенні, координації, впорядкуванні та забезпеченні ефективної взаємодії всіх елементів пенсійної системи. Це включає формування інституційної інфраструктури**,** налагодження процедур адміністрування пенсій**,** забезпечення обміну інформацією між суб'єктами системи, а також координацію взаємодії на державному та місцевому рівнях**.**

Держава застосовує різноманітні інструменти, за допомогою яких вона здійснює реалізацію організаційної функції (рис. 2.8). Особливо необхідно звернути увагу на програми розвитку пенсійної системи і організаційно – інформаційні платформи – портал ПФУ, вебпортал електронних послуг. За допомогою цих інструментів держава здійснює комунікативну підтримку і координацію між суб'єктами пенсійної системи, проводить інформаційно – роз'яснювальну роботу серед населення щодо пенсійних прав, змін у законодавстві, умов участі в системі.

Організаційна функція держави є необхідною умовою реального функціонування організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення. Саме завдяки їй відбувається перетворення політичних рішень та законодавчих норм у практичні дії**,** які забезпечують належний соціальний захист населення. Чим ефективніше держава виконує цю функцію, тим стабільніше та прозоріше працює пенсійна система.

Рис. 2.8. Основні інструменти реалізації організаційної функції держави при функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення населення в Україні

Джерело: власна розробка автора з використанням [78;86]

Вивчаючи роль держави у функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, зазначимо, що держава бере на себе зобов'язання забезпечити мінімальний рівень пенсійного доходу, навіть у разі нестачі коштів у пенсійній системі. Саме у забезпеченні реалізації права громадян на соціальний захист у старості, незалежно від економічної ситуації в країні чи фінансового стану ПФУ заключається зміст гарантійної функції держави. Вона виконує роль соціального буфера**,** що гарантує базову безпеку та підтримку населення в похилому віці.

Реалізація гарантійної функції створює основу для стабільного функціонування пенсійної системи**,** зменшує ризики соціального відчуження літніх людей та підтримує економічну безпеку громадян у старості**.** У складних економічних умовах саме ця функція гарантує, що ніхто не залишиться без мінімальних засобів для існування**.**

Дослідження і аналіз функцій держави дали змогу узагальнити основні напрямки їх реалізації при функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні (рис.2.9). Всі вони підкреслюють важливість державного регулювання процесів, що відбуваються у пенсійній сфері.

Рис. 2.9. Напрямки реалізації основних функції держави при функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

Джерело: *власна розробка автора з використанням [78;86]*

Звертає на себе увагу організаційний аспект держави у функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпезпечення громадян. Вона забезпечує координацію відносин між суб'єктами пенсійної системи, формує

її інституційну структуру, сприяє підготовці кадрів для фінансових інститутів пенсійної системи, здійснює модернізацію їх технічної інфраструктури.

Особливо важливим напрямком участі держави у функціонуванні організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян розробка і формування законодавчої бази вітчизняної пенсійної системи. Вона закріплює право громадян на пенсію, регламентує відносини між основними суб'єктами у пенсійній сфері, гарантує визначений порядок і обсяги пенсійного забезпечення.

В результаті проведених досліджень можна стверджувати, що держава здійснює значний вплив на формування і функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян України (рис.2.10).

Через регуляторну функцію вона забезпечує фінансову стабільність Пенсійного фонду України, прозорість та передбачуваність пенсійних виплат.
захист прав пенсіонерів і застрахованих осіб. Важливість організаційної функції держави полягає у тому, що вона забезпечує злагоджену та безперебійну роботу пенсійної системи, доступ громадян до пенсійних послуг у всіх регіонах країни.

Держава забезпечує соціальну стабільність в суспільстві, особливо серед пенсіонерів, забезпечує справедливий розподіл державних ресурсів відповідно до потреб вразливих верств населення. Реалізуючи гарантійну функцію у пенсійній сфері держава зміцнює довіру громадян до пенсійної системи і виступає фінансовим і соціальним запобіжником у періоди економічної нестабільності.

Значний вплив держави на функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян здійснюється через контролюючу функцію, яка дозволяє запобігати нецільовому використанню коштів, забезпечувати прозорість і підзвітність у пенсійній системі. Крім того дана функція сприяє підвищенню ефективності адміністрування пенсійних програм.

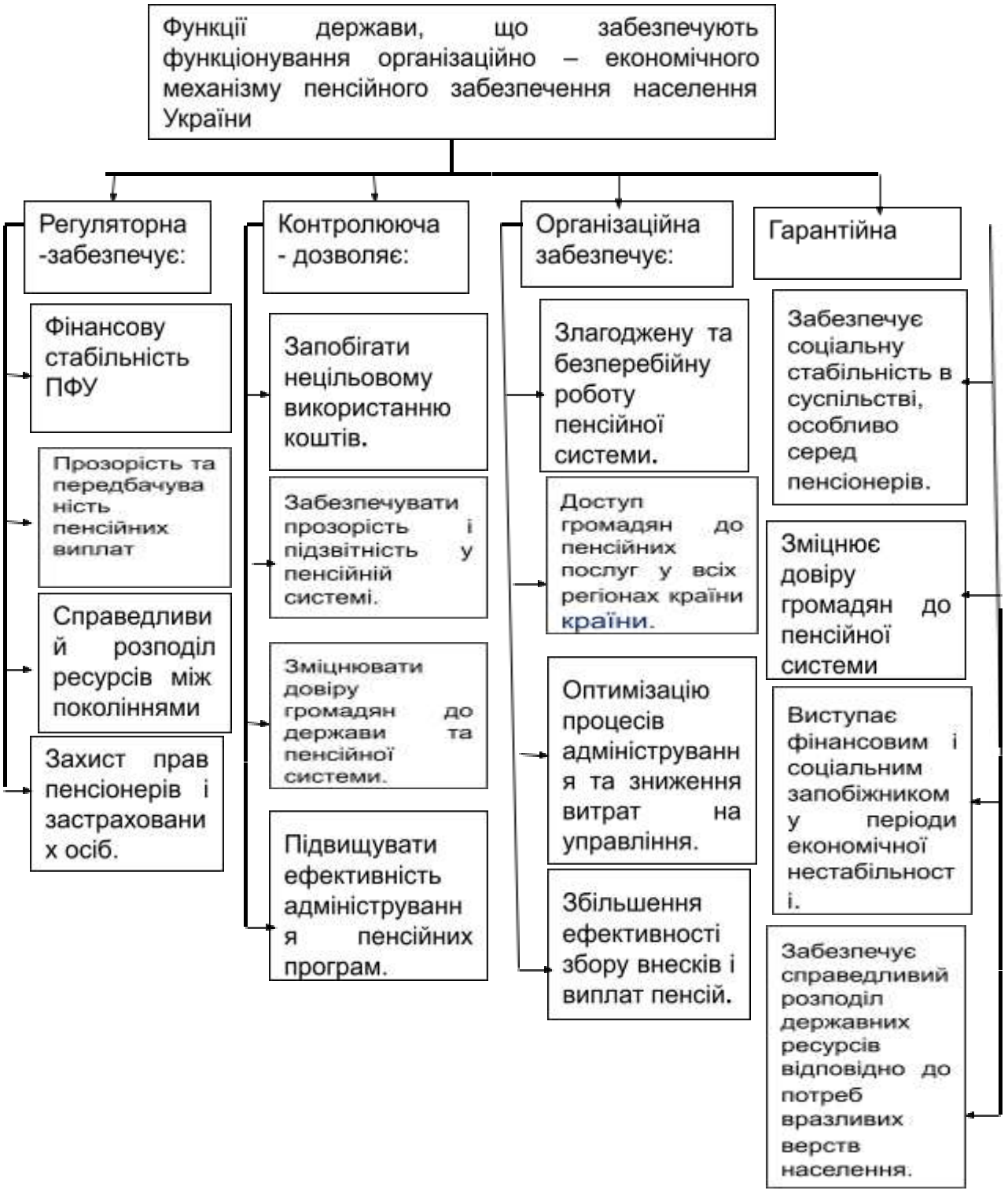

Рис. 2.10. Вплив держави на організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення населення в Україні

Джерело: *власна розробка автора з використанням вітчизняного пенсійного законодавства*

Важливо відмітити, що саме держава відіграє провідну роль у ефективному функціонуванні пенсійної системи. Вона забезпечує її законодавче регулювання, інституційне управління та фінансову стабільність.

Законодавчі документи визначають принципи, механізми та джерела фінансування пенсійної системи. Так в Конституції України гарантується право громадян на соціальне забезпечення, зокрема у старості (стаття 46) [40]. Вітчизняне пенсійне законодавство регламентує пенсійні відносини між основними суб'єктами пенсійної системи при формуванні сучасної пенсійної системи. У Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» сформована мета державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення [78]. Вона передбачає:

– проведення єдиної та ефективної державної політики у цій сфері;

– забезпечення реалізації прав громадян на пенсійне забезпечення;

– створення умов для ефективного функціонування та розвитку системи загальнообов’язкового державного та недержавного пенсійного страхування;

– забезпечення дотримання суб’єктами пенсійної системи вимог законів, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері;

– адаптація системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування до міжнародних стандартів.

Державні фінансові інститути відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та реформуванні вітчизняної пенсійної системи. Кабінет Міністрів України і безпосередньо Міністерство соціальної політики України розробили відповідні заходи і нормативно – правові акти, які сприяли реалізації чергового етапу пенсійної реформи у 2017 році. Він передбачав підвищення пенсійного віку, запровадження справедливішого підходу до нарахування стажу, автоматичне осучаснення пенсій [82]. На протязі останніх років, за участі відповідних державних інститутів, запроваджувалися електронні сервіси для підвищення прозорості (електронні кабінети, Е – пенсія).

Дослідження показують надзвичайно важливу роль держави у формуванні пенсійних ресурсів. Вона встановлює правові норми нарахування і сплати ЄСВ, через Пенсійний фонд України здійснює облік, контроль за надходженням внесків, ведення індивідуальних рахунків застрахованих осіб, забезпечує електронне адміністрування внесків (електронний кабінет платника ЄСВ, реєстр застрахованих осіб). Однак ефективність цього процесу залежить від загальної економічної ситуації, політики детінізації, запуску накопичувального рівня та довіри населення до пенсійної системи.

Вивчаючи питання державного регулювання організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян треба відзначити, що держава є ключовим суб'єктом у забезпеченні ефективного функціонування пенсійної системи. Через механізми регулювання та контролю вона не лише формує правила гри на пенсійному ринку, але й несе відповідальність за дотримання прав громадян, фінансову стабільність Пенсійного фонду та прозорість розподілу пенсійних ресурсів. Удосконалення державного контролю — критичний крок на шляху до сталої та довготривалої пенсійної реформи в Україні.

Сучасна пенсійна система України переживає непростий період свого становлення і реформування. Вона стикнулася з багатьма проблемами і викликами. Демографічна криза призводить до демографічного дисбалансу – зменшення частки працюючих громадян, що сплачують внески, у співвідношенні до пенсіонерів. На протязі останніх років має місце дефіцит Пенсійного фонду України, який визваний хронічною нестачею коштів через низький рівень заробітних плат і значну кількість пенсіонерів. Така його нестабільність ставить пенсійні виплати в залежність від бюджетних дотацій. Затримка із запуском другого рівня пенсійної системи гальмує розвиток накопичувальної компоненти, зменшує потенціал довгострокових інвестицій у пенсійні ресурси. В сукупності, наявність даних проблем, не дає змогу значно підвищити пенсійні доходи українських пенсіонерів. Існуючий рівень пенсій часто не покриває навіть їх базові потреби.

І ще одним важливим моментом, який буде впливати на підвищення ролі держави у вирішенні існуючих проблем у пенсійній сфері, на нашу думку, має бути створення ефективної системи контролю за діяльністю Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів. Через свої спеціалізовані фінансові інститути держава має контролювати дотримання вітчизняного пенсійного законодавства суб'єктами пенсійних відносин.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Результати проведеної оцінки організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні дали змогу сформувати наступні висновки:

1. Відповідно до національного пенсійного законодавства сучасна вітчизняна пенсійна система включає три рівні, які базуються на принципах пенсійного страхування і надаватиме можливість українським пенсіонерам отримувати кілька видів пенсій. Встановлено, що сучасний рівень пенсійного забезпечення громадян в Україні залишається недостатнім для забезпечення гідного рівня життя, що зумовлено низьким коефіцієнтом заміщення заробітної плати пенсіями та високим рівнем інфляційного знецінення доходів пенсіонерів.
2. Встановлено, що ключовим елементом пенсійного забезпечення в Україні залишається солідарна пенсійна система. Її функціональне призначення полягає у наданні гарантованих, хоча й обмежених за обсягом, виплат, що виконують соціальну функцію запобігання бідності серед осіб пенсійного віку. У контексті макроекономічної нестабільності, фінансових криз, низького рівня довіри до банківських інституцій та високого рівня безробіття, більшість громадян продовжує орієнтуватися саме на солідарну модель. Важливою інституційною характеристикою цієї системи виступає механізм індексації пенсій, що забезпечує їх адаптацію до динаміки інфляційних процесів.
3. Сфера пенсійного забезпечення в Україні перебуває в умовах численних системних викликів, що потребують всебічного та інтегрованого підходу до реформування. Доведено, що ключовими викликами функціонування пенсійної системи є демографічне старіння населення, скорочення чисельності платників єдиного соціального внеску та зростання навантаження на солідарну систему. Серед пріоритетних напрямів трансформації пенсійної системи слід виокремити модернізацію нормативно-правового забезпечення, підвищення рівня фінансової обізнаності населення, стимулювання розвитку недержавних пенсійних

інституцій, а також забезпечення стійкої фінансової основи системи. Лише комплексне розв'язання зазначених проблем здатне забезпечити ефективне функціонування пенсійної моделі та створити умови для гідного рівня життя осіб пенсійного віку.

4. Результати проведених досліджень свідчать про адаптивний характер пенсійної системи України до умов воєнного стану. Вона продовжує змінювати нормативно-правову базу, а також здійснює активний пошук альтернативних джерел фінансування пенсійних виплат. Основним джерелом фінансового забезпечення пенсій залишається Пенсійний фонд України, тоді як додатковими фінансовими потоками виступають трансферти з Державного бюджету та підтримка з боку міжнародних фінансових організацій. У цьому контексті триває робота над удосконаленням законодавчих механізмів, спрямованих на запровадження загальнообов'язкових накопичувальних пенсійних програм. Їх реалізація дозволить розширити фінансову базу пенсійної системи та сприятиме підвищенню рівня пенсійного забезпечення населення.

5. Виявлено, що існуючий організаційно-економічний механізм пенсійного забезпечення характеризується надмірною залежністю від солідарного рівня, що обмежує його фінансову стійкість та адаптивність до інституційних змін.

6. Обґрунтовано, що недостатній рівень розвитку накопичувального та недержавного пенсійного забезпечення знижує диверсифікацію джерел пенсійних виплат і посилює ризики для довгострокової стабільності системи.

7. З'ясовано, що організаційні недоліки адміністрування пенсійної системи (складність процедур, недосконалість обліку страхового стажу, обмежена цифровізація процесів) негативно впливають на ефективність її функціонування.

8. Встановлено, що економічний механізм пенсійного забезпечення не забезпечує належного балансу між доходами та видатками Пенсійного фонду, що обумовлює його хронічний дефіцит і залежність від державного бюджету.

9. Визначено, що держава відіграє ключову роль у функціонуванні організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, виконуючи як регуляторну, так і гарантійну функцію щодо забезпечення

стабільності, соціальної справедливості та ефективності пенсійної системи. Ефективність процесів реформування та перспективи сталого розвитку пенсійного забезпечення безпосередньо залежать від здатності державних інституцій адаптувати управлінські інструменти до динамічних соціально-економічних умов. Доведено, що державне регулювання пенсійної системи характеризується фрагментарністю та недостатньою узгодженістю нормативно-правових актів, що ускладнює реалізацію комплексних реформ у цій сфері.

10. Виявлено, що існуючі інструменти державної політики не забезпечують достатньої мотивації громадян до участі в накопичувальних пенсійних програмах та легалізації доходів.

11. Обґрунтовано, що в умовах інституційних трансформацій особливого значення набуває підвищення прозорості, підзвітності та ефективності функціонування органів, відповідальних за реалізацію пенсійної політики.

12. Узагальнено, що удосконалення організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення потребує системного підходу, який передбачає інтеграцію солідарного, накопичувального та недержавного рівнів, а також посилення ролі державного регулювання з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів.

Основні результати дослідження організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян відображені у наукових публікаціях: [97;100;102; 103;105;106;107;111].

РОЗДІЛ 3
ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО - ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

3.1. Інституційна модернізація та вдосконалення правового забезпечення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

Процес формування оптимального організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в нашій країні є досить тривалим. Його ефективність впливає на формування відповідного рівня добробуту українських пенсіонерів. Необхідно відмітити, що вплив чинників, які періодично проявляються на відповідному етапі розвитку суспільства, вимагає постійного його коригування. У контексті демографічних викликів, трансформації ринку праці та бюджетних обмежень Україна постає перед необхідністю глибокої інституційної модернізації системи пенсійного забезпечення та вдосконалення її правового і фінансово-економічного регулювання.

Інституційна модернізація — це процес структурних змін у системі управління, регулювання та контролю, спрямований на підвищення ефективності, прозорості і стійкості пенсійної системи. У контексті пенсійного забезпечення це означає створення таких інституційних рамок, які забезпечують взаємодію держави, ринку та суспільства.

В експертному середовищі відзначають, що ефективна робота інституцій пенсійної сфери дозволить покращувати функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в нашій країні в сучасних умовах. Вони забезпечують формування взаємовідносин між основними його суб’єктами, права, обов’язки, їх відповідальність, встановлення порядку нарахування і сплати страхових внесків у солідарну пенсійну систему, у накопичувальні пенсійні програми, ведення їх обліку. Важливу роль відіграють інститути, які займаються адмініструванням пенсійних активів, визначенням і

нарахуванням пенсій для населення, наданням інформації про динаміку змін, що стосуються пенсійних виплат. Для підвищення ефективності накопичувальних пенсійних програм зростає потреба у розвитку інститутів фондового ринку. Вони мають сприяти залученню фінансових інструментів фондового ринку для використання пенсійних активів у різноманітних інвестиційних проектах, створювати механізми, за допомогою якого інформуватимуть учасників другого рівня пенсійної системи про рівень їхніх інвестиційних доходів за накопичувальними пенсійними програмами, про динаміку змін в інвестиційному портфелі пенсійних активів.

Наукові дослідження засвідчують, що інститути пенсійної системи передусім належать до категорії економіко-соціальних утворень, функціонування яких спрямоване на регулювання трудових відносин у контексті пенсійного забезпечення, вплив на рівень оплати праці та доходів населення, а також на управління життєвими процесами осіб пенсійного віку. Зазначені інститути виступають елементами правової інфраструктури, що ґрунтується на відповідному законодавчому та нормативному забезпеченні. Це, у свою чергу, формує підвалини для визначення правового статусу учасників пенсійної системи, їхньої соціальної функції в суспільстві, а також для розробки та впровадження механізмів контролю у сфері пенсійного забезпечення.

У науковому середовищі утвердилася концепція, згідно з якою пенсійна система в інституційному вимірі розглядається як комплексна структурно-функціональна модель, що інтегрує економічні, соціальні та правові інститути, покликані забезпечувати реалізацію потреб і захист інтересів різних соціальних груп. Основу інституційної побудови пенсійної системи становлять економічні, організаційні та правові механізми акумулювання і розподілу матеріальних ресурсів, спрямовані на забезпечення осіб у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності чи втрати годувальника [117]

Інституційна модернізація є ключовим напрямом соціально – економічних реформ в Україні. Вона передбачає реформування організаційних засад функціонування пенсійної системи з метою підвищення її ефективності, стійкості,

справедливості та адекватності пенсійного забезпечення в умовах демографічного старіння, трудової міграції та зростання бюджетного навантаження. Основні напрямки такої модернізації відображені на рис. 3.1.

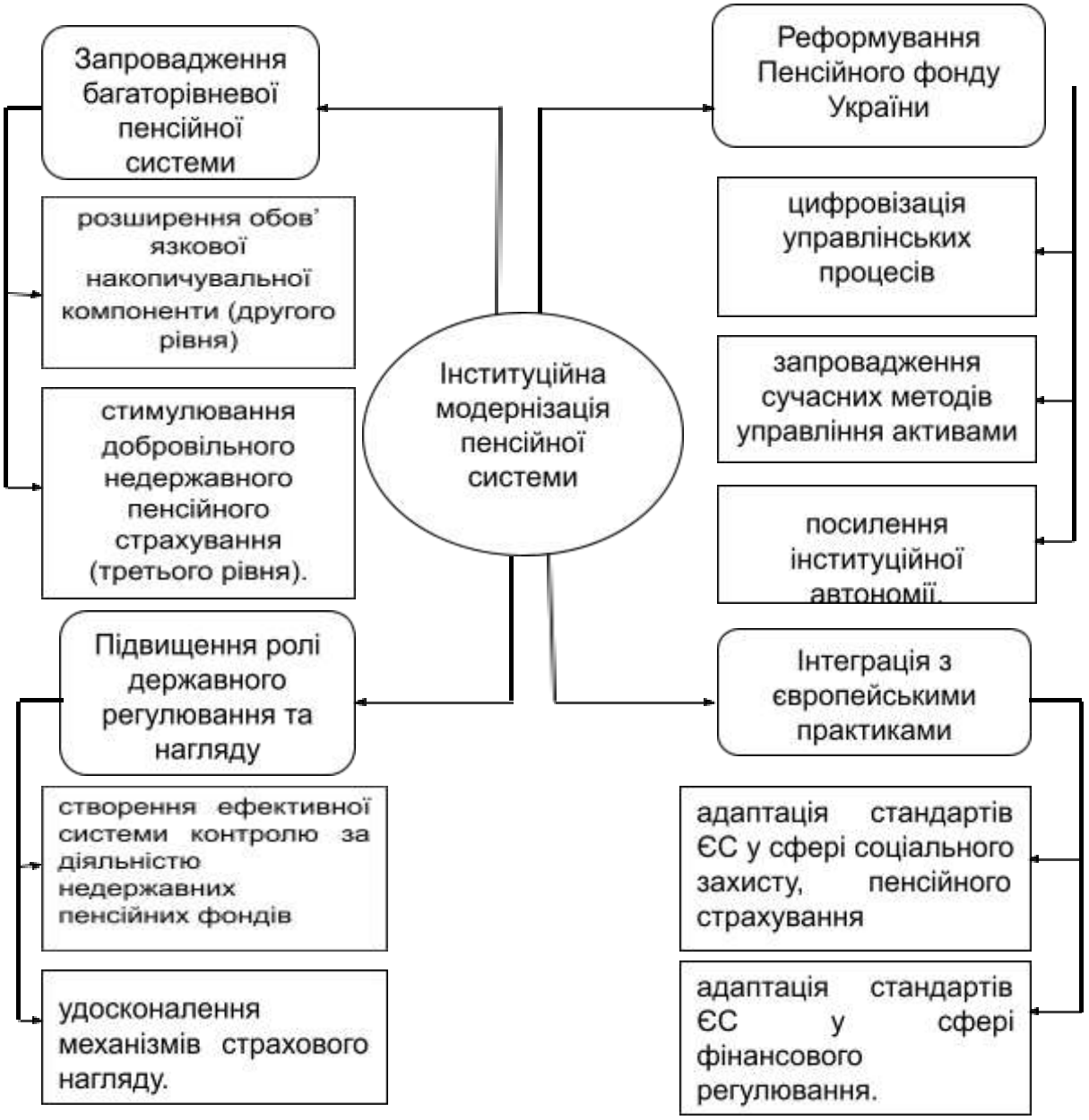

Рис. 3.1. Основні напрямки інституційної модернізації пенсійної системи

Джерело: власна розробка автора з використанням вітчизняного пенсійного законодавства

Запровадження багаторівневої пенсійної системи, зокрема – запуск другого (обов'язкового накопичувального) рівня – вважається визначальним інституційним кроком на шляху формування ефективної, сталої та соціально

орієнтованої моделі пенсійного страхування. На сьогоднішній день, це підтверджує досвід функціонування пенсійних систем європейських країн, які використовують модель багаторівневої пенсійної системи, розробленої за рекомендаціями Світового банку [113].

Другий рівень пенсійної системи має на меті диверсифікувати джерела пенсійних доходів громадян, залучити додаткові інвестиційні ресурси в економіку, посилити мотивацію до легальної зайнятості та підвищити загальний рівень пенсійного забезпечення. Його запровадження дозволяє частково зменшити навантаження на солідарну систему та створити особисті накопичення для кожного застрахованого, що згодом трансформуються в додаткові пенсійні виплати.

У нашій країні здійснюються відповідні інституційні кроки щодо запуску обов'язкової накопичувальної пенсійної системи. У Верховній Раді України в процесі розгляду знаходяться законопроєкти, пов’язані із запровадженням другого рівня вітчизняної пенсійної системи. Серед інших підготовчих дій необхідно відмітити, що відбувається ідентифікація потенційних адміністраторів накопичувальної системи, якими можуть бути Пенсійний фонд України (ПФУ) та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). Визначаються їхні функції і повноваження на цьому рівні. Крім того, ведеться активна робота щодо розробки моделей інвестування, архітектури рахунків та механізмів розподілу внесків для обов’язкових накопичувальних пенсійних програм.

Інституційна модернізація пенсійної системи України, як складова загальнонаціональної стратегії соціального захисту, передбачає не лише зміцнення державного пенсійного забезпечення, але й активне залучення недержавного сектору. Особливу увагу в цьому контексті слід приділити розвитку третього рівня пенсійної системи — добровільного недержавного пенсійного страхування (ДНПС), який виконує важливу роль у формуванні додаткових пенсійних доходів громадян, зменшенні соціального навантаження на державу та активізації внутрішнього інвестування.

У країнах ЄС третій рівень пенсійної системи є невід'ємною частиною багаторівневої моделі, яка забезпечує індивідуалізацію пенсійних накопичень та підвищує гнучкість системи. В Україні, попри наявність законодавчої бази, рівень охоплення системою ДНПС залишається низьким. Це обумовлює необхідність стимулювання участі громадян у добровільному пенсійному страхуванні через реформування інституційного середовища, вдосконалення регуляторної політики та посилення довіри до фінансових посередників. Основні такі напрями стимулювання громадян для участі у третьому рівні пенсійного забезпечення відображені у таблиці 3.1.

Для реалізації даних напрямів стимулювання потрібна узгоджена державна стратегія, яка поєднує правове регулювання, податкове стимулювання, фінансову грамотність та розвиток інфраструктури. Стимулювання добровільного недержавного пенсійного страхування є важливою складовою інституційної модернізації пенсійної системи в Україні. Розвиток третього рівня дозволить не лише підвищити фінансову спроможність громадян у пенсійному віці, а й сприятиме формуванню національного інвестиційного капіталу, розвитку українського фондового ринку. [139]

Серед важливих напрямків інституційної модернізації у пенсійній сфері є подальше реформування Пенсійного фонду України. Для підвищення ефективності діяльності даного інституту сучасні реалії вимагають здійснення цифровізації управлінських процесів, запровадження сучасних методів управління активами. посилення інституційної автономії. У експертному середовищі вважають, що саме такі пріоритети є головними для подальшого розвитку одного із основних інститутів вітчизняної пенсійної системи.

Пенсійний фонд України. як центральний орган у сфері пенсійного страхування, потребує модернізації відповідно до викликів цифрової доби. Реформування управлінських процесів із застосуванням цифрових технологій є критично важливим для підвищення ефективності функціонування фонду, прозорості прийняття рішень та поліпшення якості обслуговування громадян.

Таблиця 3.1..

Напрями стимулювання участі громадян у третьому рівні пенсійного забезпечення в Україні

№п/п	Основні напрями	Інструменти стимулювання
1.	Фіскальні стимули	- Надання податкового кредиту фізичним особам на внески до НПФ; - Податкові пільги роботодавцям, які здійснюють пенсійне страхування працівників; - Виведення накопичень з бази оподаткування при тривалому збереженні.
2.	Інституційні заходи	- Посилення ролі державного регулятора щодо моніторингу ефективності та надійності НПФ; - Акредитація та рейтингування пенсійних фондів; - Розширення участі профспілок та бізнес-об'єднань у розвитку корпоративних програм. - Інтеграція з єдиною системою пенсійного обліку. - Розвиток цифрових сервісів (онлайн-доступ до рахунків, мобільні додатки).
3.	Освітні ініціативи	- Запровадження національної стратегії з підвищення фінансової грамотності; - Інформування громадян про переваги довгострокових пенсійних накопичень; - Створення цифрових калькуляторів та онлайн-платформ для порівняння НПФ.
4.	**Підвищення довіри до системи**	- Посилення державного нагляду і контролю за діяльністю НПФ. - Встановлення механізмів захисту прав учасників**,** зокрема гарантій збереження внесених коштів. - Прозора звітність учасникам щодо стану їхніх накопичень.

Джерело: Власна розробка автора

Враховуючи ті напрацювання, які вже є у ПФУ, у експертному середовищі відмічають, що одним із основних напрямків подальшої цифровізації управлінських процесів у ньому є формування електронних сервісів для громадян (табл..3.2.). Серед їх важливих інструментів варто відзначити: кабінет застрахованої особи; електронне пенсійне посвідчення; сервіз «Автоматичне призначення пенсії».

Таблиця 3.2..

Основні напрямки цифровізації управлінських процесів у ПФУ

№п/п	Основні напрями	Інструменти цифровізації
1.	Електронні сервіси для громадян	- Кабінет застрахованої особи; - Електронне пенсійне посвідчення; - Сервіс “Автоматичне призначення пенсії”.
2.	Аналітика і прогнозування	- Використання інструментів прогнозного моделювання для оцінки демографічних ризиків; - Моніторинг заборгованості зі сплати ЄСВ у реальному часі.
3.	Кібербезпека та захист персональних даних	- Розроблено стратегії кіберзахисту інформаційних систем ПФУ; - Впроваджено протоколи багатофакторної аутентифікації та шифрування даних.
4.	Інтеграція інформаційних систем	- Обмін даними з ДПС, Мін’юстом, МВС, ДМС тощо; - Використання Єдиного державного реєстру застрахованих осіб (ЄДРЗО).

Джерело: Власна розробка автора

Важливими напрямами цифровізації управлінських процесів у ПФУ, на нашу думку, вважаються проведення аналітичної діяльності і прогнозування з використанням інструментів прогнозного моделювання, а також кібербезпека та захист персональних даних із розробленням стратегії кіберзахисту інформаційних систем Пенсійного фонду України.

Враховуючи важливість застосування цифрових технологій у діяльності ПФУ, на найближчу перспективу поставлено завдання повністю завершити цифрову трансформацію послуг даного інституту. Це дозволить набагато підвищити ефективність надання послуг громадянам. Щодо оперативності обслуговування населення у пенсійній сфері, то проводиться значна робота над розширенням можливостей мобільного застосунку ПФУ.

Варто відмітити, що з боку держави проводиться робота, яка направлена на перехід до єдиної платформи соціального захисту, яка інтегрує соціальні служби та інші відомства. Це дасть змогу більш ефективно проводити надання послуг у сфері соціального захисту і координувати діяльність спеціалізованих фінансових

інститутів з боку держави. Крім того, необхідно проводити роботу з підвищення цифрової грамотності серед пенсіонерів.

Інституційна модернізація Пенсійного фонду України має враховувати питання ефективного управління його активами. Враховуючи загрозливі демографічні тенденції, тиск на солідарну систему пенсійного забезпечення та дефіцит бюджету фонду, реформування механізмів управління пенсійними активами є не просто бажаним, а критично необхідним кроком. Сучасна світова практика демонструє, що впровадження інструментів професійного інвестування та управління пенсійними резервами дозволяє забезпечити стабільність, зростання пенсійних накопичень і зниження залежності від державного бюджету.

На сьогоднішній день Пенсійний фонд України функціонує за принципом солідарної системи**,** що не передбачає класичного інвестування активів. Кошти, які надходять до фонду, використовуються практично миттєво на виплату поточних пенсій, а їх надлишки розміщуються на депозитах у Держказначействі. У зв’язку з тим, що другий рівень вітчизняної пенсійної системи ще не має практичного застосування, механізми управління пенсійними активами мало використовують довгострокові інвестиції. Така ситуація призводить до того, що інституційна інфраструктура для управління пенсійними портфелями слабо розвинута, що обмежує доступ до ринків капіталу та інвестиційних інструментів.

Щодо перспектив подальшого реформування управління активами ПФУ в Україні, то у науковому середовищі і надалі домінує думка, що основним пріоритетом має бути запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Це дозволить формувати персоніфіковані інвестиційні портфелі для учасників накопичувальних пенсійних програм, сприятиме розробці законодавства щодо інвестування коштів ПФУ, враховуючи вимоги до прозорості, ризик - менеджменту та фінансової звітності. [136; 130; 112]

Значна увага приділяється створенню спеціалізованого фінансового інституту, який управлятиме коштами накопичувального рівня за міжнародними стандартами. У відповідних законопроектах, які подавалися до Верховної Ради, пропонуються різні інститути, які будуть виконувати дані функції. Їх розробники

пропонують таким інститутом бути Накопичувальному пенсійному фонду [78; 80; 81]. На сьогодні. серед експертів існує думка, що таким інститутом може стати державне пенсійне інвестиційне агентство.

Проведені дослідження показали, що нинішні проблеми пенсійної системи України — зокрема зростаюче фінансове навантаження на солідарний рівень, хронічний дефіцит Пенсійного фонду, адміністративна неефективність і низький рівень довіри з боку населення — вимагають не просто модернізації окремих механізмів, а комплексного інституційного переосмислення. У цьому контексті надання Пенсійному фонду України більшої інституційної незалежності є ключовим кроком до підвищення якості управління, зниження політичного впливу на фінансові рішення і створення умов для розвитку багаторівневої пенсійної системи, включно з обов'язковим накопичувальним рівнем.

На рис 3.2. зроблена спроба визначити основні шляхи інституційної автономії Пенсійного фонду України. В Україні надання ПФУ більшої самостійності має стати стратегічним напрямом реформи, що дозволить підвищити результативність управління, прозорість фінансових потоків і підготовку до запровадження накопичувального рівня пенсійної системи.

Інституційна модернізація у пенсійній сфері повинна включати розвиток недержавного пенсійного забезпечення через систему недержавних пенсійних фондів (НПФ). Вони відіграють ключову роль у диверсифікації пенсійних джерел та зниження навантаження на державний бюджет. Результативність роботи недержавних пенсійних фондів значною мірою визначається якістю державного регулювання та нагляду, які мають гарантувати захист прав учасників, фінансову стійкість системи та зниження ризиків. Відтак модернізація пенсійної архітектури повинна передбачати посилення державної присутності в регуляторних процесах і запровадження ефективного контролю за діяльністю НПФ.

Регулювання недержавних пенсійних фондів в Україні здійснюється на основі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [86] та підзаконних нормативних актів. Основним наглядовим органом є Національна

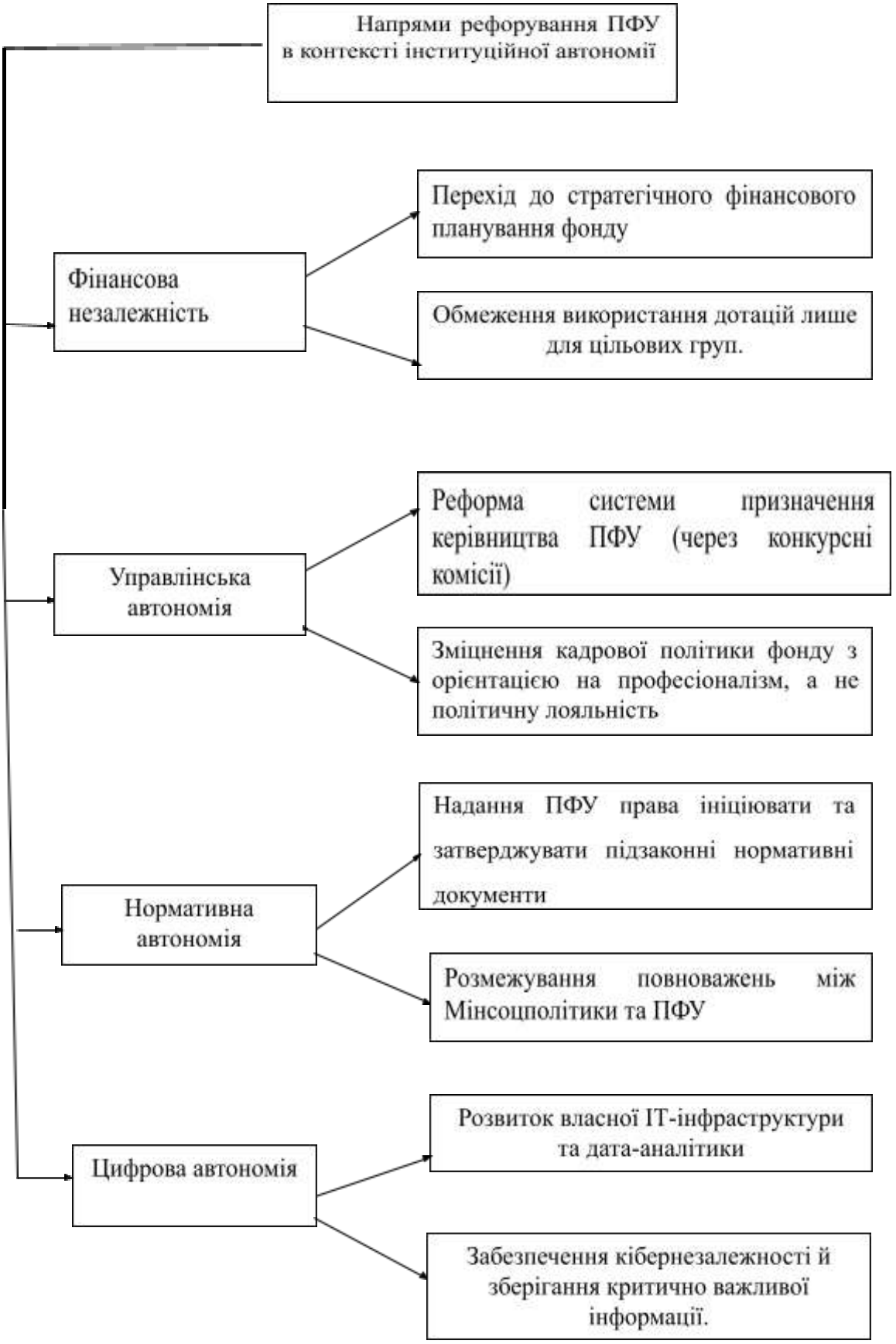

Рис. 3.2. Шляхи посилення інституційної автономії Пенсійного фонду України

Джерело: Власні розробки автора

комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), яка здійснює ліцензування, контроль за діяльністю НПФ, а також впроваджує вимоги до звітності та ведення обліку.

На нашу думку інституційні зміни повинні бути направлені на підвищення ефективності відносин між основними суб'єктами системи недержавного пенсійного забезпечення. Для цього потрібно впроваджувати прозорі механізми між регуляторами, недержавними пенсійними фондами та учасниками добровільних накопичувальних пенсійних програм. Важливу роль у вирішенні цього питання зіграло б створення єдиного централізованого органу нагляду за пенсійним забезпеченням із розширеними повноваженнями. Крім того у експертному середовищі вважають, що до діяльності наглядових органів необхідно залучати міжнародних експертів, а також, в цілому, підвищувати їх компетентність.

Інституційна модернізація пенсійної системи України, зокрема у частині розвитку недержавних пенсійних фондів, потребує комплексного підходу до підвищення ролі державного регулювання та нагляду. Впровадження сучасних механізмів контролю, що базуються на кращих міжнародних практиках, а також технологічна модернізація системи нагляду, сприятимуть підвищенню фінансової стійкості НПФ, захисту прав вкладників і загальному підвищенню довіри до пенсійної системи.

Проводячи пенсійні реформи, на протязі останніх десятиріч, Європейський Союз сформував комплекс стандартів і рекомендацій, спрямованих на забезпечення фінансової стабільності, захист прав застрахованих, підвищення прозорості та ефективності пенсійних систем. Законодавча база передбачає застосування моделі багаторівневої пенсійної системи в країнах ЄС [165]. Це дозволяє розподілити ризики, підвищити гнучкість системи та залучити додаткові фінансові ресурси.

Якщо аналізувати виклики адаптації пенсійної системи України до стандартів ЄС, то варто зазначити, що українське законодавство потребує системного оновлення, що стосується умов та порядку ліцензування, вимог до

структури активів пенсійних фондів, механізмів нагляду, захисту прав учасників. Серед інших факторів необхідно відмітити: відсутність повної автономії наглядових органів, недовіру населення до недержавних пенсійних інститутів, низький рівень фінансової грамотності, економічну нестабільність. Вони стримують активне впровадження накопичувальних пенсійних моделей.

Україна вже здійснила низку кроків із гармонізації законодавства у сфері пенсійного страхування, однак нормативна база потребує подальшого удосконалення з урахуванням директив ЄС, зокрема щодо вимог до капіталу, процедур нагляду та звітності пенсійних фондів. Варто також зазначити, що низький рівень автономії регуляторних органів, обмежені технічні ресурси, а також недостатній рівень компетентності кадрів у сфері фінансового регулювання ускладнюють адаптацію ризик-орієнтованих підходів.

Проаналізувавши досвід європейських країн щодо реформування пенсійних систем і необхідність наближення до стандартів ЄС у таблиці 3.3. запропоновані основні шляхи інтеграції європейських практик у пенсійну систему України. Більшість із них направлені на удосконалення законодавчої бази, посилення інституційної спроможності, підвищення фінансової грамотності громадян, забезпечення відкритої інформації про діяльність пенсійних фондів.

Інституційна модернізація пенсійної системи України, є стратегічно важливою для забезпечення стабільності, прозорості та ефективності пенсійної системи. Впровадження багаторівневих моделей пенсійного забезпечення, формування сильних і незалежних регуляторних інституцій, цифровізація процесів, а також активне інформування громадськості сприятимуть підвищенню довіри до пенсійної системи та її адаптації до сучасних соціально-економічних викликів.

Узагальнюючи результати дослідження, що стосуються інституційної модернізації пенсійної системи України, було б доцільно сформувати інституційну модель організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. Саме вона відіграє ключову роль у формуванні

Таблиця 3.3..

Пріоритетні шляхи інтеграції європейських практик в пенсійну систему України

№п/п	Пріоритети	Основні рекомендації
1.	Законодавче реформування	- Впровадження комплексного законодавства, яке відображає директиви ЄС щодо пенсійного страхування; - Визначення чітких критеріїв ліцензування і контролю пенсійних фондів; - Запровадження механізмів оцінки ризиків та захисту прав вкладників.
2.	Посилення інституційної спроможності	- Формування незалежного органу нагляду з широкими повноваженнями; - Підвищення кваліфікації кадрів через навчальні програми за європейськими стандартами; - Запровадження цифрових технологій для оперативного моніторингу та управління
3.	Соціальна політика та інформування громадськості	- Розробка програм підвищення фінансової грамотності; - Забезпечення відкритості інформації про діяльність пенсійних фондів; - Сприяння формуванню культури особистої пенсійної відповідальності.

Джерело: власна розробка автора

справедливої, стабільної та ефективної системи соціального захисту громадян пенсійного віку. В умовах демографічних викликів, бюджетних обмежень та необхідності забезпечення солідарності поколінь удосконалення інституційної архітектури пенсійної системи є особливо важливим фактором у контексті соціально – економічного розвитку України.

На рис 3.3. зроблена спроба сформувати інституційну модель організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в нашій країні в умовах сьогодення.

Пенсійна система України наразі значною мірою базується на солідарному принципі, що призводить до зростаючого тиску на державний бюджет і ставить під загрозу її фінансову стабільність, особливо в умовах демографічного старіння. Запровадження другого рівня пенсійної системи залишається нереалізованим

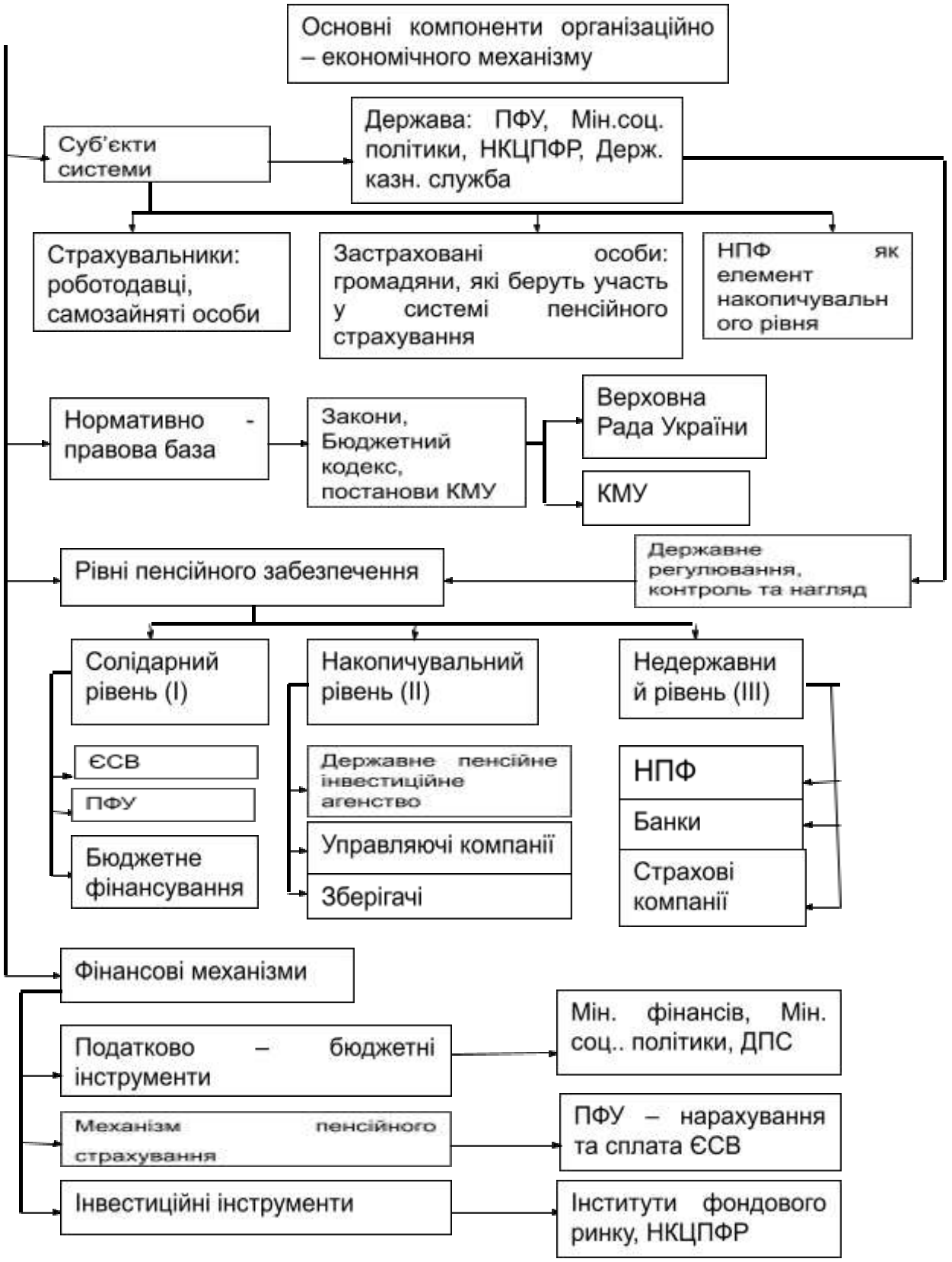

Рис.3.3. Інституційна модель організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян України

Джерело: : Власна розробка автора

через інституційну нестабільність та дефіцит громадської довіри до державних органів.

Крім того, слабко розвинена система недержавного пенсійного забезпечення ускладнює диверсифікацію джерел доходів громадян у пенсійному віці.

Для диверсифікації доходів громадян при досягненні пенсійного віку серед науковців домінує думка про більш широке використання накопичувальних пенсійних програм. У запропонованій моделі передбачається інституціоналізація накопичувального рівня, за допомогою якої повинна бути сформована чітка архітектура управління активами, контролю за ними та відповідальності за дотриманням вітчизняного пенсійного законодавства.

Державне регулювання, контроль та нагляд повинні відігравати ключову роль роль для підвищення довіри населення до пенсійної системи. Інституційне посилення наглядових органів, цифровізація контролю, гарантії для учасників і прозорість дій — ключові передумови стабільного функціонування НПФ та зміцнення їхнього внеску у майбутнє пенсійне забезпечення українців.

Фінансові механізми пенсійного забезпечення громадян потребують постійного вдосконалення і розвитку. Вони вимагають, щоб спеціалізовані інститути, які задіяні у їх функціонуванні оперативно реагували на виклики у пенсійній сфері. Особливо це стосується реформування підходів до нарахування пенсій, зокрема переходу до більш гнучкої моделі обліку трудового стажу та страхових внесків.

Враховуючи, що пенсійна система визначена як один із пріоритетних напрямків у виконанні Угоди про асоціацію з ЄС, національне пенсійне законодавство повинно бути гармонізовано із європейськими стандартами. Відповідно функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян має відповідати європейським підходам до пенсій. Це означає, що вітчизняне пенсійне законодавство повинно відображати принципи прозорості, недискримінації, фінансової стійкості у пенсійній сфері. Пенсійні активи громадян повинні бути захищені відповідними законодавчими документами, навіть при банкрутстві пенсійного фонду.

Громадяни України повинні користуватися пенсійними правами у межах ЄС. Для цього необхідно імплементувати відповідні директиви ЄС щодо діяльності інститутів професійного пенсійного забезпечення [167], а також вимоги до капіталу і управління ризиками [199].

Законодавчі документи у сфері пенсійного забезпечення повинні передбачати прозорість інвестування, звітність, незалежність аудиту. Цим самим вони сприятимуть впровадженню європейських практик управління пенсійними фондами, що дозволить прискорити їх адаптацію до європейських стандартів корпоративного управління.

3.2. Розвиток накопичувального пенсійного забезпечення як стратегічний пріоритет розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян.

Формування багаторівневої пенсійної системи розглядається більшістю українських і зарубіжних дослідників як ключовий індикатор соціалізації економіки в галузі пенсійного забезпечення. Важливим чинником успішного функціонування такої системи є забезпечення одночасної взаємодії всіх її рівнів, що дозволяє гармонійно поєднувати солідарні та накопичувальні механізми. Це, у свою чергу, створює передумови для побудови ефективної та збалансованої пенсійної моделі, а також сприяє розвитку фінансових взаємовідносин між ключовими учасниками пенсійного процесу.

В умовах демографічного старіння та нестабільності трудового ринку традиційна солідарна модель дедалі більше втрачає здатність забезпечувати гідний рівень життя громадян похилого віку. У цьому контексті стратегічного значення набуває розвиток накопичувального рівня пенсійного забезпечення, що є складовою модернізації організаційно - економічного механізму пенсійної системи.

Упровадження обов’язкової накопичувальної складової, що становить другий рівень національної пенсійної системи, розглядається як один із ключових напрямів у формуванні нової стратегії розвитку пенсійного страхування на найближчі роки. Важливою умовою ефективного запуску цієї системи є чітке визначення принципів її організації, структури управління та основних механізмів функціонування.

Як уже зазначалося, міжнародна практика функціонування накопичувальних пенсійних систем свідчить про важливість як соціального, так і економічного аспектів їх реалізації. Саме ця модель сприяє створенню потужного інвестиційного потенціалу, який може стабілізувати фінансову ситуацію всередині країни та виступати інструментом посилення стійкості у періоди економічної турбулентності [5]. Акумульовані в межах другого рівня пенсійні кошти здатні стати каталізатором довготривалого економічного зростання, стимулювати розвиток виробництва й активізувати реальний сектор економіки. Усе це підкреслює провідне значення макроекономічного чинника в архітектурі накопичувального пенсійного страхування.

У кінці XX століття, на тлі стрімкого науково-технічного прогресу та зростання рівня життя, одночасно почав посилюватися процес депопуляції. Оскільки солідарна модель пенсійного забезпечення, розроблена за принципами Бісмарка, передбачає стабільне або позитивне зростання чисельності населення, то в багатьох країнах — зокрема європейських — де спостерігається демографічний спад, виникла криза систем розподільчого типу. Ще у 1980-х роках деякі держави ініціювали пенсійні реформи, що передбачали відхід від традиційної солідарної моделі на користь накопичувальних, капіталізованих систем, або ж впровадження багаторівневих пенсійних схем. Так, у країнах Латинської Америки (зокрема в Чилі) було повністю замінено солідарну модель на накопичувальну, тоді як у Європі та США запровадили змішані системи з декількома рівнями.

У науковому середовищі відмічають, що ключовою особливістю нових моделей є те, що пенсійні внески не використовуються для поточних виплат, а

накопичуються на індивідуальних рахунках та інвестуються у різні фінансові інструменти. У результаті кошти збільшуються за рахунок інвестиційного доходу. За прогнозами ініціаторів реформ, повний або частковий перехід до накопичувальних систем повинен забезпечити низку переваг:

- незалежність пенсій від поточних доходів працюючого населення та бюджетного фінансування;
- можливість особистого вибору пенсійної програми;
- захист від інфляції завдяки приросту капіталу;
- формування потужної внутрішньої бази інвестиційних ресурсів для розвитку економіки [29; с. 121].

Варто зазначити, що навіть у найбільш розвинених країнах Європи питання забезпечення фінансової стійкості пенсійних систем та достатнього рівня пенсій залишається актуальним і викликає серйозне занепокоєння серед фахівців і суспільства. В умовах обмежених фінансових ресурсів уряди змушені вдаватися до складних, а іноді й непопулярних рішень для збереження життєздатності пенсійної системи. До таких кроків належать підвищення розміру пенсійних внесків, збільшення відсоткових ставок на відрахування, обмеження або призупинення індексації виплат, а також зменшення початкових розмірів пенсій. Подібні реформи вже були впроваджені в ряді країн. Зокрема, багато європейських держав вдалися до зниження коефіцієнта заміщення — тобто частки пенсії у співвідношенні до середнього рівня заробітку, який особа мала до виходу на пенсію. На цьому акцентують свою увагу окремі науковці у нашій країні [23].

В Україні процес реформування пенсійної системи триває вже понад двадцять років і здійснюється відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду, Світового банку та Європейського Союзу [202;177]. За цей час були впроваджені важливі структурні зміни, однак їх ефективність суттєво обмежується двома ключовими макроекономічними чинниками: по-перше, низьким рівнем доходів у більшості населення, а по-друге, надмірним демографічним навантаженням на осіб, які сплачують соціальні внески. Як

результат, за рівнем пенсійного забезпечення Україна значно поступається середньо європейським стандартам.

Варто зазначити, що на початку 1990-х років, після розпаду Радянського Союзу, економічна позиція України була доволі сильною — вона мала другу за обсягом економіку серед республік СРСР і навіть випереджала Польщу за стартовими показниками. Так, у 1990 році ВВП України становив 81,5 млрд доларів США, тоді як польський — 62,1 млрд. Проте через серію невдалих реформ, поширення корупції, утвердження олігархічної моделі влади та постійне, а згодом і відверто агресивне втручання з боку Росії, ситуація докорінно змінилася. Уже в 2018 році ВВП України досяг лише 131 млрд доларів, тоді як ВВП Польщі — 586 млрд. Рівень ВВП на душу населення у цей період також істотно різнився: 3,1 тис. доларів в Україні проти 15,4 тис. доларів у Польщі. [160]

Економічний рівень країни безпосередньо впливає на стан її пенсійного забезпечення. У випадку України ситуація ускладнюється не лише слабким економічним розвитком, а й значним скороченням платників соціальних внесків, що стало наслідком депопуляційних процесів та втрати частини територій через окупацію Криму і частини Донбасу. У результаті кількість пенсіонерів майже зрівнялася з кількістю працюючих, що істотно підриває фінансову стійкість розподільчої пенсійної системи, яка й без того є менш збалансованою у порівнянні з пенсійними моделями країн Європейського Союзу.

Це зумовлює необхідність прискореного розвитку накопичувального компонента пенсійного забезпечення, адже лише таким чином можна сподіватися на підвищення коефіцієнта заміщення — співвідношення пенсії до попереднього заробітку. Наразі цей показник в Україні становить приблизно 30 %, що значно нижче рекомендованого Міжнародною організацією праці рівня у 40 % [65]. Додатковим ускладненням є і той факт, що середня заробітна плата в Україні суттєво поступається середньо європейським показникам, що обмежує можливості як для заощаджень, так і для ефективного формування пенсійного капіталу.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень та аналітичних матеріалів, присвячених розвитку та зміні накопичувальних пенсійних систем як в Україні, так і в країнах ЄС, досі не вироблено узгоджених та ефективних підходів до гарантування достойного рівня життя громадян після виходу на пенсію. Це свідчить про необхідність подальшого глибокого вивчення даної проблематики.

Відповідно до вітчизняного пенсійного законодавства другий рівень пенсійної системи — накопичувальний — базується на індивідуальному обліку внесків громадян, що спрямовуються на спеціальні персоніфіковані рахунки. Зібрані кошти не просто зберігаються, а інвестуються у різні фінансові активи з метою отримання прибутку в довгостроковій перспективі, що дозволяє сформувати власний пенсійний капітал. [78].

Рис. 3.4. Стратегічна роль накопичувального рівня у розвитку організаційно –економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

Джерело: Власні розробки з використанням вітчизняного пенсійного законодавства

Для підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян практичне застосування накопичувального рівня має важливе значення. Його значення і стратегічна роль відображені на рис. 3.4.

При успішному запровадженні і використанні обов’язкового накопичувального пенсійного забезпечення передбачається зменшення навантаження на державний бюджет. Накопичувальні пенсійні програми дадуть змогу залучати додаткові фінансові ресурси у пенсійну сферу. Також важливим чинником, який свідчить про переваги використання накопичувального рівня у вітчизняній пенсійній системі, є мобілізація довгострокового інвестиційного ресурсу. Це повинно сприяти розвитку національного фондового ринку, широкому використанню різноманітних його продуктів у пенсійній сфері. Окремі українські дослідники у своїх наукових працях вивчають інвестиційну привабливість пенсійних активів та приділяють значну увагу аналізу ефективності різних моделей їх інвестування [146].

За переконаннями вітчизняних науковців успішність накопичувальних пенсійних програм і, в цілому всього накопичувального рівня, в значній мірі буде залежати від формування довіри громадян до пенсійних інституцій та підвищення їх фінансової грамотності [7]. У населення країни має бути сформована культура заощадження. Персоніфікованість накопичень буде стимулювати громадян до необхідності здобувати знання щодо видів інвестиційних портфелів, вміння характеризувати і аналізувати різні види цінних паперів, у які можна вкладати власні пенсійні активи, оцінювати їх вартість і розміри інвестиційних доходів. Відповідно буде підвищуватися їх фінансова дисципліна, що сприятиме ефективності накопичувального рівня.

Запровадження обов’язкового накопичувального рівня вітчизняної пенсійної системи супроводжується дискусіями як у науковому, так і експертному середовищах. Світлана Черкасова відзначає, що ключовими бар'єрами для його успішного запровадження виступають: економічна нестабільність, недовіра, інституційні проблеми [138]. Для ефективного функціонування другого рівня

української пенсійної моделі мають бути створені відповідні умови, проведені підготовча і організаційна роботи. У таблиці 3.4. відмічені основні інституційні і економічні передумови, які впливають на успішне запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення.

Таблиця 3.4.

Основні чинники (передумови та умови) ефективного впровадження обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення

№п/п	Основні чинники	Зміст
1.	Нормативно - правова база	- Прийняття чіткого та прозорого законодавства щодо діяльності пенсійних фондів, адміністраторів, зберігачів активів. - Визначення механізмів контролю, звітності та захисту прав учасників системи. - регулювання діяльності адміністраторів, зберігачів та компаній з управління активами.
2.	Інституційна інфраструктура	- Створення надійних інститутів управління активами та ефективного нагляду (Нацкомфінпослуг, НКЦПФР тощо); - Забезпечення прозорої конкуренції між недержавними пенсійними фондами - Забезпечення надійне управління активами та захист прав учасників.
3.	Державний нагляд та гарантії	- Убезпечення системи від зловживань та втрати довіри. - Мінімальні державні гарантії щодо збереження накопичень та обмеження ризиків зловживань;
4.	Підвищення фінансової грамотності і мотивація до участі у системі	- Розробка програм підвищення фінансової грамотності; - Інформаційна та просвітницька кампанія. - Підвищення довіри до пенсійних інституцій.
5.	Макроекономічна стабільність	- Забезпечення довгострокової дохідності інвестицій накопичень.

Джерело: Власна розробка автора

Впровадження обов'язкової накопичувальної системи, що становитиме другий рівень національної пенсійної моделі, виступає одним із ключових напрямів стратегії розвитку пенсійного страхування в Україні. Необхідність цього кроку закріплена у низці нормативно-правових актів, зокрема у **Законі України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"** (№ 1058-IV від 9

липня 2003 року), де визначено трирівневу структуру пенсійної системи, а також у **Законі України "Про недержавне пенсійне забезпечення"** (№ 1057-IV від 9 липня 2003 року), який регламентує діяльність пенсійних фондів [78; 86]. Крім того, питання поетапного запровадження другого рівня розглядається у **Стратегії реформування пенсійної системи України**, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України № 969-р від 13 грудня 2017 року, де наголошено на важливості розвитку накопичувального компонента для забезпечення фінансової стійкості системи в умовах демографічного старіння [93]

Запровадження другого рівня планується лише після завершення воєнного стану, стабілізації економіки та формування ринку адміністраторів. Ця ініціатива також обумовлена рекомендаціями МВФ щодо фіскальної відповідальності та ризик-аналізу перед внесенням змін до пенсійного законодавства .

На протязі останніх років до Верховної Ради України внесено кілька законопроєктів про запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення. Кожний із них пропонував відповідні умови і механізми функціонування другого рівня української пенсійної системи. Одним із них є зареєстрований проект закону №9212, який передбачає що у перші три роки система адмініструватиметься Державним накопичувальним фондом, забезпечуючи гарантію повернення коштів. Згодом планується залучення недержавних пенсійних фондів. Що стосується сплати страхових пенсійних внесків, то планується поступове збільшення частки внесків: від 2 % у перший рік до 3 – 4 % у наступні роки. При цьому кожному працівнику буде відкрито особовий рахунок у Державному накопичувальному фонді, на якому будуть відображатися його пенсійні активи і він зможе спостерігати за динамікою їх вартості [83]

Функціонування накопичувального рівня вимагає інституційної та цифрової трансформації у пенсійній сфері. Державні інституції працюють над створенням Державного накопичувального пенсійного фонду, який протягом початкового періоду виконуватиме роль адміністраторів другого рівня пенсійної системи. Міністерство соціальної політики розробляє Цифрову платформу для

ведення персоніфікованих пенсійних рахунків та електронний механізм аудиту накопичень[125]

Що стосується модернізації діяльності ПФУ і можливостей його використання на початковому етапі функціонування другого рівня, то у 2022–2023 роках відбулося об'єднання Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду України, а також впровадження електронного обліку робочого стажу й автоматичне призначення пенсій. Громадяни можуть добровільно укладати внески для покращення майбутніх пенсійних виплат. Передбачається також повернення ПФУ функцій, що стосуються сплати, обліку і контролю за ЄСВ, які виконувала, на протязі останніх років, Державна податкова служба.

Для ефективного функціонування накопичувального рівня важливо не лише нормативне підґрунтя, а й чітко визначити організаційний механізм, який би гарантував надійність, прозорість і стабільність системи. Він представляє собою сукупність інституційних, правових і процедурних елементів, які регулюють

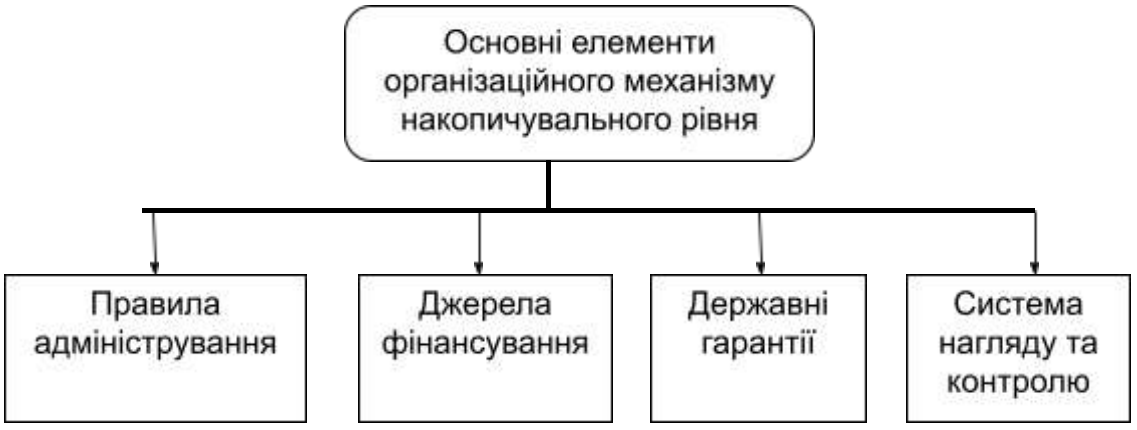

Рис. 3.5. Основні елементи організаційного механізму накопичувального пенсійного рівня пенсійної системи

Джерело: Власна розробка автора з використанням вітчизняного пенсійного законодавства.

функціонування системи накопичення пенсій. Його чітка структура є запорукою довіри громадян до нової моделі пенсійного забезпечення. Основними елементами

організаційного механізму вважаються: правила адміністрування, джерела фінансування, державні та система нагляду та контролю (рис.3.5).

Правила адміністрування дають змогу визначити процес організації обліку, зарахування внесків, ведення персоніфікованих рахунків учасників, звітування та інформування. На рис 3.6. відображено, що саме повинна забезпечувати система адміністрування обов'язкового накопичувального пенсійного рівня

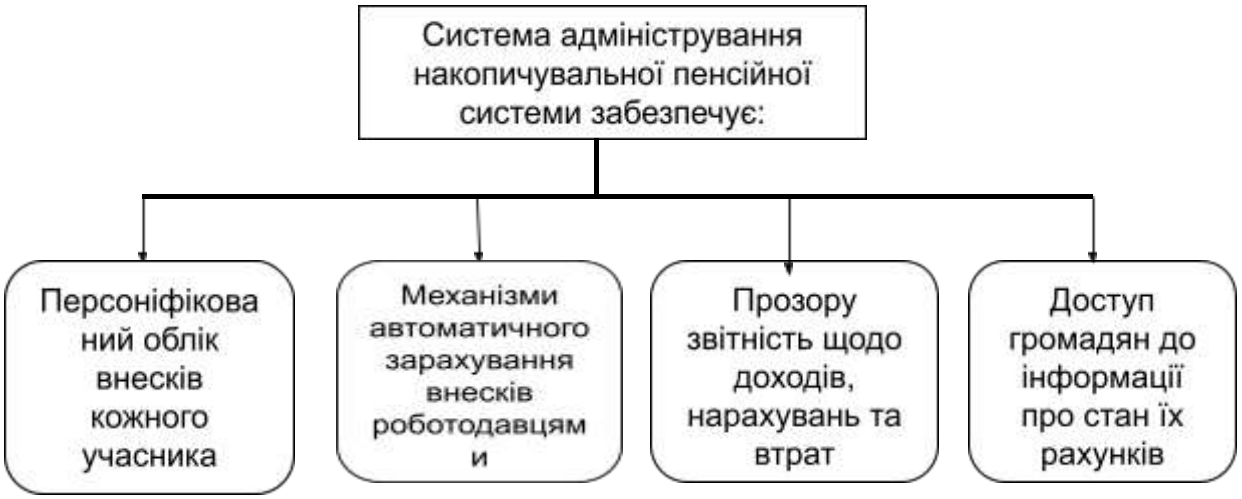

Рис. 3.6. Основні складові елементи, які забезпечує система адміністрування накопичувального рівня вітчизняної пенсійної системи

Джерело: Власна розробка автора з використанням вітчизняного пенсійного законодавства.

Із даного рисунку видно, що роль адміністратора у системі обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення, є надзвичайно важливою і відповідальною. Тому даному інституту приділяють значну увагу як у науковому середовищі, так і серед експертів і фахівців. Адміністратором накопичувального рівня має бути незалежна професійна структура, або державна установа, яка діє за чіткими правилами та стандартами.

Важливо відмітити, що значну увагу розвитку накопичувального пенсійного рівня приділяють міжнародні фінансові інституції. Серед них необхідно відмітити Світовий банк, який запропонував концепцію трирівневої пенсійної системи [202]. Саме вона стала основою для реформ у країнах Східної Європи. Що стосується адміністрування накопичувального пенсійного рівня, то Світовий банк пропонує

модель централізованого адміністрування, де основні функції — ведення персоніфікованого обліку, розподіл активів, інформування учасників — здійснюються або єдиним адміністратором, або в рамках автоматизованої інформаційної системи. Такий підхід зменшує транзакційні витрати й підвищує прозорість [113].

Формування сучасної вітчизняної пенсійної системи передбачає свій варіант адміністрування другого рівня. Українська модель, як зазначено у Концепції розбудови другого рівня пенсійної системи, визначає участь кількох суб'єктів адміністрування — Пенсійного фонду України, компаній з управління активами, банків-зберігачів — із чітким розмежуванням функцій і контролем за дотриманням процедур [61].

Важливим елементом організаційного механізму обов’язкового накопичувального пенсійного забезпечення виступають джерела його фінансування. На сьогоднішній день вирішення цього питання є одним із ключових для успішного запровадження другого рівня вітчизняної пенсійної системи. Для того щоб система накопичувального пенсійного забезпечення ефективно функціонувала у довгостроковій перспективі потрібна наявність чітко визначених та стабільних джерел фінансування.

Відповідно до одного із базових вітчизняних пенсійних законодавчих документів внески до Накопичувального пенсійного фонду є частиною єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, який сплачують учасники системи накопичувального пенсійного забезпечення. Ці кошти перераховуються до відповідного фонду у таких пропорціях: у перший рік дії перерахування – 2% від бази нарахування єдиного соціального внеску, визначеної для учасників, а в кожному наступному році цей відсоток збільшується на 1%, допоки не досягне 7%. Після цього внески продовжують сплачуватися у розмірі 7%.[82]

Постійні зміни в економіці країни, впливи світових фінансових криз, коливання на міжнародних фондових ринках, а також демографічні тенденції змушують переглядати та оновлювати законодавство щодо впровадження другого

рівня пенсійної системи. Упродовж останніх років експерти, науковці та спеціалісти в галузі пенсійного забезпечення підготували низку законопроєктів, що визначають порядок і умови функціонування системи обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Один із таких документів, нещодавно розглянутий Верховною Радою, — законопроєкт «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» № 9212 від 17.04.2023 року. Ним також обгрунтовується необхідність запровадження накопичувального складника, а величина сплати обов'язкових накопичувальних відрахувань, на протязі перших трьох років, пропонується на рівні 2% із збільшенням до 4%. [83].

Що стосується фінансування накопичувальних пенсійних програм, то передбачається використання таких джерел:

- обов'язкових внесків працівників;

- коштів роботодавців, якщо це передбачено законодавством;

- державного співфінансування, особливо стосується стимулювання участі молоді;

- добровільних внесків громадян;

- інвестиційний дохід [126].

Для успішного вирішення цього питання важливе значення має необхідність балансування фіскального навантаження між учасниками накопичувальної пенсійної системи та державою. Як відмічає Національний інститут стратегічних досліджень, це дасть можливість уникати надмірного тиску на бізнес або бюджет [62].

У експертному середовищі вважають, що ключовм питанням щодо джерел фінансування другого рівня української пенсійної системи виступає встановлення оптимальної величини відсотка заробітної плати, що спрямовується до накопичувального рівня. Адже його розміри і сплата можуть впливати на навантаження на бізнес і фонд оплати праці. Тому важливо досить комплексно, із врахуванням багатьох факторів і чинників, обґрунтувати розміри страхових пенсійних внесків до накопичувальних пенсійних програм.

Питання гарантій безпеки накопичень є ключовим для формування довіри громадян до системи. Ефективний нагляд є умовою запобігання зловживанням, шахрайству та неефективному управлінню активами. Державні гарантії у світовій практиці виконують подвійну функцію: захищають заощадження учасників у разі банкрутства пенсійних фондів та стимулюють участь населення в накопиченні. Наприклад, у Великій Британії діє Pension Protection Fund**,** який компенсує втрати у випадку неплатоспроможності фонду [193].

В Україні питання гарантування визначено у Концепції пенсійної реформи 2009 року, де наголошується на потребі формування механізмів захисту пенсійних активів через державні чи приватні гарантійні фонди та зазначено необхідність нормативного врегулювання збереження коштів учасників навіть у разі банкрутства фондів. [92].

Особливістю накопичувального рівня пенсійної системи є те, що при його функціонуванні можуть проявлятися ризики інвестування. Тому держава повинна через своє законодавство гарантувати учасникам накопичувальних пенсійних програм відповідні базові гарантії (рис.3.7). Без них, в країні з нестабільною економікою, рівень довіри громадян буде низьким.

Організація системи нагляду за використанням пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм вважається важливою складовою організаційного механізму накопичувального рівня української пенсійної системи. Ефективний нагляд є умовою запобігання зловживанням, шахрайству та неефективному управлінню активами. У дослідженнях OECD наголошено, що незалежність регулятора, прозорість звітності та цифрова трансформація нагляду є визначальними для довготривалої стійкості системи [188.].

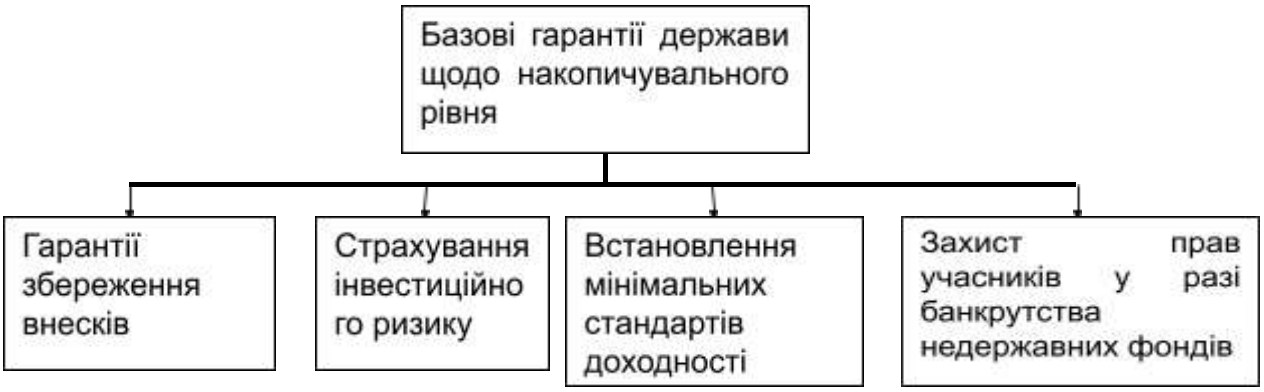

Рис. 3.7. Державні гарантії для учасників накопичувального рівня вітчизняної пенсійної системи

Джерело: власна розробка автора з використанням [*92*].

Український досвід також демонструє спроби формування наглядових інституцій: за концепцією НКЦПФР, до нагляду залучаються державні регулятори, внутрішній аудит, зовнішній аудит, а також публічна звітність рис. 3.8 [61]. Подібні підходи підтримуються також у дослідженнях аналітичної мережі ANTS – Мережі захисників доброчесності**,** яка рекомендує імплементацію інституційного нагляду на основі практик країн ЄС (Швеції, Нідерландів, Польщі). Нагляд має багаторівневий характер, включаючи незалежні органи, цифрові реєстри та санкційні механізми [150].

Рис.3.8. Система нагляду та контролю за накопичувальним рівнем вітчизняної пенсійної системи

Джерело: Власна розробка автора з використанням [*61*].

Створення ефективної багаторівневої системи нагляду має забезпечити стабільність і прозорість цієї системи. Важливим також вважається запровадження системи цифрового моніторингу і звітності в режимі реального часу. Це дасть змогу учасникам накопичувальних пенсійних програм отримувати оперативну інформацію про динаміку вартості їх пенсійних активів і при необхідності коригувати їхній інвестиційний пенсійний портфель.

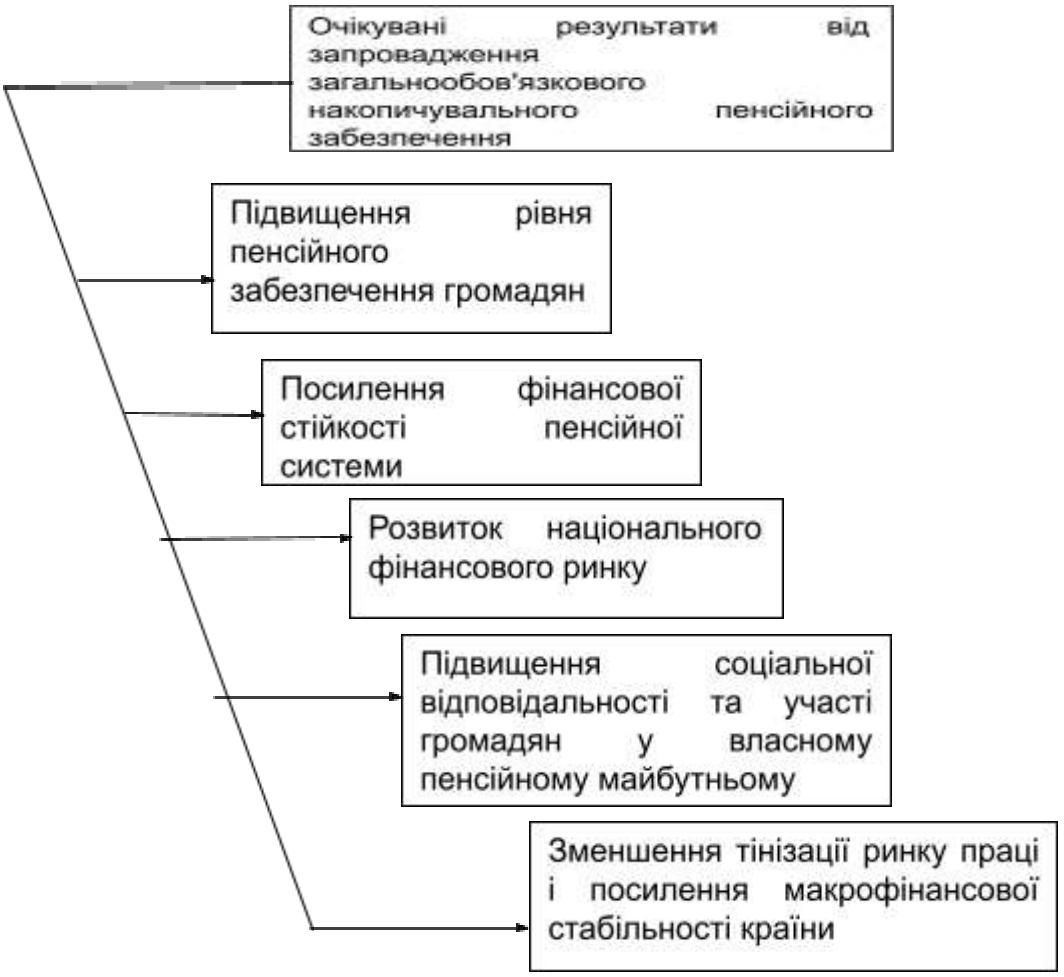

Рис. 3.9. Ефекти від розвитку загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення

Джерело:власна розробка автора

Функціонування і розвиток загальнообов'язкового пенсійного забезпечення, що формує другий рівень української пенсійної системи, повинен сприяти покращенню пенсійного забезпечення громадян, підвищенню рівня їхніх

пенсійних доходів. На рис. 3.9 спрогнозовані очікувані результати від успішного запровадження накопичувальної пенсійної системи.

Дослідження показують, що запровадження і розвиток накопичувального пенсійного забезпечення громадян, що складає основу другого рівня вітчизняної пенсійної системи, має важливе значення для подальшого удосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян у нашій країні. Для його успішного запуску необхідно розробити всі послідовні етапи, мати відповідний детальний план, орієнтуватися на цифрові технології та враховувати особливості фіскальної відповідальності. Водночас критично важливими умовами залишаються стабільна політична та економічна ситуація, створення ефективної регуляторної та інституційної інфраструктури, а також забезпечення прозорості у функціонуванні накопичувального механізму.

3.3. **Основні напрямки і перспективи подальшого вдосконалення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян на шляху інтеграції в європейський простір .**

Досліджуючи питання, пов’язані із розвитком організаціно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, важливо врахувати інтеграційні процеси, зокрема на шляху України до членства в Європейському Союзі. Проблематика пенсійного забезпечення, в цьому контексті, набуває особливого значення. Організаційно - економічний механізм пенсійної системи відіграє ключову роль у забезпеченні соціальної справедливості, макроекономічної стабільності та відповідності європейським стандартам. У зв’язку з цим для пенсійної сфери необхідним є комплексний підхід до удосконалення механізмів формування, управління та розподілу пенсійних ресурсів із врахуванням вимог ЄС.

У країнах ЄС соціальному захисту громадян приділяють значну увагу, що відображається у відповідних нормативно – правових документах. У 1999 році Європейська комісія розробила «Скоординовану стратегію модернізації системи соціального захисту» для країн ЄС, у якій особливу увагу було приділено реформуванню пенсійного забезпечення. Згодом на Лісабонському саміті було ухвалено відкритий метод координації, який запровадив спільні орієнтири, цілі та інструменти для співпраці держав-членів у цій галузі. Крім того, було запроваджено єдиний механізм моніторингу результатів [172]

З огляду на значну варіативність багаторівневих пенсійних систем, що склалася у державах-членах Європейського Союзу на початку XXI століття, логічним продовженням процесу євроінтеграційної координації стало ухвалення на Лаакенському саміті документа «Загальні цілі та засади функціонування пенсійного забезпечення в ЄС». У цьому документі визначено три ключові напрями подальшої політики: забезпечення адекватного рівня пенсій, гарантування фінансової стійкості системи та її модернізація відповідно до актуальних соціально-економічних потреб [159]

У контексті забезпечення соціальної стабільності та економічної рівноваги в державах-членах Європейського Союзу принцип адекватності пенсійного забезпечення набуває особливого значення. Згідно з цим принципом, ключовою умовою ефективного функціонування пенсійної системи є забезпечення гідного рівня життя осіб похилого віку при одночасному збереженні фінансової збалансованості системи в довгостроковій перспективі. В межах сучасного європейського підходу найбільш ефективними визнаються саме змішані моделі пенсійного забезпечення, які поєднують елементи державного, обов’язкового професійного та добровільного індивідуального страхування.

Досліджуючи реформування пенсійної сфери окремі вітчизняні науковці вважають, що перевага таких моделей полягає у можливості диверсифікації джерел фінансування та більш збалансованому розподілі ризиків. Зокрема, мова йде про ризики, пов’язані з накопиченням індивідуального пенсійного капіталу, управлінням пенсійними активами, регуляторним наглядом та ефективністю

використання як ринкових, так і директивних механізмів у сфері пенсійного регулювання [29]. Подібний підхід дозволяє країнам ЄС адаптувати пенсійні системи до сучасних демографічних, економічних та соціальних викликів, зберігаючи при цьому як фінансову стійкість, так і соціальну справедливість.

Оцінка сучасного стану системи пенсійного забезпечення у державах Європейського Союзу показує, що поряд із солідарною пенсійною системою активно застосовуються різні форми накопичення пенсійних коштів. До них належать обов'язкові накопичувальні механізми, приватні недержавні програми, а також професійні пенсійні схеми.

Поширення добровільного накопичувального пенсійного забезпечення в межах ЄС має виразну територіальну специфіку. Найбільшого розвитку воно досягло в країнах Півночі та Заходу Європи, що зумовлено активною участю соціальних партнерів у формуванні пенсійної політики та високим рівнем розвитку фінансової інфраструктури. Водночас у південних і східних країнах Союзу такі інструменти використовуються значно рідше.

Слід підкреслити, що принципи накопичення пенсійних ресурсів і порядок їх подальшого використання у всіх трьох системах мають багато спільного. Зокрема, пенсійний капітал створюється за рахунок внесків учасників та роботодавців, зберігається на індивідуальних пенсійних рахунках, спрямовується на інвестування з метою примноження, а після досягнення визначених умов виплачується у вигляді строкових виплат або довічного пенсійного забезпечення (ануїтету).

На нинішньому етапі розвитку Європейська Комісія закликає країни-члени зосередитися на активнішому впровадженні та розширенні додаткових накопичувальних пенсійних інструментів, одночасно здійснюючи параметричне коригування вже наявних пенсійних моделей. У довгостроковій перспективі такі заходи мають сприяти більш широкій участі населення ЄС у пенсійному забезпеченні. З погляду забезпечення адекватності виплат, ключове призначення додаткових пенсійних механізмів полягає у посиленні дохідного потенціалу пенсійних систем.

Можливості поширення різних форм додаткового пенсійного накопичення в окремій державі зумовлюються сукупністю чинників, серед яких ключовими є ступінь участі соціальних партнерів у формуванні пенсійної політики, схильність домогосподарств до заощаджень, а також рівень розвитку фінансового сектору. Аналіз практик функціонування накопичувальних пенсійних систем у країнах ЄС свідчить, що найбільш дієвим інструментом розширення участі населення в додаткових пенсійних програмах виступає обов’язковість або квазі обов'язковість їх упровадження. Водночас у наукових колах наголошується, що залучення до накопичувальних схем передбачає необхідність самостійного вибору інвестиційних стратегій, що пов’язано з високою ймовірністю помилкових рішень. Відповідно до положень поведінкової економіки, індивіди нерідко демонструють обмежену здатність до повністю раціонального вибору [29].

Інтеграційні процеси України у європейський простір зумовлюють реформувати вітчизняну систему пенсійного забезпечення відповідно до вимог і стандартів Європейського Союзу. У зв’язку з цим, взаємодію України з Європейським Союзом у сфері соціального захисту доцільно розглядати як таку, що перебуває на етапі активного становлення. Наразі інституційно оформлена співпраця охоплює лише приблизно третину країн-членів ЄС, тоді як процедура підготовки та оформлення документів для призначення пенсій з-за кордону залишається складною та потребує значних часових витрат.

З огляду на асоційований статус України та її статус країни-кандидата на вступ до ЄС, відкриваються реальні можливості для створення й практичного впровадження ефективних механізмів інтеграції національної системи соціального забезпечення до європейської системи координації. Як альтернативний або проміжний крок, доцільним є впорядкування та цифровізація відповідних процесів шляхом укладання двосторонніх і багатосторонніх угод із тими державами ЄС, з якими така співпраця ще не врегульована. Реалізація зазначених заходів матиме беззаперечні переваги для всіх учасників партнерства.

Для визначення напрямів удосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян необхідним є порівняння

національної пенсійної системи з моделями, що функціонують у країнах Європейського Союзу (таблиця 3.5.).

Таблиця 3.5.

Порівняльна характеристика пенсійної системи України та країн Європейського Союзу

Критерій порівняння	**Пенсійна система України**	**Пенсійні системи країн ЄС**
Модель пенсійної системи	Переважно солідарна система з елементами добровільного недержавного забезпечення; накопичувальний рівень перебуває на етапі впровадження	Багаторівнева система: солідарний, обов'язковий/добровільний накопичувальний та недержавний рівні
Джерела фінансування	Єдиний соціальний внесок, кошти державного бюджету	Страхові внески працівників і роботодавців, пенсійні накопичення, інвестиційні доходи
Роль держави	Домінуюча роль держави в управлінні та фінансуванні пенсійної системи	Високий рівень диверсифікації за рахунок накопичувальних і недержавних пенсій
Рівень диверсифікації пенсійних доходів	Низький рівень диверсифікації, значна залежність від солідарної системи	Високий рівень диверсифікації за рахунок накопичувальних і недержавних пенсій
Інвестиційна політика пенсійних коштів	Обмежений перелік фінансових інструментів, низька дохідність активів	Широке використання фінансових інструментів, довгострокове інвестування, професійне управління
Фінансова стійкість системи	Вразлива до демографічних змін та бюджетних обмежень	Більш стійка завдяки поєднанню різних рівнів та автоматичним стабілізаторам
Пенсійний вік	Законодавчо встановлений, з поступовими змінами	Гнучкий, часто підвищується відповідно до зростання тривалості життя
Прозорість та цифровізація	Активно розвивається, але ще недостатньо ефективна	Високий рівень цифровізації та прозорості пенсійних систем
Захист прав застрахованих осіб	Обмежені механізми захисту пенсійних накопичень	Посилений захист прав учасників відповідно до директив ЄС (IORP II)
Відповідність європейським стандартам	Часткова, потребує подальшої гармонізації законодавства	Висока, базується на спільних соціальних принципах ЄС

Джерело: узагальнено автором на основі законодавства України та нормативних актів ЄС.

Аналіз даної таблиці показує, що організаційно - економічний механізм пенсійного забезпечення в Україні формується на основі солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що функціонує за принципом міжпоколінної солідарності. Основними джерелами фінансування пенсійних виплат є єдиний соціальний внесок та кошти державного бюджету. Така модель тривалий час забезпечувала мінімальні соціальні гарантії, однак у сучасних умовах виявила низку системних проблем.

Порівняльний аналіз свідчить, що пенсійна система України істотно відрізняється від моделей, які застосовуються в країнах Європейського Союзу, насамперед за рівнем диверсифікації джерел пенсійних доходів, ступенем участі недержавних інституцій та фінансовою стійкістю.У країнах ЄС значна роль відводиться накопичувальним і недержавним пенсійним схемам, що забезпечує вищий рівень фінансової стійкості та адекватності пенсійних виплат. Водночас наявні реформаторські ініціативи та стратегічний курс на європейську інтеграцію створюють передумови для поступового наближення національної пенсійної системи до європейських стандартів.

Дана таблиця дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день пенсійні системи країн ЄС характеризуються поєднанням солідарного та накопичувального рівнів, активною роллю недержавних пенсійних фондів і високим рівнем фінансової дисципліни. Для них важливими є: автоматичні стабілізатори пенсійної системи; чіткий зв'язок між трудовим стажем і розміром пенсії; розвиток довгострокового інвестування пенсійних активів; підвищення пенсійного віку відповідно до демографічних змін. Ці підходи формують орієнтири для реформування пенсійної системи України.

Проведені дослідження показують, що формування стратегії розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян України в контексті євроінтеграції, повинні враховувати досвід функціонування пенсійних системи країн ЄС. На рис. 3.10 сформовані стратегічні напрямки його розвитку. які повинні наблизити нашу вітчизняну пенсійну систему до стандартів та принципів Європейського Союзу.

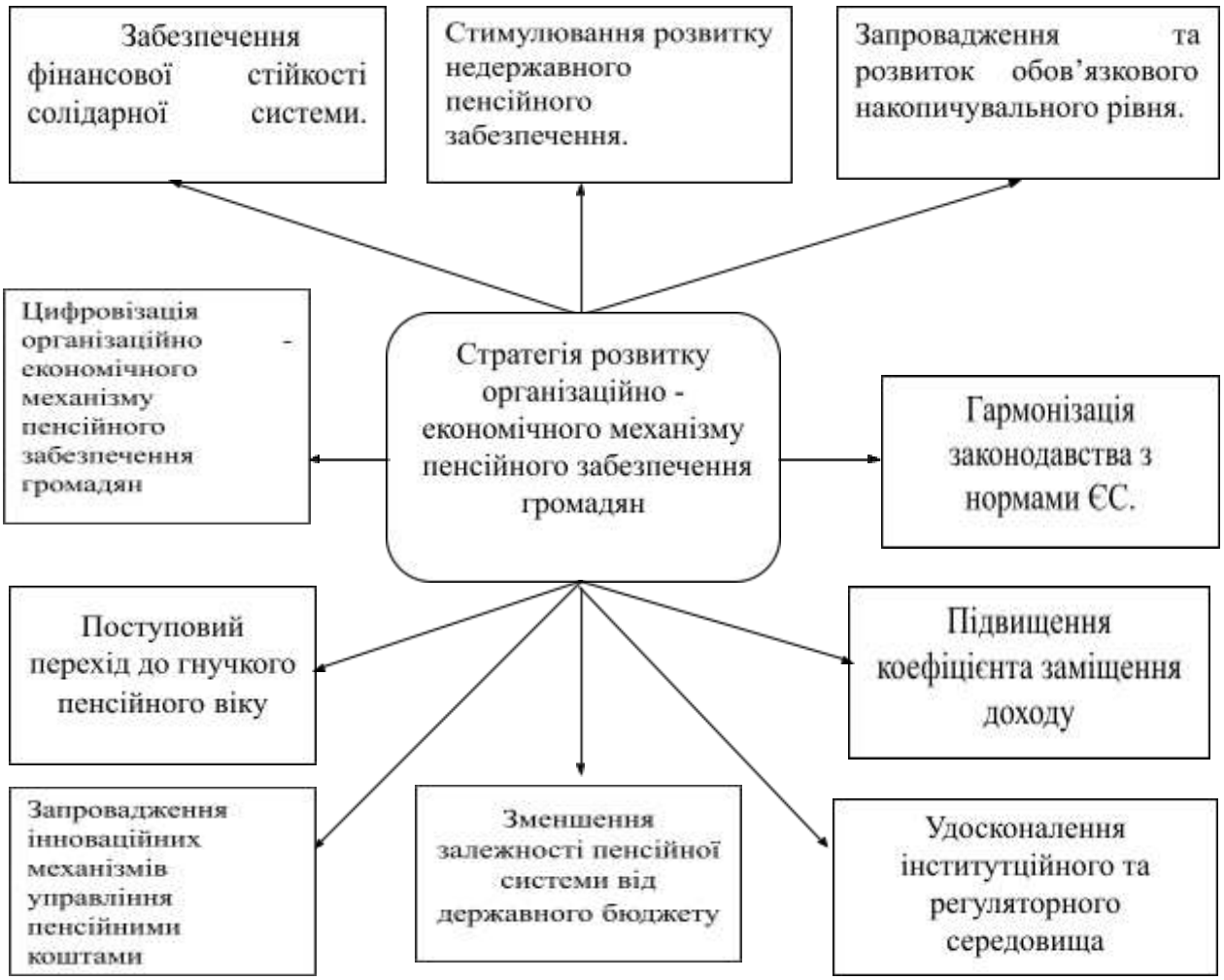

Рис. 3.10. Стратегічні напрямки розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні в контексті євроінтеграції

Джерело: Узагальнено автором на основі проведених досліджень

Одним із основних і базових таких напрямків вважається гармонізація вітчизняного законодавства з нормами ЄС. Уніфікація правових норм, посилення нагляду за пенсійними фондами та запровадження європейських стандартів управління активами підвищать довіру громадян до пенсійної системи.

Як уже раніше відмічалося. нормативно-правову основу пенсійного забезпечення в Україні становить Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який визначає принципи функціонування солідарної системи, порядок формування страхового стажу та механізм

призначення пенсій [78]. Разом із тим чинна модель пенсійного забезпечення характеризується значним фінансовим навантаженням на державний бюджет, що посилюється несприятливими демографічними тенденціями та тінізацією ринку праці.

У межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом держава взяла на себе зобов'язання щодо поступового наближення соціальної політики, зокрема пенсійного забезпечення, до європейських стандартів [122]. При цьому країни ЄС застосовують багаторівневу модель пенсійних систем, що поєднує солідарний, обов'язковий накопичувальний та добровільний недержавний рівні, що забезпечує фінансову стійкість і диверсифікацію джерел пенсійних доходів.

Важливим нормативним орієнтиром для реформування фінансово-економічного механізму пенсійного забезпечення є Директива (ЄС) 2016/2341 (IORP II), яка регулює діяльність та нагляд за установами професійного пенсійного забезпечення. Вона встановлює вимоги щодо прозорості, управління ризиками, захисту прав учасників пенсійних схем та ефективного управління пенсійними активами [167]. Імплементація положень цієї директиви в національне законодавство сприятиме підвищенню довіри громадян до пенсійних інституцій та ефективності управління пенсійними коштами.

Додатковим стратегічним орієнтиром виступає **Європейський стовп соціальних прав**, який проголошує право громадян на адекватне пенсійне забезпечення, що гарантує гідний рівень життя у похилому віці [166]. У цьому контексті стратегія розвитку пенсійної системи України має бути спрямована не лише на фінансову збалансованість, а й на забезпечення соціальної справедливості та адекватності пенсійних виплат.

Серед інших напрямків розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян виділимо ті, що стосуються кожного рівня вітчизняної пенсійної системи. Солідарна пенсійна система потребує забезпечення її фінансової стійкості. Для цього важливо удосконалювати механізми адміністрування єдиного соціального внеску, зменшувати тіньову зайнятість та

здійснювати оптимізацію пенсійних видатків. Запровадження та розвиток обов'язкового накопичувального рівня сприятиме диверсифікації джерел пенсійних виплат і зменшенню залежності від демографічних факторів, що відповідає європейській практиці. Пріоритетом також є стимулювання подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Розвиток добровільних пенсійних програм, податкові стимули та підвищення фінансової грамотності населення є важливими елементами європейської моделі.

У сучасних умовах цифровізація організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян є ключовим напрямом підвищення ефективності системи. Вона передбачає впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процеси формування, обліку, управління та виплати пенсійних коштів, що суттєво змінює фінансово-економічний механізм пенсійної системи [78;89]. Вона сприяє адаптації пенсійного забезпечення до демографічних змін, мобільності робочої сили та зростання ролі накопичувальних елементів.

Цифровізація пенсійного забезпечення передбачає перехід від паперових та фрагментованих процедур до інтегрованих електронних сервісів і автоматизованих систем. Основними напрямами цього процесу є: створення електронних реєстрів застрахованих осіб та пенсіонерів; запровадження персональних електронних пенсійних рахунків; автоматизація нарахування та перерахунку пенсій; цифрове адміністрування пенсійних внесків; розвиток онлайн-сервісів для громадян. Оцінку стану цифровізації в Україні і країнах ЄС можна здійснити за допомогою таблиці 3.6.

В Україні цифрова трансформація пенсійної системи набула особливої актуальності в останні роки та реалізується насамперед через діяльність Пенсійного фонду України (ПФУ) у взаємодії з іншими державними цифровими платформами. Ключовим прикладом є впровадження електронного реєстру застрахованих осіб, який забезпечує централізований облік страхового стажу та сплачених внесків [84]. Це дозволило відмовитися від паперових трудових книжок і перейти до електронного обліку трудової діяльності, що істотно зменшило

ризики втрати даних та помилок при призначенні пенсій. В країнах ЄС облік страхового стажу здійснюється повністю в цифровому форматі та інтегрується з податковими й соціальними системами [195].

Таблиця 3.6.

Порівняння цифрових рішень у сфері пенсійного забезпечення України та країн Європейського Союзу

Критерій порівняння	**України**	**ЄС**
Облік страхового стажу	Електронний реєстр застрахованих осіб ПФУ, часткова автоматизація	Цифровий облік у національних реєстрах, інтеграція з податковими та соціальними системами
Персональні пенсійні рахунки	Онлайн-дані про стаж та внески через ПФУ та «Дія»	Єдині електронні акаунти, що об'єднують державні, професійні та приватні накопичувальні пенсії
Подання заяв і документів	Онлайн-заяви через портал ПФУ та «Дія»	Повністю дистанційне оформлення через електронні сервіси та eID
Ідентифікація громадян	ЕЦП, BankID, «Дія»	Національні та транскордонні eID
Координація пенсійних прав між країнами	Двосторонні угоди, часткова цифровізація	EESSI – електронний обмін даними між установами соціального захисту
Прозорість нарахувань	Онлайн-доступ до даних про внески та стаж	Пенсійні калькулятори та персоналізовані прогнози виплат
Рівень автоматизації процесі	Часткова автоматизація нарахування та перерахунку	Пенсійні калькулятори та персоналізовані прогнози виплат
Фінансовий контроль і аналітика	Контроль за сплатою ЄСВ, часткова аналітика	Розвинена аналітика для управління пенсійними активами
Цифрова доступність для громадян	Портал ПФУ, застосунок «Дія»	Високий рівень цифрової інклюзії, підтримка користувачів

Джерело: узагальнено автором на основі законодавства України та нормативних актів ЄС.

Що стосується персональних пенсійних рахунків та калькуляторів, то громадяни України можуть переглядати дані про страховий стаж, нараховані

внески та прогнозні розміри пенсій через веб портал ПФУ та застосунок «Дія» [76].

В ЄС поширені єдині електронні пенсійні акаунти, що об'єднують державні, професійні та приватні накопичувальні компоненти пенсії [189].

Якщо аналізувати подання документів та ідентифікацію громадян, то в Україні цифрова ідентифікація здійснюється через електронний підпис, BankID та «Дія», що дозволяє дистанційно подавати заяви на призначення або перерахунок пенсій [76].

У країнах ЄС діють національні та транскордонні системи електронної ідентифікації [168], що забезпечують доступ до пенсійних послуг у межах ЄС.

Аналізуючи координацію пенсійних прав між країнами, необхідно відзначити, для громадян, які працювали в кількох державах-членах ЄС, застосовується Система електронного обміну інформацією про соціальне забезпечення (EESSI) [174].

В Україні взаємодія з іншими країнами регулюється двосторонніми угодами про соціальне забезпечення та поступово цифровізується.

У організаційно - економічному аспекті цифровізація сприяє підвищенню прозорості руху пенсійних коштів і посиленню фінансової дисципліни. Завдяки автоматизованим системам контролю зменшуються ризики тінізації доходів, ухилення від сплати внесків та помилок у нарахуванні пенсій.

Крім того, цифрові рішення створюють передумови для більш ефективного управління накопичувальними компонентами пенсійної системи. Використання електронних платформ дозволяє:оперативно відстежувати стан пенсійних активів; аналізувати інвестиційну діяльність пенсійних фондів; підвищувати дохідність пенсійних накопичень за рахунок кращого управління ризиками.

Важливим наслідком цифровізації є розширення доступу громадян до пенсійної інформації та послуг. Через електронні кабінети застраховані особи можуть у режимі реального часу отримувати дані про: нарахований страховий

стаж; суму сплачених внесків; прогнозний розмір майбутньої пенсії; історію пенсійних виплат.

Це підвищує фінансову обізнаність населення та стимулює відповідальнішу поведінку щодо участі в пенсійних програмах, зокрема добровільних накопичувальних схемах. В цілому, розвиток електронних сервісів, персоніфікованого обліку та відкритості інформації відповідає принципам прозорості та підзвітності, притаманним європейським системам соціального захисту.

Порівняння досвіду України та ЄС свідчить, що вітчизняна пенсійна система рухається в загальноєвропейському напрямі цифрової трансформації, хоча й перебуває на різних етапах її реалізації. Європейські практики демонструють переваги глибокої цифрової інтеграції пенсійних механізмів, зокрема у сфері мобільності робочої сили та розвитку накопичувальних пенсій.

Для України подальший розвиток цифрових рішень у пенсійній сфері може стати важливим кроком до підвищення ефективності організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення та його гармонізації з європейською моделлю.

Важливим стратегічним напрямком розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян виступає запровадження і використання інноваційних механізмів управління пенсійними коштами. Традиційні підходи до управління пенсійними фінансами часто характеризуються низькою ефективністю, обмеженою диверсифікацією активів та недостатньою прозорістю. Впровадження інноваційних механізмів має бути спрямоване на: підвищення інвестиційної дохідності пенсійних активів; зниження фінансових ризиків; забезпечення прозорості та підзвітності управління коштами; зміцнення довіри громадян до пенсійної системи.

Ключові інноваційні механізми управління пенсійними коштами і їх характеристика відображені у таблиці 3.7. До них належать: інвестиційна диверсифікація та використання сучасних фінансових інструментів; цифровізація управління пенсійними активами; впровадження ризик-орієнтованого підходу; розвиток багаторівневої пенсійної системи. Дослідження показують, що країни

Європейського Союзу активно використовують дані механізми, що підтверджують відповідні нормативні та стратегічні документи [195]. Вони сприяють розвитку і підвищенню ефективності їхніх пенсійних систем.

Таблиця 3.7..

Основні інноваційні механізми управління пенсійними коштами

№п/п	Інноваційні механізми	Характеристика
1.	Інвестиційна диверсифікація та використання сучасних фінансових інструментів.	Розширення спектра інвестиційних інструментів (облігації, акції, інфраструктурні проєкти, «зелені» інвестиції) сприяє підвищенню дохідності пенсійних активів та зменшенню залежності від одного джерела доходу.
2.	Цифровізація управління пенсійними активами.	Використання цифрових платформ, автоматизованих систем обліку та аналізу даних підвищує ефективність управління, зменшує адміністративні витрати та забезпечує доступ громадян до інформації про стан їхніх пенсійних накопичень.
3.	Впровадження ризик-орієнтованого підходу.	Застосування сучасних методів оцінки та управління фінансовими ризиками дозволяє адаптувати інвестиційну політику пенсійних фондів до змін економічного середовища.
4.	Розвиток багаторівневої пенсійної системи.	Поєднання солідарного та накопичувального рівнів із активним розвитком недержавного пенсійного забезпечення створює додаткові джерела пенсійних доходів та зменшує навантаження на державний бюджет.

Джерело: узагальнено автором на основі законодавства України та нормативних актів ЄС.

Запровадження інноваційних механізмів управління пенсійними коштами сприяє формуванню більш стійкої та гнучкої пенсійної системи. Вони дозволяють адаптувати організаційно - економічний механізм пенсійного забезпечення до сучасних соціально-економічних викликів, забезпечити довгострокову фінансову стабільність та підвищити рівень соціального захисту громадян.

Результати порівняльного аналізу пенсійних систем України та країн Європейського Союзу засвідчують наявність суттєвих структурних дисбалансів у національній пенсійній системі, зокрема низький коефіцієнт заміщення доходу,

високу залежність від державного бюджету та обмежену диверсифікацію джерел пенсійних виплат. З урахуванням європейського досвіду стратегія розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян повинна передбачати поступовий перехід до гнучкого пенсійного віку. Порівняння з країнами ЄС засвідчує, що жорстко фіксований пенсійний вік не відповідає сучасним демографічним тенденціям. Доцільним є запровадження гнучкої моделі виходу на пенсію, яка дозволяє громадянам самостійно обирати момент виходу на пенсію в межах установленого вікового діапазону. Це сприятиме: збільшенню тривалості сплати внесків; зменшенню навантаження на солідарну систему; стимулюванню продовження трудової активності.

Підвищення коефіцієнта заміщення доходу також вважається одним із пріоритетів вдосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. З огляду на те, що в країнах ЄС коефіцієнт заміщення доходу коливається в межах 40–60 %, стратегічною метою для України має стати його поступове підвищення щонайменше до 40%. Це можливо за рахунок: розширення бази платників страхових внесків; легалізації зайнятості та доходів; розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Висока частка пенсійних видатків у ВВП України за одночасно низького рівня пенсійних виплат свідчить про неефективність поточної моделі фінансування. Доцільно посилити роль накопичувальних та недержавних пенсійних схем, що, за досвідом розвинених європейських країн, дозволяє зменшити бюджетне навантаження та підвищити фінансову стійкість вітчизняної пенсійної системи.

Реалізація стратегії розвитку організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення в умовах європейської інтеграції дозволить: забезпечити довгострокову фінансову стабільність пенсійної системи; підвищити рівень адекватності пенсійних виплат; посилити соціальну справедливість та міжпоколінну солідарність; наблизити національну пенсійну систему до стандартів ЄС.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Визначення пріоритетів розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні дозволило зробити наступні висновки.

1. Визначено, що для формування ефективної, стабільної та справедливої системи соціального захисту населення України необхідно модернізувати інституційну структуру та оновити правові засади функціонування організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення. Досягнення цієї мети вимагає скоординованої співпраці між законодавчою та виконавчою гілками влади, фінансовими інституціями та інститутами громадянського суспільства. Обґрунтовано, що модернізація організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення є необхідною умовою його адаптації до сучасних інституційних трансформацій та демографічних викликів.
2. Досліджено, що модернізація Пенсійного фонду України в умовах цифрового розвитку є ключовим елементом загальної реформи системи публічного управління. Використання сучасних цифрових рішень створює передумови для більш ефективного, прозорого та зручного надання пенсійних послуг. Водночас цифрова трансформація потребує комплексного підходу, що охоплює технологічні, правові, організаційні та соціальні чинники. Встановлено, що інституційна модернізація повинна базуватися на підвищенні ефективності державного управління, прозорості функціонування пенсійної системи та чіткому розмежуванні повноважень між її суб’єктами.
3. Пенсійний фонд України наразі діє в умовах жорсткої залежності від політичної влади та обмеженої самостійності у ключових управлінських рішеннях. Така модель породжує ризики неефективного функціонування, фінансової нестабільності та недостатньої якості обслуговування громадян. Міжнародна практика свідчить: забезпечення інституційної незалежності пенсійних установ є фундаментом для формування надійної та довіреної пенсійної

системи. Визначено, що для України критично важливо надати ПФУ більший рівень автономії — це має стати одним із пріоритетів реформування, що сприятиме ефективнішому управлінню ресурсами, прозорості фінансів і підготовці до впровадження накопичувального пенсійного рівня.

4. Встановлено, що створення ефективної системи державного нагляду за діяльністю недержавних пенсійних фондів є критичним елементом успішного розвитку багаторівневої пенсійної системи України. Умови фінансової нестабільності, низький рівень довіри до приватних інституцій та загрози шахрайства вимагають побудови сучасної, ризик-орієнтованої та технологічно озброєної системи регулювання. Визначено, що інституційне посилення наглядових органів, цифровізація контролю, гарантії для учасників і прозорість дій — ключові передумови стабільного функціонування НПФ, їх фінансової стійкості, захисту права вкладників та загального підвищення довіри до пенсійної системи та зміцнення їхнього внеску у майбутнє пенсійне забезпечення українців.

5. Обґрунтовано, що для побудови стабільної, прозорої та соціально справедливої пенсійної системи в Україні критично важливо здійснити її інституційне оновлення шляхом адаптації до європейських підходів у сфері фінансового регулювання. Запровадження сучасних механізмів, зокрема ризик-орієнтованого нагляду, посилених вимог до капіталу та цифрових технологій, сприятиме зменшенню фінансових загроз, підвищенню довіри громадян і узгодженню системи із стандартами Європейського Союзу.

6. Організаційно - економічний механізм пенсійного забезпечення в Україні перебуває на етапі глибоких структурних змін, що потребують всебічного реформування як інституційної основи, так і застосовуваних фінансових інструментів. Запропонована його інституційна модель може бути ефективно втілена лише за умови стабільного політичного середовища, зростання рівня фінансової обізнаності громадян, відновлення довіри до пенсійних органів та впровадження дієвих механізмів державного нагляду. Доведено необхідність удосконалення правового забезпечення через гармонізацію національного

законодавства з європейськими стандартами, усунення правових суперечностей та забезпечення стабільності нормативно-правової бази.

7. Визначено, що розвиток накопичувального рівня пенсійної системи України є не лише відповіддю на виклики сучасності, але й важливим напрямом модернізації організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Він виступає ключовим інструментом формування довгострокової фінансової та соціальної стійкості держави. Його впровадження потребує комплексного підходу, що поєднує законодавчу, економічну, інституційну та просвітницьку роботу. Обґрунтовано, що успішна реалізація такого підходу дасть змогу сформувати справедливу, ефективну й прозору модель пенсійного забезпечення, орієнтовану на потреби громадян та стандарти сучасної європейської практики.

8. Доведено, що без комплексного, детального і продуманого організаційного механізму — накопичувальний рівень не зможе виконати свою функцію, і ризикує втратити довіру з боку населення. Для його успішного запуску необхідно побудувати ефективну інституційну архітектуру, яка б визначила функції та обов’язки всіх його учасників, сформувала правила адміністрування, гарантувала збереження страхових пенсійних внесків, забезпечила постійний нагляд і відповідальність, сприяла підвищенню фінансової грамотності громадян.

9. Встановлено, що реформа другого рівня вітчизняної пенсійної системи перебуває в стадії активної підготовки. Сучасний етап її проведення характеризується відсутністю податкового навантаження, поступовим підвищенням страхових пенсійних внесків, запуском цифрової платформи та державною гарантією накопичень. Основні умови запуску накопичувального рівня адаптуються до рекомендацій МФВ і стандартів ЄС.

10. Здійснено комплексний аналіз стратегічних напрямів розвитку організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян України в контексті європейської інтеграції. Доведено, що інтеграція до європейського простору зумовлює необхідність впровадження багаторівневої пенсійної системи, розвитку недержавного пенсійного забезпечення та

підвищення соціальних стандартів. Визначено доцільність цифровізації процесів управління пенсійною системою, що сприятиме підвищенню її прозорості, ефективності адміністрування та доступності послуг для громадян.

11. Визначено, що стратегія розвитку організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян України в контексті європейської інтеграції має комплексний і поетапний характер. Вона повинна передбачати: удосконалення солідарної системи, запровадження обов'язкового накопичувального рівня, стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення, гармонізацію законодавства з нормами ЄС та посилення інституційної спроможності органів управління пенсійною системою. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню фінансової стійкості пенсійної системи, удосконалення інвестиційної політики, посилення державного регулювання та нагляду та її відповідності європейським соціальним стандартам.

12. Узагальнення результатів дослідження дозволило сформулювати рекомендації щодо вдосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні, зокрема запровадження обов'язкового накопичувального рівня, поступовий перехід до гнучкого пенсійного віку, підвищення коефіцієнта заміщення доходу, зменшення залежності пенсійної системи від державного бюджету та розвиток недержавного пенсійного забезпечення. Реалізація зазначених заходів забезпечить формування ефективної, збалансованої та соціально справедливої пенсійної системи, здатної відповідати вимогам євроінтеграції та гарантувати належний рівень соціального захисту громадян.

Основні результати дослідження пріоритетних напрямків розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні знайшли відображення в наукових публікаціях [97;99;101;104;106;108;109;110].

ВИСНОВКИ

У роботі проведено комплексний аналіз і систематизацію наукових підходів, на основі чого обґрунтовано авторське бачення шляхів удосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій. Отримані результати дослідження стали підґрунтям для формування теоретичних положень, методичних рекомендацій та практичних пропозицій, спрямованих на досягнення визначеної мети та розв’язання поставлених наукових завдань.

1. У результаті дослідження наукових підходів до трактування пенсійного забезпечення дало змогу обґрунтувати його як економічну категорію, що відображає систему фінансово-економічних відносин з перерозподілу та накопичення доходів між економічно активним і непрацездатним населенням. Визначено його основні функції (відтворювальну, розподільчу, соціальну, стабілізаційну) та принципи (соціальної справедливості, солідарності та забезпечення стабільності та сталості економічних систем), що формують основу організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян і сприяють створенню справедливої, ефективної та стійкої пенсійної системи,. Доведено, що організаційно - економічний механізм пенсійного забезпечення громадян є ключовим інструментом реалізації соціально-економічної політики держави.

2. Оцінка системи пенсійного забезпечення у європейських країнах в умовах інституційних трансформацій дала змогу визначити їх особливості на сучасному етапі розвитку суспільства, а саме: визначити тісний зв'язок розміру пенсійних виплат із величиною страхових внесків до державної пенсійної системи; використання "автоматичних стабілізаторів", які дозволяють коригувати основні параметри пенсійних систем, враховуючи зростання очікуваної тривалості життя громадян; більш ширше використання основних елементів багаторівневих пенсійних моделей. що дасть змогу збільшити їх фінансовий потенціал і

забезпечити зростання доходів громадян пенсійного віку. Доведено, що еволюція системи пенсійного забезпечення в Україні відбувалася під впливом демографічних, економічних та інституційних змін, а проведення пенсійних реформ мало переважно параметричний характер. Обґрунтовано, що відсутність комплексного підходу до реформування пенсійної системи зумовила збереження її фінансової нестійкості та посилення залежності від державного бюджету.

3. Узагальнення науково-методичних підходів дозволило сформувати **структурно-логічну модель організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян**, що включає цілі, суб'єкти, об'єкти. інституційне, нормативно – правове, фінансове забезпечення, механізм адміністрування пенсійних внесків, контроль та нагляд за діяльністю, основні методи і інструменти, що формують всебічний і інтегрований підхід до його ефективного функціонування в умовах системних викликів у пенсійній сфері. Визначено методичні підходи щодо обґрунтування основних етапів формування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, які включають: визначення організаційних – правових аспектів; методи адміністрування пенсійних фондів**;** методи оцінки пенсійних виплат; моніторинг ефективності пенсійної системи. Успішна реалізація цих етапів дозволить створити стабільну та справедливу пенсійну систему, яка забезпечить належний рівень пенсійного забезпечення для громадян на різних етапах їхнього життя.. Обґрунтовано необхідність його функціонування на основі системного поєднання солідарного, накопичувального та добровільного рівнів пенсійного забезпечення.

4. Встановлено, що сучасний стан пенсійної системи характеризується структурною та фінансовою незбалансованістю, а проведений аналіз рівня пенсійного забезпечення громадян в Україні засвідчив наявність критичних проблем, зокрема низький коефіцієнт заміщення трудових доходів, зростання чисельності пенсіонерів та погіршення співвідношення між платниками внесків і отримувачами пенсій. Саме криза в національній економіці, інфляція та коливання валютних курсів, військові дії і введення воєнного стану в нашій країні. безпосередньо впливають на рівень пенсій і загальний стан вітчизняної пенсійної

системи, Доведено, що зазначені виклики мають системний характер і потребують структурних змін у організаційно - економічному механізмі пенсійного забезпечення громадян.

5. Проведений аналіз організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян виявив його обмежену ефективність, що проявляється у хронічному дефіциті Пенсійного фонду, значній залежності від бюджетних трансфертів та недостатній диверсифікації джерел фінансування. Це негативно впливає на макроекономічну стабільність та обмежує можливості економічного зростання. Обґрунтовано, що ключовими стримуючими чинниками є тінізація зайнятості та низька мотивація участі у накопичувальних формах пенсійного забезпечення. Запропоновано (удосконалено) **економічну модель організаційно-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян**, яка поєднує солідарний і накопичувальний рівні пенсійної системи, та дозволяє оцінювати їхній вплив на фінансову стійкість і економічну ефективність пенсійного забезпечення.

6. Доведено, що держава відіграє визначальну роль у формуванні та функціонуванні пенсійної системи через механізми законодавчого регулювання, бюджетного фінансування та інституційного контролю. Водночас встановлено, що надмірна фіскальна участь держави без розвитку ринкових інструментів пенсійного забезпечення знижує довгострокову фінансову стійкість системи. Обгрунтовано вплив держави на ефективне функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян через реалізацію функції гарантування соціальних стандартів, Використання інтегрованого підходу, який включає економічну стабілізацію, зростання рівня зайнятості, посилення фінансової дисципліни та підвищення довіри населення до державних органів сприятиме його дієвості і забезпеченню соціальної стабільності та добробуту майбутніх поколінь.

7. Обґрунтовано напрями інституційної модернізації організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян, які передбачають удосконалення правового регулювання, підвищення прозорості діяльності

пенсійних інститутів та посилення державного нагляду за накопичувальними й недержавними пенсійними фондами, що знайшло відображення в (запропонованій) удосконаленій інституційній моделі організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. Сформовано пропозиції щодо посилення інституційної автономії Пенсійного фонду України, які сприятимуть підвищенню якості управління, зниження політичного впливу на фінансові рішення і створення умов для розвитку багаторівневої пенсійної системи, включно з обов'язковим накопичувальним рівнем.

8. Доведено, що розвиток накопичувального рівня пенсійного забезпечення є стратегічним пріоритетом реформування пенсійної системи, оскільки він сприяє: зниженню навантаження на солідарний рівень, підвищенню рівня пенсійних доходів у майбутньому та формуванню довгострокових інвестиційних ресурсів для економіки. Визначено основні елементи організаційного механізму системи накопичувального пенсійного забезпечення, які включають базові гарантії для учасників накопичувальних пенсійних програм. Обґрунтовано, що для його успішного запуску необхідно побудувати ефективну інституційну архітектуру, яка б визначила функції та обов'язки всіх його учасників, сформувала правила адміністрування, гарантувала збереження страхових пенсійних внесків, забезпечила постійний нагляд і відповідальність, сприяла підвищенню фінансової грамотності громадян, адаптувала основні умови його запуску до рекомендацій МФВ і стандартів ЄС.

9. Розроблено стратегічні напрями розвитку організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян з урахуванням європейських стандартів, які передбачають поєднання фінансової стійкості, соціальної справедливості та економічної ефективності. Серед них виділено: забезпечення фінансової стійкості солідарної системи; запровадження та розвиток обов'язкового накопичувального рівня; стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення; гармонізацію законодавства з нормами ЄС; цифровізацію пенсійної системи; підвищення прозорості та ефективності управління пенсійними коштами. Обґрунтовано, що імплементація європейського

досвіду сприятиме підвищенню довіри населення до пенсійної системи та забезпеченню її довгострокової збалансованості.

10. Загалом результати дисертаційного дослідження підтверджують доцільність комплексного вдосконалення організаційно - економічного механізму пенсійного забезпечення громадян як важливої умови підвищення рівня соціально-економічного розвитку та успішної реалізації пенсійної реформи в Україні, мають теоретичне та практичне значення, оскільки поглиблюють положення економічної теорії соціального забезпечення та створюють підґрунтя для підвищення фінансової стійкості пенсійної системи в умовах інституційних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична інформація Пенсійного фонду України. (Б.д.). *Пенсійний фонд України*. URL: https://www.pfu.gov.ua/statystyka/zvitnist-za-danymy-reyestru-zastrahovanyh-osib/
2. Артюх Т. М. Страхування життя і його розвиток в Україні // Фінанси України. 2000. № 9. С. 45–52.
3. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. *Пенсійна система України: проблеми та перспективи розвитку*: монографія. К.: Знання, 2011. - 341с.
4. Баранник Л. Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: проблеми становлення та перспективи розвитку : монографія. Дніпропетровськ : ДДФА, 2012. 495 с.
5. Безугла В. О., Загірняк Д. М., Шаповал Л. П. Соціальне страхування : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 208 с.
6. Бевзенко О. В. Соціальний аспект пенсійного забезпечення // Економіка АПК. 2003. № 8. С. 153–156.
7. Богомолов О. Є. Соціальна довіра як основа ефективної пенсійної реформи // Соціально-трудові відносини: теорія і практика. 2020. № 1 (11). С. 58–65.
8. Василик О. Д. Теорія фінансів. Київ : НІОС, 2001. 416 с.
9. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 376 с.
10. Всесвітній банк- статистика: [Електронний ресурс]. https:// http://www5.worldbank.org/eca/russian/data/..
11. Галушка З. І. Нова роль держави в сучасній економіці: соціосинергетичний погляд // Економіка та держава. 2009. № 1. С. 103–106.
12. Геєць В. М. Соціально-економічний розвиток України: інституційні засади та виклики : монографія. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. 336 с.

13. Геєць В. М. Соціально-економічні трансформації та пенсійна система України. Київ : Наукова думка, 2015. 320 с.
14. Гнибіденко І. В. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи // Економіка України. 2012. № 4. С. 4–11.
15. Гнибіденко І. Пенсійна система України: проблеми та напрями модернізації. Соціально-трудові відносини. 2020. №2. С. 12–25.
16. Грушко В. І., Скулиш Ю. І., Лаптєв С. М. та ін. Пенсійна система. 4-те вид., допов. і перероб. Київ, 2019. 512 с.
17. Гуцалова Ю. Є. Пенсійне забезпечення як складова соціальної політики держави // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2018. № 2. С. 45–53.
18. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні // Економічний вісник. 2015. № 2. С. 86–93.
19. Данилюк О. І. Теоретична сутність понять «пенсія», «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». 2012.
20. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін. ; за заг. ред. Мазаракі А. А.. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с. ISBN 978–966–629–715–3
21. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку // Форум права. 2012. № 1. С. 253–257. URL: nbuv.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).
22. Дрозач Л. В. Поняття та особливості пенсійного забезпечення в Україні // Київський часопис права. 2023. DOI: doi.org.
23. Д'яконова І. І., Пахненко О. М. Державне та недержавне пенсійне забезпечення в країнах ЄС: висновки для України // Гроші, фінанси і кредит. 2019. Вип. 31. URL: essuir.sumdu.edu.ua (дата звернення: 08.05.2026).
24. Економічна теорія : макро- і мікроекономіка / за ред. Ватаманюк З. і Панчишин С.. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 606 с.
25. Європейська соціальна хартія (переглянута): [від 03 трав. 1996 р.]. (Б.д.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004

26. Євростат, база даних соціальних видатків, SOCX [Eurostat database OECD social spending, SOCX]. (Б.д.). URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search/database;stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SOCXAGG (дата звернення: 27.11.2019).
27. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2019 році // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pfu.gov.ua/2121256-zvit-pro-robotu-ta-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fonduukrayiny-u-2019-rots;
28. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2024 році // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pfu.gov.ua/2121256-zvit-pro-robotu-ta-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fonduukrayiny-u-2019-rots
29. Зеленко В. Реформування пенсійної системи України у світлі європейських стандартів = Reforming Ukrainian Pension System in Light of European Standards : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 202 с. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Zelenko_monohrafiia_2023_10.10.23.pdf
30. Зеленський, А., & Цвігун, І. (2025). ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ. *Економіка та суспільство*, (76). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-1
31. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. Національні демографічні прогнози, 2023. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Ukr1991s1%202023%202035.xls
32. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні // Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2010. Т. 23 (62), № 1. С. 142–149.
33. Кацора О. Пенсійне страхування та пенсійна реформа в Україні. — Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», 2018, № 2(43), с. 107–110. DOI: 10.24144/2524-0609.2018.43.107-110.;
34. Коваль О. П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України: аналіт. доп. / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2012. 112 с.

35. Конвенція № 102 Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення: [від 28 черв. 1952 р.]. (Б.д.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_001
36. Конституція України: від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР. База даних: Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
37. Кілієвич О. І. Регуляторні впливи державної політики як чинник суспільного розвитку // Розвиток суспільства : монографія / за заг. ред. Розпутенко І. та Лессер Б.. Київ : К.І.С., 2004. 340 с.
38. Ключевська М. В. Роль держави в регулюванні соціального розвитку України // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. URL: intkonf.org (дата звернення: 08.05.2026).
39. Козак Т. М. Напрями інтеграції системи пенсійного забезпечення України до європейської та світової пенсійної системи. *Інвестиції: практика та досвід*, 2021. Вип. 4. С. 116–121. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.4.116.
40. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).
41. Копилюк Н. М. Пенсійна система України: організаційно-економічні засади реформування : навч. посіб. Львів : ЛТЕУ, 2018. 248 с.
42. Копилюк О. І., Музичка О. М. Організаційно-економічний підхід до впровадження системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування // *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки.* – 2025. – Т. 82. – С. 20–27.
43. Коробкін С. Досвід найкращих пенсійних систем світу. URL: socsprava.com.ua (дата звернення: 08.05.2026).
44. Коваль О. П. Фінансове забезпечення соціального захисту населення : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2016. 272 с.
45. Коваль О. П. Реформування солідарної пенсійної системи України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020. 28 с.
46. Кулікова Є. О. Еволюція розвитку системи пенсійного страхування в світі // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2021. № 9–10 (286–287).
47. Купрін М. Ю. Системи гарантування в накопичувальному пенсійному забезпеченні та перспективи їх імплементації в Україні. *Вісник ЛТЕУ.*

Економічні науки, 2023, №74. С. 135–144. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-74-18.

48. Купрін М. Ю. Удосконалення державного регулювання системи накопичувального пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.* 2025. № 81. – С. 107–114. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2025-81-15.
49. Лібанова Е. В Україні буде депопуляція. *Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.* 2024. URL: https://lb.ua/society/2024/01/26/595542_ukraini_bude_depopulyatsiya.html.
50. Лібанова Е. М. Демографічні чинники соціально-економічного розвитку України : монографія. Київ : НАН України, 2012. 298 с.
51. Лібанова Е. М. Пенсійна реформа в Україні: напрями та проблеми реалізації // Демографія та соціальна економіка. 2010. № 2. С. 10–18.
52. Лібанова Е. М. Соціальна політика в Україні: сучасні виклики та напрями реформування. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2014. 360 с.
53. Ліпніцький С. В., Новицька О. В. Напрями удосконалення пенсійного забезпечення України із врахуванням зарубіжного досвіду // *Perspectives of contemporary science: theory and practice : the Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference.* – Lviv, Ukraine, 2025. – С. 139–145.
54. Липко, Н. (2023). Аналіз сучасного стану пенсійної системи України та пошук шляхів її реформування. *Економіка та суспільство*, (51). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-44
55. Марчак Д. Накопичувальна пенсійна система: коли її запровадять в Україні: Дзеркало тижня: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/nakopichuvalna-pensija-koli-jiji-zaprovadjat-v-ukrajini.html.
56. Міжнародна організація праці Конвенція «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 р. № 102. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).
57. Міжнародний Валютний Фонд. Ukraine: Eighth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for Modification of

Performance Criteria, Rephasing of Access, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Alternate Executive Director for Ukraine: Країновий звіт МВФ, 2024. (No. 2024/074).

58. Міжнародний валютний фонд. Інтерфакс-Україна. Накопичувальний рівень пенсійної системи можливий лише після війни — меморандум із МВФ. 9 липня 2023 р. URL: https://interfax.com.ua.
59. Морозова Л. Недержавні пенсійні фонди: найбільше довіри – до депозитів // Пенсійний кур'єр. 2008. № 24 (266). С. 2.
60. Надточій Б. О. Соціальне страхування у контексті історії // Соціальний захист. 2003. № 2. С. 20–24.
61. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Концепція розбудови другого рівня пенсійної системи URL:: https://www.nssmc.gov.ua/en/documents/kontseptsya-rozbudovi-drugogo-rvnya-pensyno-sistemi/
62. Національний інститут стратегічних досліджень. Щодо основних засад державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-osnovnikh-zasad-derzhavnogo-regulyuvannya-diyalnosti.
63. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Київ : USAID, 2019. 64 с.
64. Огляд світового досвіду запровадження пенсійних реформ / Пенсійний фонд України, Міністерство праці та соціальної політики України. (Б.д.). URL: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=201491&cat_id=201451.
65. Офіційний веб – сайт Державного комітету статистики України. URL: http // www.ukrstat.gov.ua;
66. Офіційний веб- сайт Пенсійного фонду України. URL: http//www.pfu/gov.ua./control/uk/index
67. Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01. Київ, 2004. 214 с.
68. Пархоменко М., Моісєєнко Л. Сучасний стан пенсійної системи в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 5. С. 70–74.

DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.934.

69. Парфьонов Я. В. Реформування пенсійної системи України в умовах трансформаційних змін = Reforming the pension system of Ukraine in the conditions of transformational changes / Я. В. Парфьонов // Публічне управління та регіональний розвиток = Public Administration and Regional Development : наук. журн. – 2022. – № 16. – С. 537–556.

70. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : кол. монографія / за ред. Лібанова Е. М.. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 270 с.

71. Пенсійний фонд України. Організаційно-правові та соціально-економічні засади функціонування / Зайчук Б. О., Зарудний О. Б., Березіна С. Б., Александров В. Т.. Київ : АВТ, 2006. 284 с.

72. Піхняк Т.А., Федоришина Л.М. Зарубіжний досвід функціонування систем пенсійного забезпечення: оцінювання можливостей імплементації в Україні. Грааль науки. 2026. № 65. С. 188-197. URL: https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/03.04.2026/53 DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.03.04.2026.018

73. Піщуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Київ : Центр Разумкова ; Заповіт, 2017. 456 с. URL: razumkov.org.ua.

74. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» / Верховна Рада України. URL: Офіційний портал Верховної Ради Українихttps://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959

75. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

76. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2155-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 11.05.2026).

77. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про загальнообов'язкове

державне пенсійне страхування» : Закон України від 21.09.2022 № 2620-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua

78. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1058-15.

79. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3668-15

80. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: Проект Закону від 06.11.2018р. № 9224-1 – IV// ВВР. URL: http://zakon1.rada.gov.ua

81. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: проєкт Закону України від 27.12.2019 № 2683. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua /pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794

82. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій" Закон України (від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2148-15.

83. Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення: проєкт Закону України від 17.04.2023 № 9212. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41768

84. Про запровадження обліку трудової діяльності працівника, фізичної особи — підприємця, фізичної особи, яка забезпечує себе роботою самостійно, в електронній формі : постанова Кабінету Міністрів України від 27 листоп. 2019 р. № 1084. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1084-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 11.05.2026).

85. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17

86. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1057-15.

87. Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні: Указ Президента України від 13.04.1998 р. № 291/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/291/98

88. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1788-12

89. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 28 жовт. 2020 р. № 1353-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 11.05.2026).

90. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 11.05.2026).

91. Птащенко І. В. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення : монографія. Полтава, 2019. 200 с.

92. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи» від 14.10.2009 № 1224-р. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).

93. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенсійної системи» від 13.12.2017 № 969-р. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).

94. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенсійної системи» від 13.12.2017 р. № 969-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/969-2017-p#Text

95. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи» від 14.10.2009 р. №1224-р URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-%D1%80#Text

96. Рудик О. В. Історичний нарис розвитку пенсійних систем // Економіка та суспільство. 2024. № 64. URL: economyandsociety.in.ua (дата звернення: 08.05.2026). DOI: doi.org.
97. Рудик О. В. Інституційне забезпечення функціонування фінансово-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні // Економічний простір. 2025. № 201. С. 144–149. DOI: doi.org.
98. Рудик О. В. Методичні аспекти формування фінансово-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян // Бізнес-навігатор. 2025. № 1 (78). С. 224–228. DOI: doi.org.
99. Рудик, О. (2026). Основні напрями удосконалення організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян на шляху інтеграції в ЄС. *Сталий розвиток економіки*, (1 (58), 856-862. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2026-58-114 (0,55 друк. арк..)
100. Рудик О. В. Особливості розвитку пенсійних відносин в Україні в умовах воєнного стану. Бізнес Інформ. 2024. № 12. С. 200–206. DOI: doi.org.
101. Рудик О. В. Роль накопичувального рівня у ефективному функціонуванні фінансово-економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Економіка. 2025. Вип. 3. С. 96–101.
102. Рудик О. В., Корженівська Н. Л. Роль держави у забезпеченні фінансової стабільності пенсійної системи України. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2024. № 43. С. 148–153. DOI: doi.org.
103. Рудик О.В. Особливості пенсійного забезпечення громадян на сучасному етапі розвитку суспільства. Забезпечення сталого розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Кам'янець-Подільський, 14 квітня 2023 року). – Кам'янець-Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2023. – 147 с. С.129 – 130.

104. Рудик О.В. Головні напрямки розвитку пенсійної системи України на сучасному етапі її реформування. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобальних викликів: зб. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів. 28 жовтня 2022 р. Кам'янець-Подільський, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2022. С. 581–584.

105. Рудик О.В.. Корженівська Н.Л. Особливості пенсійного забезпечення громадян України в умовах війни. Фінансові інструменти регіонального розвитку. Матеріали IX Всеукраїнської науково – практичної інтернет - конференції (м. Житомир, 27 жовтня 2023 р.). – м. Житомир: Поліський національний університет, 2023р. – с. 170. С. 69 -71.

106. Рудик О.В. Правові аспекти формування фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: зб. наук. пр. II Всеукраїнської науково-практичної інтернетконференції науковців та здобувачів вищої освіти (м. Кам'янець-Подільський, 17 квітня 2024 року). Кам'янець-Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2024. 326 с. С. 69 – 72.

107. Рудик О.В. Фінансово – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян: основні етапи його формування. Сучасні виклики та перспективи розвитку економіки, підприємництва та торгівлі: зб. наук. пр. Всеукраїнської науково-практичної інтернет- конференції науковців та здобувачів вищої освіти (м. Кам'янець-Подільський, 30 квітня 2025 року). Кам'янець Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2025. 392 с.

108. Рудик О. В. Організація системи нагляду за використанням пенсійних активів учасників накопичувальних пенсійних програм. Актуальні проблеми бухгалтерського обліку, аналізу, контролю й оподаткування в Україні в

контексті сучасних викликів глобалізації: зб. матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції. 6 листопада 2025 року / за наук. ред. ректора, доктора юридичних наук, професора А. Івановської. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2025. 468 с. С.375-377.

109. Рудик О. В. Інституційна модернізація ПФУ в контексті покращення функціонування фінансово – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян. Фінансово – управлінські інновації як драйвер сталого розвитку в умовах сучасних викликів. Збірник матеріалів Міжнародної науково – практичної конференції, приуроченої до 70 – річного ювілею доктора економічних наук, професора Синчака Віктора Петровича. (м Хмельницький, 07 листопада 2025 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2025.

110. Рудик О.В. Цифровізація організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян – стратегічний напрямок євроінтеграційних процесів в пенсійній сфері України. Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах. Збірник матеріалів III міжнародній науково – практичній конференції молодих вчених (м. Ірпінь 25 лютого 2026 р. Державний податковий університет. 2026. С.

111. Рудик О. В. Основні концепції оптимальної взаємодії між ринковими механізмами та державним регулюванням в контексті пенсійного забезпечення громадян. Стратегії сталого розвитку: економіка, бізнес та ефективне управління: збірник Міжнародної науково-практичної конференції, 15 квітня 2026 року. Кам'янець-Подільський : ЗВО "ПДУ", 2026. 1010 с. С. 691 – 693.

112. Савіцька С. І., Сенищ С. М. Демографічна ситуація у світі й Україні та її вплив на пенсійне забезпечення громадян. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2025. № 46. С. 173–177. DOI: doi.org. URL: journals.pdu.khmelnitskiy.ua (дата звернення: 08.05.2026).

113. Світовий банк. П'ять важливих принципів для успішної обов'язкової накопичувальної пенсійної системи для України. World Bank. 2021. URL:

https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/11/17/five-important-principles-for-a-successful-mandatory-funded-pension-for-ukraine

114. Система пенсійного забезпечення в Україні. Історичний аспект // Відкритий недержавний пенсійний фонд «Покрова»*http://sde.org.ua/pokrova/item/1536-pension-1.html*

115. Соломка О. М. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення : автореф. дис. . канд. екон. наук : 08.01.08. Харків, 2006. 18 с.

116. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни: НІСД - національний інститут стратегічних досліджень: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959.

117. Стожок Л. Г. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики : дис. канд. екон. наук : 08.00.07. Київ, 2006. 197 с.

118. Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : монографія. Тернопіль : Терно граф, 2011. 336 с.

119. Толуб'як В. С. Трансформація фінансових механізмів державного управління пенсійною системою в Україні : дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2012. 462 с.

120. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. № 40. С. 32–42. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2017/24.pdf

121. Тополь О. Ю. Організаційно-економічні механізми соціального забезпечення населення. Харків, 2017. 320 с.

122. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом : ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).

123. Указ Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23.11.2011 № 1063/2011. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).

124. Указ Президента України «Про Положення про Пенсійний фонд України» від 06.04.2011 № 384/2011. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).

125. Українські Національні Новини (УНН). URL: Interfax-Ukraine

126. Урядовий контактний центр. Джерела формування накопичувальної системи пенсійного страхування URL: https://ukc.gov.ua/knowdledge/dzherela-formuvannya-nakopychuvalnoyi-systemy-pensijnogo-strahuvannya/

127. Федоришина Л.М., Піхняк Т.А. Пенсійне забезпечення військовослужбовців як основа економічної безпеки та розвитку держави в умовах воєнного стану. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2025. № 47. С. 582-594. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1954/1731DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18657175

128. Федоришина Л.М., Піхняк Т.А. Система пенсійного забезпечення в Україні: стан, проблеми та можливі шляхи вирішення. Інноваційна економіка.2026.№1.С.31-43.URL: https://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/1677/1847

129. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії, с. 254. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf

130. Фугело П. М. Закордонний досвід пенсійного забезпечення населення і можливості його імплементації для України. Бізнес Інформ. 2024. № 12. С. 55–61. URL: business-inform.net.

131. Фугело П. М., Савіцька С. І. Пенсійне забезпечення громадян – головна складова в системі соціального захисту України. Економічний простір. 2025. № 201. С. 225–229. DOI: 10.30838/EP.201.225-229. URL: economic-prostir.com.ua (дата звернення: 11.05.2026).

132. Фугело П., Сенищ П. Еволюція і основні виклики систем пенсійного забезпечення громадян країн Балтії. Економіка та суспільство. 2025. № 79. URL: economyandsociety.in.ua.

133. Фугело П. Взаємозв'язок фінансової спроможності місцевих бюджетів та пенсійного забезпечення громадян в умовах демографічних змін. Via Economica. 2026. №12. С. 105-110. DOI https://doi.org/10.32782/2786-8559/2026-12-15

134. Цвігун І.А. Міграційні процеси в Україні і їх вплив на пенсійне забезпечення громадян. Економічний простір. 2026. №209. С.117-122. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.209.117-122

135. Цвігун, І., Савіцька, С., & Місінькевич, О. (2025). ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЄС І УКРАЇНИ. *Київський економічний науковий журнал*, (11), 282-288. https://doi.org/10.32782/2786-765X/2025-11-35

136. Цвігун І. А., Сенищ П. М. Виклики в демографічній сфері та їх вплив на пенсійне забезпечення громадян в Україні і Польщі. Бізнес Інформ. 2025. № 5. С. 256–261. URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-5-256-261

137. Черкасова С. В. Розвиток накопичувального пенсійного забезпечення як чинник зміцнення економічної безпеки страхового ринку. *Ефективна економіка.* 2026, № 2. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/9117/9268.

138. Черкасова С. В., Візничак О. В. Розвиток систем накопичувального пенсійного забезпечення: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2025, № 84. С. 100-107. URL: https://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom/article/view/2116

139. Черкасова С. В., Купрін М.Ю. Недержавні пенсійні фонди в системі небанківського інституційного інвестування. Підприємництво і торгівля. 2024. № 40. С. 117-125. URL: https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-40-15.

140. Черкасова С. В., Купрін М. Ю. Сучасні тренди розвитку діяльності недержавних пенсійних фондів як елементів накопичувальної пенсійної системи. *Ефективна економіка.* 2024, № 5. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3756/3791

141. Чугунов І. Я., Насібова О. В. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.

142. Шалієвська Л. І. До питання про сутність пенсійного забезпечення населення України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2023. С. 130–139.

143. Шваб Л. І. Фінанси соціального страхування : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2015. 224 с.

144. Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Львів : Афіша, 2003. 448 с.

145. Янова С. Ю. Фінансовий механізм соціального страхування. Страхова справа. 2001. № 10. С. 23–34.

146. Ярошенко О. М., Федорова Л. І. Інвестиційна діяльність пенсійних фондів: сучасні виклики та перспективи розвитку. Наукові праці НДФІ. 2021. № 2. С. 39–47.

147. Яценко В., Вінер М. Як створити трирівневу пенсійну систему в Україні. Україна: аспекти праці. 2000. № 1. С. 16–22.

148. Юровский Б. Пенсії державні та недержавні : на що можна розраховувати [практичний посібник]. Харків : Центр «Консульт», 2006. 208 с

149. Aaron H. J. The Social Insurance Paradox // Canadian Journal of Economics and Political Science. 1966. Vol. 32, No. 3. P. 371–374. URL: jstor.org.

150. ANTS Досвід країн ЄС у пенсійному забезпеченні: що варто імплементувати в Україні вже зараз [Електронний ресурс]. URL: ants.org.ua.

151. Barr, N. (2000). Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices: [Working Paper No. 00/139]. International Monetary Fund. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00139.pdf.

152. Barr N. *Economics of the Welfare State*. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 384 p.
153. Barr, N., & Diamond, P. (2010). Reforming Pensions: Lessons from Economic Theory and Some Policy Directions. Economía, 11(1), 1–14.
154. Beveridge W. Social Insurance and Allied Services. London : HMSO, 1942. URL: nationalarchives.gov.uk.
155. Otto von Bismarck Social Insurance Legislation in Germany. Berlin, 1889.
156. Boado-Penas M., Eisenberg J., Korn R. Pension Systems and Income Redistribution. 2019. URL: springer.com.
157. Boado-Penas M. et al. Transforming Public Pensions. 2019. URL: https://arxiv.org/abs/1912.12329
158. Carone G., Eckefeldt P., Luigi G., Laine V., Pamies S. Pension Reforms in the EU since the Early 2000's: Achievements and Challenges Ahead. European Economy Discussion Paper No. 042. Brussels : European Commission, 2016. P. 14–17. URL: ec.europa.eu.
159. Council of the European Union Joint Report of the Social Protection Committee and the Economic Policy Committee on Objectives and Working Methods in the Area of Pensions: Applying the Open Method of Coordination. Brussels, 2001.
160. Country Comparison Ukraine vs. Poland (WWW). URL : https://countryeconomy.com/ countries/com.
161. United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division World Population Prospects 2024. URL: population.un.org.
162. Demographic processes in Ukraine: аналітична довідка / Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA). Київ: 2021. 8 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa_brief_demographic_processes_2021_ukr_0.pdf (дата звернення: 15.02.2023).
163. Department of Economic and Social Affairs Population Division, 2024. URL: https://population.un.org/wpp

164. Diamond P. A. National Debt in a Neoclassical Growth Model // American Economic Review. 1965. Vol. 55, No. 5. P. 1126–1150.

165. Directive 2003/41/EC on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision // Official Journal of the European Union. — 2003. — L 235. — P. 10–21.

166. European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). Annual Report 2023. — Frankfurt am Main : EIOPA, 2023. — URL: https://www.eiopa.europa.eu/publications/annual-report-2023_en

167. Directive (EU) 2016/2341 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the Activities and Supervision of Institutions for Occupational Retirement Provision (IORPs). URL: eur-lex.europa.eu.

168. eIDAS Regulation : Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on Electronic Identification and Trust Services for Electronic Transactions in the Internal Market. URL: eur-lex.europa.eu.

169. Employment and Social Developments in Europe 2017. Brussels : European Commission, 2017. P. 124. URL: ec.europa.eu.

170. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton : Princeton University Press, 1990. URL: press.princeton.edu.

171. Esping-Andersen G. Why We Need a New Welfare State. Oxford : Oxford University Press, 2002. 264 p.

172. Ervik R. European Pension Policy Initiatives and National Reforms: Between Financial Sustainability and Adequacy. Working Paper No. 10. Bergen : Stein Rokkan Centre for Social Studies, 2006. P. 14–15.

173. European Commission Digital Finance Strategy for the EU. Brussels, 2020. URL: finance.ec.europa.eu.

174. European Commission Digital Single Market Strategy. Brussels, 2020. URL: digital-strategy.ec.europa.eu.

175. European Commission EESSI Electronic Exchange of Social Security Information. URL: ec.europa.eu.

176. European Commission European Pillar of Social Rights: Interinstitutional Proclamation. Brussels, 2017. URL: eur-lex.europa.eu.

177. European Commission Green Finance and Sustainable Investments Guidelines. Brussels, 2020. URL: finance.ec.europa.eu.

178. Giddens A. The Third Way: The Renewal of Social Democracy. Cambridge : Polity Press, 1998. 166 p.

179. Hemerijck A. Changing Welfare States. Oxford : Oxford University Press, 2013. 416 p.

180. Hinz, R., Stewart, F. (2019). Pension Regulation and Supervision: доповідь. World Bank. URL: https://thedocs.worldbank.org/en/doc/566601574287641248-0160022019/original/SPJCC19PCCD5S1HinzandStewartPensionRegulationandSupervision.pdf.

181. Holzmann R., Hinz R. *Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform*. Washington, DC : World Bank, 2005. 362 p.

182. Holzmann, R., Hinz, R., Dorfman, M. (2008). Pension Systems and Reform: Conceptual Framework. World Bank. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/716871468156888545/pdf/461750NWP0Box334081B01PUBLIC10SP00824.pdf (дата звернення: 14.06.2025).

183. Kondrat, I., Yaroshevych, N. (2025). Reforming Pension Provision in Ukraine in the Framework of Attaining the Sustainability of the Pension System: Monograph. Novyi Svit, 2000. - 243 p.

184. Lőrincz A., Makó Z. Dynamic Optimisation of Public Pension Systems. 2025. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s44427-025-00014-3

185. Modigliani F. Life Cycle Theory // American Economic Review. 1986. Vol. 76, No. 3. P. 297–313. URL: jstor.org.

186. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. URL: doi.org.

187. OECD Pension Reforms Overview. URL: oecd.org.

188. OECD Pension Supervisory Structures [Electronic resource]. URL: https://www.oecd.org/finance/private-pensions/

189. OECD Pensions at a Glance 2021. Paris : OECD Publishing, 2021. URL: oecd.org.
190. OECD Pensions at a Glance 2025. Paris : OECD Publishing, 2025. URL: oecd.org.
191. Palier B. A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reform in Continental Europe. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010. 408 p.
192. Pension Protection Fund [Electronic resource]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Pension_Protection_Fund
193. Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators / Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). OECD Publishing. DOI: https://doi.org/10.1787/4757bf20-en
194. Regulation (EC) No 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the Coordination of Social Security Systems. URL: eur-lex.europa.eu.
195. Regulation (EC) No 987/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 Laying Down the Procedure for Implementing Regulation (EC) No 883/2004. URL: eur-lex.europa.eu.
196. The 2021 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU Member States (2019–2070) *URL: https://ec.europa.eu/info/publications/2021-ageing-report_en*.
197. The War and the Future of Ukraine's Population / *Centre for Global Constitutionalism, University of St Andrews*. 2022. URL: PDF-документ
198. Samuelson P. A. An Exact Consumption-Loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money // Journal of Political Economy. 1958. Vol. 66, No. 6. P. 467–482. URL: https://www.jstor.org/stable/1826989;
199. Solvency II Directive : Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the Taking-up and Pursuit of the Business of Insurance and Reinsurance. URL: eur-lex.europa.eu.
200. Titmuss R. Social Policy: An Introduction. London : Allen & Unwin, 1974. URL: archive.org.

201. White Paper: An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions. Brussels : European Commission, 2012. URL: eur-lex.europa.eu.

202. World Bank Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth. Washington, DC : Oxford University Press, 1994. URL: documents.worldbank.org.

203. World Bank. (2014). The Impact of Risk-Based Supervision on the Performance of Pension Funds: Evidence from Mexico. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/529911468182352436/pdf/WPS6813.pdf

204. World Population Prospects 2022: Summary of Results / United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2022). URL: https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022.

ДОДАТКИ

Додаток А .

Основні теорії і концепції еволюції системи пенсійного забезпечення у світі

Основні теорії і концепції	Моделі	Загальна характеристика
Класичні моделі пенсійного забезпечення	Бісмарківська модель**.**	базується на принципі соціального страхування; залежність пенсії від внесків і стажу; фінансування через внески працюючих.
	Бевериджівська модель**,**	універсальність і мінімальні соціальні гарантії; фінансування з податків; орієнтація на подолання бідності.
Теорії економіки добробуту та соціального страхування	Теорія держави загального добробуту **(welfare state)**	Річард Тітмус — соціальна політика як інструмент перерозподілу; Гьоста Еспінг-Андерсен — типологія соціальних держав
	Теорія соціального страхування	обґрунтовує необхідність колективного розподілу ризиків; пенсійна система розглядається як механізм страхування від втрати доходу у старості .
Макроекономічні та демографічні теорії	Модель перехресних поколінь (OLG) — Пол Самуельсон	пояснює функціонування солідарних систем; обґрунтовує залежність від демографічної структури.
	Теорія життєвого циклу — Франко Модільяні	людина розподіляє доходи між періодами життя; накопичувальні пенсійні системи є практичною реалізацією цієї теорії.
Теорії пенсійних реформ і трансформацій	Концепція багаторівневої пенсійної системи (Світовий банк	поєднання солідарного та накопичувального рівнів; диверсифікація ризиків.
	Інституційна економіка**:**	Дуглас Норт — інститути як правила гри; трансформації пенсійної системи — це зміна формальних і неформальних інститутів.
	Теорія транзитивної економіки**:**	обґрунтовує необхідність поступових реформ; доводить важливість адаптації до національних умов.
Сучасні підходи до пенсійного забезпечення	змішані (hybrid) системи, що поєднують	PAYG (солідарну модель), накопичувальні інструменти
	індивідуалізація пенсійних прав	

	фінансова інклюзія та розвиток ринку пенсійних активів	

*Джерело: сформовано автором з використанням [*154; 155; 198; 185;186*]*

Додаток Б

Особливості реформування систем пенсійного забезпечення громадян країн ЄС на сучасному етапі розвитку суспільства

Особливості реформування	**Загальна характеристика**
Урахування під час обрахування розміру пенсії більшого періоду роботи, аніж раніше.	Багато країн ЄС впровадили додаткові заохочення для пенсійних накопичень, стимулюючи громадян відкладати кошти на майбутню пенсію. Окремі країни запровадили або збільшили різноманітні бонуси та штрафи в залежності від того, коли людина виходить на пенсію – до або після досягнення офіційного пенсійного віку.
Зниження рівня індексації пенсійних виплат.	Більшість держав ЄС змінили правила проведення індексації пенсій (наприклад, Португалія, Іспанія, Польща, Хорватія, Кіпр, Греція) у бік заниження зміни в динаміці номінальної заробітної плати. Таким чином, пенсії індексуються у меншій відповідності темпам зростання заробітної плати, аніж раніше.
Менш сприятливі правила валоризації пенсій.	Валоризація пенсій, призначених минулими роками, означає індексацію страхових внесків, сплачених протягом трудового життя працівника, тобто фактично індексацію його заробітної плати тих періодів деякі країни перейшли на врахування або динаміки цін
Підвищення пенсійного віку.	Майже всі країни ЄС у посткризовий період підвищили вікову планку виходу на пенсію.
Системні реформи.	Здійснення “новими” країнами ЄС системних пенсійних реформ у кінці 1990-х - на початку 2000-х років, як правило, відбувалося в контексті їх переходу до ринкової економіки. Ці реформи значною мірою були побудовані на багатокомпонентному підході Світового банку, у якому значна роль відводиться накопичувальним пенсійним схемам, у т.ч. приватним. Кілька “старих” країн ЄС вдалися до системних пенсійних реформ з метою тісніше ув’язати величину страхових внесків до державної пенсійної системи з розміром пенсійних виплат.
Додаткові системні реформи.	Німеччина у 1992р. та 2004р. у ході пенсійних реформ впровадила т.зв. бальну систему, яка заохочує участь майбутніх пенсіонерів у приватних накопичувальних пенсійних схемах. Австрія завдяки реформам гармонізувала державну пенсійну систему, засновану на індивідуальних пенсійних рахунках та зробила її більш актуарноорієнтованою, порівняно з попередніми страховими схемами.

Джерело: Власні розробки автора з використанням [169]

Додаток В.

Історичний аспект становлення і розвитку соціального і пенсійного забезпечення на українських землях

Українські землі під владою різних країн	Загальна характеристика
Під владою Австрії	У 1833 році були введені вже так звані промислові інспекторати, що передбачали заходи для захисту жінок та дітей. Законом 1887 року введено обов'язкове страхування робітників від нещасних випадків на роботі (внески сплачували працедавці), а з 1906 обов'язкове страхування службовців (пенсійне й інвалідне). Сільське населення й сільські робітники ніяким страхуванням не користувалися.
Під владою Російської Імперії	У 1912 році створено фабричні каси хворих для обов'язкового страхування на випадок хвороби. На Україні ці каси були створені тільки на Донбасі і в деяких великих містах.
Під владою Польщі	На цих землях законом 1924 року поширено страхування від нешасних випадків, а законами 1927 та 1933 років прийнято пенсійне та інвалідне страхування службовців та робітників(також у разі безробіття).
Під владою Румунії	На українських землях під владою Румунії було чинне румунське соціальне законодавство з 1912 року. Лише 1933 року було видано уніфікаційний закон про соціальне забезпечення.
Під владою Чехословаччини	Соціальне законодавство в Чехословаччині було найпрогресивнішим. На Закарпатті до 1924 був чинний угорський закон 1907 року про обов'язкове страхування робітників від хвороби, інвалідності й на старість. В 1924 році введено уніфікаційний закон для всієї Чехословаччини. В 1929 році введено закон про пенсійне забезпечення для службовців.
Система соціального забезпечення під владою СРСР	В СРСР введено т. зв. державне соціальне забезпечення, яким займається фонд соціального забезпечення. Фонд формується з відрахувань із прибутків підприємств та організацій у встановленому законом розмірі та з дотацій з державного бюджету. З нього виплачуються допомоги для тимчасово непрацездатних робітників і службовців, вагітним жінкам, а також пенсії. Існують такі види пенсій як пенсії на старість, інвалідність і в разі втрати годувальника (їх отримують непрацездатні члени родини, що були на утриманні померлого робітника, службовця, військового). Пенсійне законодавство СРСР характеризувалося багатьма видами спеціальних і персональних пенсій. Для колгоспників до 1964 року соціального забезпечення не існувало. Лише з 1964 року, громадянам, які працювали в колгоспі почали виплачувати пенсії із створеного централізованого союзного фонду соціального забезпечення колгоспників.

Джерело: Власні розробки автора з використанням [114.]

Додаток Г

Основні економічні і демографічні фактори для кореляційного аналізу за 2021 – 2025 роки

Роки	**Пенсія Y грн.**	**Зарплата X_1 грн.**	**Інфляція X_2 %**	**ВВП (на душу) X_3 грн**	**Демографія X_4 чол.**	**Дефіцит ПФУ X_5 млрд..грн.**
2021	3991	14000	10.0	120000	95	195
2022	4533	16000	20.2	110000	100	210
2023	5385	17400	12.9	130000	102	230
2024	6000	18500	5.1	150000	105	250
2025	6437	20653	12.6	170000	108	270

Джерело : Сформовано автором з використанням [65; 66].

Додаток Д

Величина середніх пенсійних виплат в Україні та країнах ЄС у 2024 – 2025 роках.

Країна	**Середня пенсія у 2024 р.,євро**	**Середня пенсія у 2025 р.,євро**	Ранжування країн по величині середньої пенсії	Відношення середньої пенсії країн ЄС до України, %	
				2024 р	2025р.
Люксембург	2 600	2 750	1	у 19,6 разів	у 18.3разів
Данія	2 400	2 550	2	у 18,1 разів	у 17 разів
Австрія	2 100	2 200	3	у 15,9 разів	у 14,7 разів
Нідерланди	2 000	2 100	4	у 15,1 разів	у 14 разів
Швеція	1 900	2 000	5	у 14,3 разів	у 13.3 разів
Фінляндія	1 800	1 900	6	у 13,6 разів	у 12,7 разів
Бельгія	1 800	1 900	7	у 13,6 разів	у 12,7 разів
Ірландія	1 800	1 900	8	у 13,6 разів	у 12,7 разів
Німеччина	1 600	1 680	9	у 12,1 разів	у 11,2 разів
Франція	1 500	1 580	10	у 11,3 разів	у 10,5 разів
Італія	1 500	1 580	11	у 11,3 разів	у 10,5 разів
Іспанія	1 400	1 500	12	у 10,6 разів	у 10 разів
Словенія	1 300	1 380	13	у 9,8 разів	у 9,2 разів
Мальта	1 200	1 270	14	у 9,1 разів	у 8,5 разів
Португалія	1 100	1 180	15	у 8,3 разів	у 7,9 разів
Кіпр	1 100	1 180	16	у 8,3 разів	у 7,9 разів
Греція	1 000	1 060	17	у 7,6 разів	у 7,1 разів
Чехія	900	980	18	у 6,8 разів	у 6.5 разів
Естонія	800	880	19	у 6 разів	у 5,9 разів
Литва	800	880	20	у 6 разів	у 5. 9 разів
Латвія	700	770	21	у 5,3 разів	у 5.1 разів
Польща	700	770	22	у 5,3 разів	у 5,1 разів
Словаччина	700	770	23	у 5,3 разів	у 5.1 разів
Хорватія	600	660	24	у 4,5 разів	у 4.4 разів
Угорщина	600	660	25	у 4,5 разів	у 4.4 разів
Румунія	500	580	26	у 3,8 разів	у 3,9 разів
Болгарія	400	470	27	у 3 рази	у 3,1 разів
Україна	**132,5**	**150**	28	х	х

Джерело: складено на основі [*26;66*].

Додаток Е

Рис.. Вплив демографічних факторів на пенсійну систему

Джерело: Власна розробка автора

Додаток Є.

Динаміка чисельності населення і пенсіонерів в Україні

Роки	Україна		
	Всього населення, млн. чол	Всього осіб пенсійного віку, тис. чол.	Частка пенсіонерів в загальній кількості населення,%
1991	51,9	13,1	25,2
1996	51,3	14,5	28,3
2001	48,9	14,4	29,5
2005	47,3	14,1	29,7
2010	46,0	13,7	29,8
2015	42,9	12,1	28,0
2020	41,9	11,3	27,0
2021	41,0	11,1	26,7
2022	35,0	10,7	30,6
2023	33,2	10,5	31,6
2024	33,4	10,3	30,8

Джерело: складено автором на основі [65;66]

Додаток Ж

Функції держави для забезпечення функціонування організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні

№п/п	Функції	Загальна характеристика
1.	Регулятивна	Формує, впроваджує та постійно оновлює правила, норми, стандарти і процедуир**,** які регулюють функціонування пенсійної системи. Вона спрямована на забезпечення стабільності, ефективності та соціальної справедливості **у** процесі нарахування, накопичення та виплати пенсій, є частиною ширшої державної політики в сфері соціального захисту населення і включає управлінські, законодавчі, економічні та інституційні заходи**.**
2.	Контролююча	Спрямовує діяльність державних органів на перевірку, оцінку, моніторинг і забезпечення відповідності фактичного стану пенсійної системи встановленим законам, фінансовим нормативам, цілям та соціальним стандартам, забезпечує законність, ефективність і прозорість у використанні ресурсів пенсійної системи та виконанні пенсійних зобов'язань.
3.	Організаційна	Полягає у створенні, координації, впорядкуванні та забезпеченні ефективної взаємодії всіх елементів пенсійної системи. Вона включає формування інституційної інфраструктури**,** налагодження процедур адміністрування пенсій**,** забезпечення обміну інформацією між суб'єктами системи, а також координацію взаємодії на державному та місцевому рівнях**.** Виконує роль системоутворюючого чинника**,** який забезпечує практичне функціонування пенсійної системи на основі прийнятих законів і політичних рішень.
4.	Гарантійна	Полягає у забезпеченні реалізації конституційного права громадян на соціальний захист у старості**,** незалежно від економічної ситуації в країні чи фінансового стану Пенсійного фонду. Вона означає, що держава бере на себе зобов'язання забезпечити мінімальний рівень пенсійного доходу**,** навіть у разі нестачі коштів у пенсійній системі.Виконує роль соціального буфера**,** що гарантує базову безпеку та підтримку населення в похилому віці.

Джерело: сформовано автором на основі використанням вітчизняного пенсійного законодавства

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
вул. Шевченка, 26, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300.
тел. факс (03849) 9-11-95, 9-13-31E-mail: soczahist@kam-pod.gov.ua Код ЄДРПОУ 03198570

13.01.2026 № 138/01-01/

До спеціалізованої Вченої ради

ДОВІДКА

про використання в практичній діяльності Департаменту соціального захисту Кам'янець – Подільської міської ради результатів наукового дослідження Рудика Олександра Володимировича на тему: «Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи»

Наукове дослідження Рудика О.В. на тему «Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи» виконане на високому професійному рівні та має важливе значення щодо розв'язання теоретичних, методичних та прикладних проблем формування ефективного організаційно–економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в Україні. Необхідність його удосконалення зумовлена низьким рівнем пенсійних виплат для громадян пенсійного віку і фінансовою неспроможністю солідарної пенсійної системи підвищити рівень їх доходів.

Вважаємо, що пропозиції по модернізації організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян можуть бути використані у практичній діяльності Департаменту соціального захисту при внесенні змін до Програми соціально – економічного розвитку місцевої громади. Зокрема рекомендації по використанню накопичувальних пенсійних програм громадянами дозволять залучати їх до накопичувального пенсійного забезпечення і розширити їхні фінансові ресурси при формуванні пенсійних доходів. Це сприятиме покращенню соціального захисту громадян і надасть можливості збільшити розміри пенсійних виплат при досягненні пенсійного віку.

Директор Департаменту Петро СЕРЕДА

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТА ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
вул. Свободи, 70 м.Хмельницький, 29000
тел.: 79-46-33, E-mail: dagro@adm-km.gov.ua, dagro.khm@gmail.com Код ЄДРПОУ: 33709631

20.02.2020р. № 04/23

До спеціалізованої Вченої ради

ДОВІДКА
про використання в практичній діяльності
Управління розвитку агропромислового комплексу та земельних відносин
Хмельницької обласної військової адміністрації
результатів наукового дослідження Рудика Олександра Володимировича
на тему: «Організаційно-економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи»

Результати дисертаційного дослідження Рудика О.В. на тему «Організаційно-економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи» мають практичне значення і можуть бути використані при реалізації пенсійної реформи в нашому регіоні. Необхідність реформування пенсійної системи зумовлена низьким рівнем пенсійних виплат для громадян пенсійного віку і фінансовою неспроможністю солідарної пенсійної системи підвищити рівень їх доходів.

Вважаємо, що пропозиції по удосконаленню організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян можуть бути використані при внесенні змін до Програми соціально-економічного розвитку Хмельницької області на найближчу перспективу. Зокрема рекомендації по запровадженню накопичувального рівня та удосконалення адміністрування недержавного пенсійного забезпечення будуть сприяти залученню працівників аграрної сфери до участі у накопичувальних пенсійних програмах. Це дасть змогу підвищити їхні пенсійні доходи при досягненні пенсійного віку.

Начальник управління Олег ОМЕЛЯНЮК

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ

вул. Грушевського Михайла, 1, м. Чернівці, 58002, тел./факс: (0372) 55 31 94, тел. 55 30 17,
e-mail: financedep@bukoda.gov.ua Код ЄДРПОУ 02317304

24.03.26 № 07-25/96 На №_____ від _____

ДОВІДКА

про використання в практичній діяльності Департаменту фінансів Чернівецької ОДА (ОВА) результатів наукового дослідження Рудика Олександра Володимировича на тему: «Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи»

Тема дисертаційної роботи Рудика О.В. представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка», є актуальною, наукове дослідження виконане на високому професійному рівні та має важливе значення щодо розв'язання теоретичних, методичних та прикладних проблем формування ефективного організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи.

Розвиток накопичувального рівня пенсійного забезпечення розглядається не лише як інструмент соціальної політики, а як ключовий напрям модернізації організаційно - економічного механізму держави. Його реалізація дозволить не лише забезпечити фінансову сталість системи пенсійного забезпечення, а й сформувати довгостроковий інвестиційний ресурс для економіки країни. Досягнення успіху вимагає активної участі як громадян, держави, так і багатьох учасників фінансового ринку .

Пропозиції щодо участі громадян у накопичувальних пенсійних програмах, підвищення їх фінансової грамотності, розвитку недержавного пенсійного забезпечення можуть бути використані у діяльності Департаменту фінансів ОДА (ОВА) при формуванні відповідних програм і проектів економічного і соціального розвитку Чернівецької області на найближчу перспективу.

Заступник директора Департаменту фінансів облдержадміністрації (облвійськадміністрації) **Володимир КІНДРАТ**

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ
площа Центральна, 3, м.Чернівці, 58002 (для листування 58602) тел./факс: (0372) 51-69-20,
E-mail: info@cv.pfu.gov.ua, сайт https://www.pfu.gov.ua/cv, код згідно з ЄДРПОУ 40329345

від 26.04. 2026 р. № Р/к На № _____ від _____ 20__ р.

До разової спеціалізованої Вченої ради

ДОВІДКА

про використання в практичній діяльності Головного управління ПФУ в Чернівецькій області результатів наукового дослідження Рудика Олександра Володимировича на тему: «Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах проведення пенсійної реформи»

Тема дисертаційної роботи Рудика О.В. представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» представляє практичний інтерес для діяльності фінансових установ пенсійної сфери. Результати дослідження є особливо актуальними в умовах проведення сучасного етапу пенсійної реформи.

Виступаючи основним фінансовим інститутом солідарної пенсійної системи країни, Пенсійний фонд України координує фінансові відносини між основними її учасниками, здійснює управління її пенсійними коштами. Нові виклики, які мають місце у пенсійній сфері і які потрібно вирішувати, вимагають постійного удосконалення його діяльності, пошуку нових більш ефективних шляхів надання пенсійних послуг.

Вважаємо, що пропозиції Рудика О.В. по запровадженню і використанню інноваційних механізмів управління пенсійними коштами. до яких належать: інвестиційна диверсифікація та використання сучасних фінансових інструментів; цифровізація управління пенсійними активами; впровадження ризик-орієнтованого підходу; розвиток багаторівневої пенсійної системи мають практичне значення і можуть бути використані в діяльності Головного управління Пенсійного фонду України в Чернівецькій області при реалізації нинішнього етапу пенсійної реформи.

Начальник Головного управління **Михайло РОМАНІВ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ЗВО «ПДУ»)

вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна 32316, Тел/факс (03849) 7-62-85
E-mail: main@pdatu.edu.ua • www. pdatu.edu.ua • ЄДРПОУ 22769675

26 травня 2026 р. № 01-15/551

На №_____ від _____ 20 __ р.

До спеціалізованої Вченої ради

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень Рудика Олександра Володимировича на тему: «Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій»

Видана Рудику Олександру Володимировичу в тому, що його дисертаційне дослідження на тему: "Організаційно – економічний механізм пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій" проводилося відповідно до науково – дослідної тематики навчально – наукового інституту бізнесу і фінансів ЗВО «ПДУ» за темою: «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0114U004158). У межах цієї теми автором обґрунтовано пропозиції щодо формування стратегії розвитку організаційно – економічного механізму пенсійного забезпечення громадян в умовах інституційних трансформацій вітчизняної пенсійної системи.

Проректор з наукової роботи,
д.е.н., професор, Ірина ЯСІНЕЦЬКА